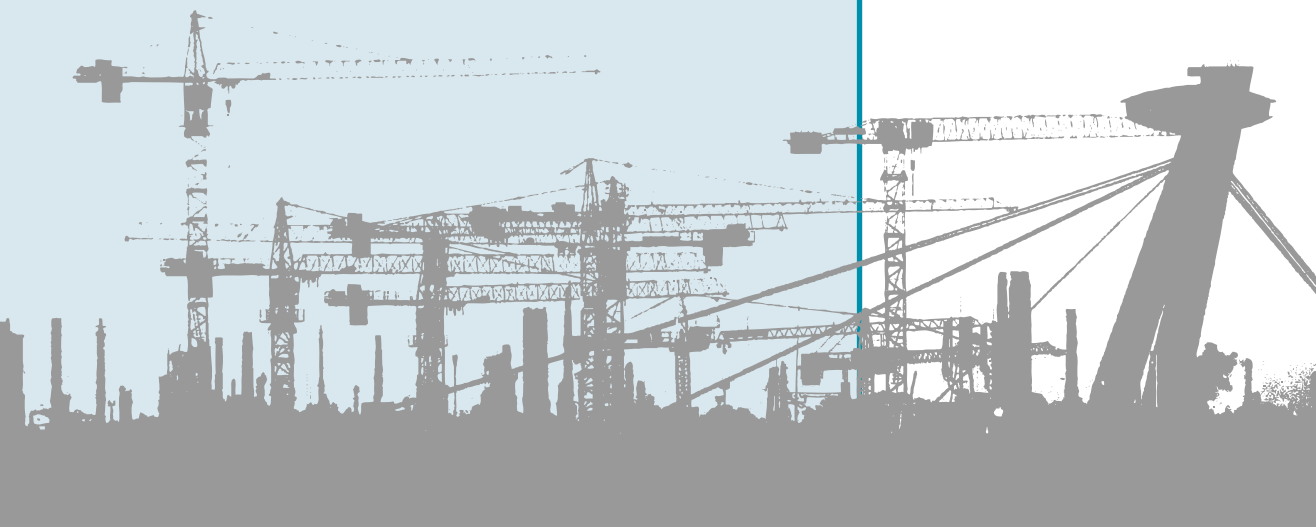

GEOGRAPHIA
SLOVACA

29

AKTÍVNE OBČIANSTVO A POLITIKA
PREMIEN MESTSKÉHO PROSTREDIA
V POSTSOCIALISTICKEJ BRATISLAVE

ACTIVE CITIZENSHIP AND THE POLITICS
OF THE URBAN ENVIRONMENT TRANSFORMATION
IN POST-SOCIALIST BRATISLAVA

PAVEL ŠUŠKA

GEOGRAPHIA SLOVACA

29 – 2014

GEOGRAFICKÝ ÚSTAV
SLOVENSKEJ AKADÉMIE VIED
BRATISLAVA

GEOGRAPHIA SLOVACA

29 – 2014

Pavel Šuška

**AKTÍVNE OBČIANSTVO A POLITIKA PREMIEN
MESTSKÉHO PROSTREDIA
V POSTSOCIALISTICKEJ BRATISLAVE**

**Active Citizenship and the Politics of the Urban Environment
Transformation in Post-socialist Bratislava**

GEOGRAFICKÝ ÚSTAV
SLOVENSKEJ AKADÉMIE VIED
BRATISLAVA

GEOGRAPHIA SLOVACA

Geographia Slovaca je recenzovaný vedecký časopis, ktorý uverejňuje monografie a monotematické súbory príspevkov z rôznych oblastí geografie, environmentalistiky a regionálnej vedy. Geographia Slovaca vychádza v Geografickom ústave SAV od roku 1992.

Geographia Slovaca is a reviewed journal bringing monographs and monothematic sets of contributions from all geographical sciences including environmental and regional sciences. Geographia Slovaca is issued at the Institute of Geography, SAS, since 1992.

Hlavný redaktor / Editor-in-Chief

Vladimír Ira – GgÚ SAV Bratislava

Redaktor / Editor

Martin Šveda – GgÚ SAV Bratislava

Redakčná rada / Editorial Board

Matej Gabrovec – GIAM ZRC SAZU Ljubljana, Mikuláš Huba – GgÚ SAV Bratislava, Karel Kirchner – Ústav geoniky AV ČR Brno, Éva Kiss – MTA CSFK FI Budapest, Tomasz Komornicki – IGiPZ PAN Warszawa, Milan Lehotský – GgÚ SAV Bratislava, Anton Michálek – GgÚ SAV Bratislava, Ján Oťahel – GgÚ SAV Bratislava, Peter Podolák – GgÚ SAV Bratislava

Redakcia / Editorial Office

Geografický ústav SAV, Štefánikova 49, 814 73 Bratislava, Slovenská republika (Slovak Republic), tel: +421 2 5751 0187, e-mail: geogira@savba.sk

GEOGRAPHIA SLOVACA 29

Pavel Šuška

Aktívne občianstvo a politika premien mestského prostredia v postsocialistickej Bratislave
Active Citizenship and the Politics of the Urban Environment Transformation in Post-socialist Bratislava

Recenzenti / Reviewers

Prof. RNDr. Mikuláš Huba, CSc.

PhDr. Juraj Podoba, CSc.

Tlač: VEDA vydavateľstvo SAV, Bratislava

Náklad: 200 výtlačkov

Návrh a grafické spracovanie obálky: Martin Šveda

Jazyková úprava: Rút Facunová, Hana Contrerasová, Justin Lee Hardt

Technická úprava: Erika Mészárosová

Geografický ústav SAV, 2014

ISSN: 1210-3519

ISBN : 978-80-89580-09-5

OBSAH

ÚVOD	11
I. ZÁKLADNÉ TEORETICKÉ VÝCHODISKÁ	15
Koncept priestoru v geografickom myslení	15
Politika miesta	18
Mestské vládnutie (urban governance) a mierka výskumu	19
Mestské vybudované prostredie a jeho premeny	21
Postsocializmus, postsocialistické mesto a konflikt	27
Zhrnutie a definovanie cieľov práce	28
II. METODOLÓGIA	30
Kvalitatívny výskum a prípadová štúdia	30
Použitá dáta, zdroje informácií a metódy ich spracovania	32
III. POSTSOCIALIZMUS, NEOLIBERÁLNA GLOBALIZÁCIA	
A INTEGRÁCIA – KONTEXT MESTSKÝCH PREMIEN	34
Postsocializmus: tranzícia a/alebo transformácia?	34
Globálne premeny a neoliberalizmus	36
Postsocialistický vývoj na Slovensku	38
Zhrnutie	42
IV. HLAVNÉ ZMENY VO VYBUDOVANOM PROSTREDÍ A ÚLOHA SÚKROMNÉHO SEKTORA	44
Bytová výstavba	44
Produkcia komerčných nehnuteľností	49
Kto buduje?	56
Zhrnutie	57
V. SAMOSPRÁVA AKO AKTÉR MESTSKÝCH PREMIEN	59
Vznik miestnej samosprávy	59
Rozpočtové možnosti samosprávy	61
Plánovanie a regulácia územného rozvoja	65
Zhrnutie	70

VI. AKTÍVNE OBČIANSTVO V PREMENÁCH MESTSKÉHO PROSTREDIA	72
Environmentálne advokačné občianske aktivity, štruktúry politických príležitostí a stratégie aktérov	73
Občianska spoločnosť a ochranárske hnutie pred Novembrom 1989	76
Občianska spoločnosť v období postsocialistickej transformácie	79
Idea ochrany prostredia a línie sporu politického života na Slovensku	83
Diverzifikácia a lokalizácia environmentálnych advokačných aktivít	88
Lokálne environmentálne advokačné aktivity v období stavebného boomu	92
Zhrnutie	96
VII. PRÍPADOVÁ ŠTÚDIA – BÚRANIE PKO	98
Hľadanie (úžitkovej) hodnoty PKO	99
PKO a výmenná hodnota	107
Záver (epilóg) a zhrnutie	109
ZÁVER	114
SUMMARY	118
LITERATÚRA	131

CONTENTS

INTRODUCTION	11
I. THEORETICAL BACKGROUND	15
The concept of space in geographic thinking	15
Politics of place	18
Urban governance and the scale of research	19
Urban built environment and its transformations	21
Post-socialism, post-socialist city and the conflict	27
Summary and objectives	28
II. METHODOLOGY	30
Qualitative research and case study	30
Data, sources and methods of analysis	32
III. POST-SOCIALISM, NEO-LIBERAL GLOBALIZATION AND INTEGRATION – THE CONTEXT OF URBAN CHANGE	34
Post-socialism: transition and/or transformation?	34
Global changes and neo-liberalism	36
Post-socialist development in Slovakia	38
Summary	42
IV. PRINCIPAL CHANGES IN THE BUILT ENVIRONMENT AND THE ROLE OF THE PRIVATE SECTOR	44
Housing development	44
Commercial real estates production	49
Who builds?	56
Summary	57
V. LOCAL GOVERNMENT AS AN ACTOR IN URBAN TRANSFORMATION	59
Local government's origins	59
Local government's fiscal options	61
Planning and regulation in urban development	65
Summary	70

VI. ACTIVE CITIZENSHIP IN THE TRANSFORMATION OF THE URBAN ENVIRONMENT	72
Environmental advocacy, structures of political opportunities and strategies of the actors	73
Civil society and „conservationist“ movement before November 1989	76
Civil society in the era of post-socialist transition	79
The idea of environmental protection and clashes in the political life in Slovakia	83
Diversification and localization of the environmental advocacy activities	88
Local environmental advocacy activities during the construction boom	92
Summary	96
VII. CASE STUDY – DEMOLITION OF THE PKO BUILDINGS	98
Search for the (use) value of PKO	99
PKO and its exchange value	107
Conclusion (epilogue) and summary	109
CONCLUSIONS	114
SUMMARY	118
REFERENCES	131

POĎAKOVANIE

Základom predloženej monografie bola dizertačná práca s názvom „*Konflikt v transformácii urbánneho prostredia: Aktéri, procesy a vzťahy*“, ktorá bola úspešne obhájená dňa 19. marca 2013 na Geografickom ústave SAV v Bratislave. Realizáciu výskumu umožnila spolupráca s dvoma grantovými projektmi realizovanými na Geografickom ústave SAV: Projekt VEGA č. 2/0112/12 (40 %) „*Regionálne a priestorové disparity na Slovensku, ich vývoj v ostatnom desaťročí, súčasný stav a konzekvenencie*“ (vedúci projektu RNDr. A. Michálek, CSc.) a projekt VEGA č. 2/0111/12 (60 %) „*Vybrané geografické aspekty vývoja životného prostredia Slovenska a jeho regiónov v medzinárodnom kontexte*“ (vedúci projektu Prof. RNDr. V. Ira, CSc.).

Z množstva ľudí, ktorí mi nejakým spôsobom počas výskumu a písania práce pomohli, musím v prvom rade spomenúť svojho školiteľa Prof. Vladimíra Iru, ktorému ďakujem za všetky cenné rady a pripomienky. Za oponovanie dizertačnej práce ďakujem Prof. Ludškovi Sýkorovi, Prof. Renému Matlovičovi a Doc. Jánovi Bučekovi, ktorých pozorné a kritické čítanie a pripomienky pomohli vylepšiť pôvodný rukopis. Rovnako podnetné boli pripomienky recenzentov tejto publikácie Prof. Mikuláša Hubu a Dr. Juraja Podobu. Na záver chcem poďakovať svojim rodičom a partnerke Janke za lásku, podporu a trpezlivosť.

ÚVOD

„Mesto je spoločenský výtvor, ktorého veľkosť, poloha a vnútorná organizácia sú funkciou distribúcie moci.“

J. R. Short (1993:149)

V decembri 2010 nastúpil do úradu primátora hlavného mesta Slovenskej republiky nezávislý kandidát Milan Ftáčnik. S koncom prvej dekády dvadsiateho prvého storočia, poznamenananej búrlivým rozvojom a výraznými zmenami bratislavskej mestskej krajiny, sa končí aj éra dvoch po sebe nasledujúcich primátorských období Andreja Ďurkovského, ktorý zastával úrad od jesene 2002. Tento neskôr čelil obvineniam z porušovania povinností pri správe cudzieho majetku, ktorý v tomto prípade predstavovali mestské budovy v areáli Parku kultúry a oddychu (PKO) na bratislavskom nábreží, keďže sa ich mesto prakticky bez náhrady vzdalo. Kauza okolo následného, no pred verejnosťou dlho utajovaného rozhodnutia búrať PKO, voči ktorému sa zdvihla nebývalá vlna odporu, sa stala jedným zo symbolov vládnutia tohto obdobia. Tisíciky ľudí podpísalo petíciu za záchranu budov a zachovanie verejného priestoru v predmetnej lokalite, verejne sa proti novému zámeru i postupu, akým sa o ňom rozhodlo, postavilo množstvo osobností, medzi ktorými nechýbali ani najvyšší politickí predstavitelia na čele s vtedajšou premiérkou. Celá kauza sa dostala na titulné stránky dennej tlače a významnou mierou vstúpila do predvolebnej kampane v komunálnych voľbách, ktorých výsledok značne ovplyvnila.

Kauza PKO spolu s mnohými ďalšími ilustrujú fakt, že transformácia tzv. intraintraurbánnych štruktúr postsocialistického mesta nie je nekomplikovaný, hodnotovo neutrálny proces s jasnou trajektóriou a jediným možným a pre všetkých zúčastnených tým najlepším riešením. Práve naopak, za mestskými premenami aj vizuálne neprehľadných hmotných prvkov zástavby je množstvo stretajúcich sa názorov, vízií, plánov a záujmov. Až ich realizáciou, respektíve realizáciou iba niektorých z nich sa prostredie

mení. Mestské územné premeny tak musíme vnímať cez prizmu nevyhnutnosti prijímania rozhodnutí, čím predstavujú závažnú politickú otázku.

Kauza PKO, ktorá (právom) získala dovtedy nevídanú pozornosť, len dokazuje, že Bratislava sa stala miestom intenzívnych zápasov o priestor. Prípady verejne artikulovaného nesúhlasu s deštrukciou historických pamiatok, parkov v centre mesta, zahusťovaním zástavby na sídliskách či stavebnými aktivitami v pásme vinohradov, v okolí prírodných rezervácií a pod. predstavujú zápas o definovanie hodnoty priestoru a miesta. Hľadanie odpovedí na otázky, aké sú tieto hodnoty a ako sú určené, teda kto má moc tieto definovať realizáciou svojich zámerov, sa dostáva do centra pozornosti (urbánnej) geografie.

Postsocialistická transformácia vybudovaného prostredia, búranie a budovanie či ukladanie nových vrstiev mestskej krajiny na troskách tej minulej nepredstavujú jedinú transformáciu. Naopak, sú len súčasťou a prejavom transformácie spoločenských vzťahov a nastavení, ktoré stoja za jej produkciou. Práve procesy vzniku a činnosti nových aktérov participujúcich na procesoch kreatívnej deštrukcie prvkov vybudovaného prostredia sú jedným z definujúcich prvkov tohto obdobia. Kauzy, ako tá okolo PKO, upriamili pozornosť na systém vládnutia a distribúcie moci určujúcich postavenie nových a svoje miesto si hľadajúcich aktérov mestských premien.

Zásadné zmeny roku 1989 a séria nasledujúcich transformácií postupne potvrdili smerovanie mladého štátu, ktorého otváranie sa západnému svetu priamo i nepriamo prinieslo selektívne distribuovanú prosperitu. Bratislava sa stala jej najvýznamnejším príjemcom. Redefiníciou komplexu ekonomických, politických, spoločenských a kultúrnych vzťahov mesta s okolím došlo k bezprecedentnému nárastu záujmu o zhodnocovanie kapitálu prostredníctvom investícií do bratislavského prostredia. Výsledkom boli okrem horúčkovitého budovania a pretvárania jestvujúcich štruktúr aj mocnejšie hlasy spochybňujúce niektoré z konkrétnych momentov prestavby, či otázky spojené s procesmi prijímania rozhodnutí o budúcom charaktere daných lokalít. Hlas obyvateľov sa tu opieral o fundament, na ktorom stála politická zmena r. 1989, ktorá mala znamenať demokratizáciu spoločnosti a možnosť participácie na prijímaní rozhodnutí ovplyvňujúcich životy občanov, napr. prostredníctvom zmeny hmotného prostredia, v ktorom sa tieto odohrávajú. Okrem priamej občianskej angažovanosti sa s formovaním nového spoločenského usporiadania postupne konštituuje úroveň miestnej samosprávy. Očakávalo sa od nej, ako od aktéra, ktorý má byť schopný určovať pravidlá hry, prípadne bude arbitrom v sporných otázkach, že zásadne ovplyvní procesy transformácie mestského prostredia.

Cieľom predloženej práce je analýza politiky mestských územných premien v prostredí definovanom postupnou rekonštitúciou troch základných skupín aktérov neprítomných v období štátneho socializmu. Sú nimi kapitál, úroveň miestnej samosprávy a rôznou mierou inštitucionalizovaný hlas obyvateľov, občanok či verejnosti, všetkých ktorí cítia potrebu uplatniť, prípadne rozšíriť svoje právo zúčastniť sa na rozhodovaní o budúcnosti mestského prostredia, v ktorom žijú. Avšak redukcia systému distribúcie moci v meste medzi tromi hlavnými skupinami základných aktérov je jednoduchá len

zdanlivo. Vlastná mocenská pozicionalita každého z aktérov a kapacity z nej plynúce sú výsledkom komplexu vnútorných a vonkajších vzťahov a nastavení (vlastnou relacionalitou).

Doposiaľ sa v slovenskej urbánnej geografii venovala výrazná časť úsilia popisu a mapovaniu rôznych aspektov zmeny mestského prostredia. Táto úloha geografického výskumu ju nepochybne veľmi dôležitá, zvlášť v období takých dramatických premien, v akých sa nachádzajú naše mestá. Na druhej strane, snahám o pochopenie a interpretáciu mechanizmov týchto zmien, podľa niektorých základnému cieľu geografického výskumu (Sýkora 2001), sa doteraz nevenovala systematická pozornosť, ktorú by si zaslúžili. Aktuálnosť a relevanciu predloženej práce treba teda chápať v dvoch rovinách. Na jednej strane je to výpoveď o aktuálnych a bezpochyby závažných premenách bratislavského prostredia, na strane druhej snaha o rozšírenie škály aplikovaných teoretických východísk a metodologických nástrojov geografického výskumu v našom priestore.

Po tomto, zatiaľ veľmi hrubom predstavení predmetu záujmu predloženej práce, by som sa chcel v zvyšnej časti úvodnej kapitoly venovať predstaveniu základnej štruktúry práce. V nasledujúcej kapitole sa budem zaoberať teoretickou diskusiou niekoľkých kľúčových geografických konceptov, ktorá posluží na špecifikáciu cieľov výskumu a polozenie základných otázok.

V druhej kapitole bude predstavený základný metodologický rámec, reprezentovaný kvalitatívnym prístupom a výskumnou stratégiou prípadovej štúdie. Stručne tiež predstavím použité typy a zdroje dát, ako i základné metódy ich spracovania.

Tretia kapitola analyzuje faktory a procesy, ktoré definovali politický a ekonomický kontext bratislavských urbánnych premien. Ide o vzťahy zásadným spôsobom prekračujúce mestskú mierku. Jedným z kľúčových je transformácia globálneho kapitalizmu a neoliberalizácia, ktoré vo vzťahu k postsocialistickej tranzícii na Slovensku spoluúčovali hlavné inštitucionálne a sociálne transformácie utvárajúce rámce konania aktérov (politiky) mestských premien.

Obsahom nasledujúcich troch kapitol bude vlastná analýza pozicionality a konania troch hlavných aktérov mestských premien. Začnem hodnotením aktuálnej výstavby na území mesta, hlavnými črtami jej dynamiky v čase a priestorovej distribúcie. Cieľom bude tiež definovať pozíciu privátneho sektora v meste a dôsledky, ktoré z toho plynú pre urbánne vládnutie.

Ďalej bude pozornosť upriamená na vývoj vzťahov vo sfére formálnej politiky, konkrétne medzi úrovňou národného štátu a mestskej úrovne. Analyzované budú štruktúrne podmienky definujúce kapacity mestskej samosprávy v oblasti produkcie a regulácie produkcie vybudovaného prostredia i aktuálne problémy vlastného konania orgánov samosprávy v takto definovaných rámcoch. Ostatné relevantné formy presadzovania skupinových záujmov mimo formalizované verejno-správne inštitúcie budú predmetom analýzy šiestej kapitoly. V centre pozornosti sa ocitnú atribúty formujúcej sa občianskej spoločnosti, participácia obyvateľov na rozhodovaní a aktivity ochránárskych a iných občianskych zoskupení v zápasoch o budúcnosť lokalít na území mesta.

Siedma kapitola je venovaná konkrétnej prípadovej štúdii, kde sa navzájom prepoja, rozšíria a na príkladoch ilustrujú mnohé zo zistení prezentovaných v analytických kapitolách, a budú tiež skúmané niektoré špecifické skutočnosti spojené s týmto prípadom. V záverečnej kapitole ponúkam zhrnutie zistení a z nich vyplývajúce závery.

I. ZÁKLADNÉ TEORETICKÉ VÝCHODISKÁ

Na stránkach nasledujúcej kapitoly sa pokúsim načrtnúť základné teoretické rámce nevyhnutné pre definovanie hlavných výskumných cieľov a otázok. Týmto rozhodne nebude vyčerpaná teoretická rovina práce, rôzne koncepty a vzťahové konštrukcie, či z nich odvodené metodologické postupy budú prítomné i v častiach analytických kapitol.

Diskusia výskumného zámeru sa odrazí z dvoch rôznych uhlov pohľadu na skúmaný problém. V prvej časti budú uvedené abstraktné témy konceptualizácie priestoru a miesta, kde bližšie predstavím prúd geografického myslenia, podľa ktorého tieto musia byť chápané relačne a ako výsledok pôsobenia sociálnych procesov. Takto chápané kategórie povedú k otázkam politiky miesta a miestnej politiky, ktoré predstavujú relevantný predmet geografického výskumu a tiež základné rámcovanie zvoleného prístupu.

Druhý teoretický prienik do problému začne diskusiou o ďalšom významnom geografickom koncepte, ktorým je vybudované prostredie. Otázky politiky produkcie a transformácie vybudovaného prostredia budú rozoberané v porovnaní s predošlou časťou na nižšej úrovni abstrakcie, pričom tieto budú situované v rámci aktuálne dominantného spoločenského usporiadania – kapitalizmu. V súvislosti s uvedeným urobím niekoľko poznámok k pojmu postsocializmus a na záver tejto diskusie budú definované ciele práce a základné výskumné otázky.

KONCEPT PRIESTORU V GEOGRAFICKOM MYSLENÍ

Priestor patrí bezpochyby medzi základné geografické koncepty. Zložitý vývoj geografie ako vednej disciplíny a pluralita smerov myslenia v nej obsiahnutá však nevyhnutne bránia jednoznačnému spôsobu jeho konceptualizácie. V nasledujúcej časti bude pozornosť venovaná zásadnej zmene prístupov v chápaní vzťahov medzi priestorom a spoločnosťou, ktoré definovali navzájom odlišné prúdy moderného geografického myslenia. Zásadná kvalitatívna zmena vo vývoji geografie prišla v období, keď sa po

tradičnej regionálnej geografii, ponímanej z veľkej miery idiograficky, začala výraznejšie profilovať najskôr pozitivistická priestorová veda a neskôr mnohé postpozitivistické reakcie. Nastolené otázky o povahe správania sa človeka v priestore, jeho vzťahu k prostrediu, o možnostiach ich skúmania a podobne, odrazu rozrušili mnohé z dovedy so samozrejmosťou prijímaných predpokladov. Pri hľadaní odpovedí na nové otázky geografii a geografky siahli po širokej škále filozofických inšpirácií a do geografického myslenia začala nezvratne prenikať sociálna teória. V nasledujúcich častiach nebude cieľom sumarizovať obrovské množstvo prístupov a možných chápaní priestoru a miesta, skôr poukážem na niektoré dôležité momenty, ktoré poslúžia pri určení kontúr výskumného zámeru predloženej práce.

Jedným z možných prístupov nazerania na priestor je jeho chápanie ako „prázdneho“ priestoru, kontajneru, v ktorom sa veci dejú (Gregory 2000). Koncepcia absolútneho priestoru (tiež označovaného ako newtonovský) znamená, že priestor považujeme za nezávislú entitu existujúcu samu o sebe, ktorá disponuje vlastnou „mocou“ a zákonmi. Objekty a udalosti, ktoré takýto priestor obsahuje, podliehajú imanentným zákonom bez ohľadu na ich charakter a vzájomné vzťahy. Naopak, predstava relačného priestoru, ktorej pôvod je vo fyzike spájaný s menom Gottfried Wilhelm Leibniz, znamená, že priestor neexistuje sám o sebe, je výsledkom relácií medzi objektmi a udalosťami. Moc nad objektmi a udalosťami, alebo zákony, ktorými sa tieto riadia, nie sú nezávislé, ale sú určené (produkované, konštruované) práve vzťahmi medzi nimi. Priestor a konkrétne miesto, jeho materialita, rovnako ako obrazy, predstavy, hodnoty a významy s ním spojené môžu ovplyvňovať a ovplyvňujú dianie. Nejde však o vplyv na základe nezávislých vlastností (absolútneho) priestoru samého o sebe, ale práve o vplyv prostredníctvom vyjadrenia prítomných priestorových vzťahov.

Dôsledkom aplikácie prvého z uvedených chápaní priestoru bolo tvrdenie predstaviteľov tzv. priestorového separatizmu (Sack 1974), podľa ktorého by sa mala humánna geografia „zamerať na nezávislú úlohu priestoru ako faktora ovplyvňujúceho ľudské správanie“ (Johnston 2000, p. 778). I keď išlo nesporne o posun voči názorom, ktoré predstavoval napr. William Bunge a boli materializované v teórii centrálnych miest či Von Thünenovom modeli, kde bola formálnemu jazyku geometrie prisudzovaná explanačná a predikčná schopnosť, Sackovo chápanie geometrie „iba“ ako deskriptívneho nástroja (Johnston 2000) sa tiež stretlo so zásadnou kritikou. Táto bola založená na tvrdení o nedeliteľnosti spoločenských a priestorových procesov. Nositeľmi takto zmeneného pohľadu na ich vzájomný vzťah boli protagonisti dvoch navzájom spätých a vo výsledku konvergujúcich procesov. Gregory (2000, p. 769) ich nazýva „zospoločenšenie priestorovej analýzy a zpriestornenie spoločenskej analýzy“ (často tiež označované ako spoločenský obrat v geografii a priestorový obrat v spoločenských vedách).

Výsledkom spomenutých posunov v chápaní vzťahu priestoru a spoločnosti reprezentovaných uznaním ich vzájomnej previazanosti bol, okrem iného, posun od mapovania priestoru k skúmaniu procesov (spoločenskej) produkcie priestoru. Do pozornosti sa dostávajú jednotliví aktéri, inštitúcie, ich vzájomné vzťahy, konflikty, či makroštruktúrne podmienky, v ktorých sa tieto realizujú. Relačný prístup spoločenských vied

všeobecne a humánnej geografie zvlášť sa zameriava na skúmanie (sociálneho) priestoru, teda vzťahov a relácií, ktoré tento utvárajú a do ktorých vždy nejakým spôsobom vystupuje človek (ako jednotlivec, sociálna skupina, inštitúcia či spoločenská formácia). Priestor je teda sociálne produkovaný.

Priestor chápaný už nie ako kontajner, v ktorom sa veci dejú, ale ako utváraný vzťahmi medzi najrôznejšími entitami (rovnako ako jeho konkrétne vyjadrenia – miesta), musí byť vnímaný dynamicky. Ide len o „vratké realizácie vzťahov medzi množstvom entít“ (Anderson 2008, p. 228). Konštitutívne vzťahy sú procesuálne, aj ich realizácie sú v stave neustáleho utvárania a pretvárania. Preto pomenovanie priestoru alebo miesta ako Londýn, či v našom prípade Bratislava v sebe nemôže niesť trvalú esenciu – univerzálne platnú charakteristiku. Relačné uvažovanie o priestore a miestach nevyhnutne nedovoľuje ich chápanie v statickej nemennej podobe. Vzhľadom na množstvo entít vo vzájomných vzťahoch, nejaká forma stabilizácie môže byť dosiahnutá (ak vôbec) len dočasne. „Stálosť“, akokoľvek sa zdajú pevné a nemenné, nikdy nemôžu byť večné. Vždy sú podriadené času a „postupnému zániku“. Sú závislé na procesoch, ktoré stoja za ich vznikom, udržovaním a zánikom (Harvey 1996, p. 261, Murdoch 2006, p. 19). V tomto svetle treba vidieť návrh Marcusa Dolea (1999), podľa ktorého by bolo lepšie nahliadať na priestor ako na sloveso (Anderson 2008, p. 230).

S temporalitou spoločenských procesov vytvárajúcich priestor a miesto je dôležité zdôrazniť ešte jeden moment. Plynutie času tu nenaberá len podobu abstraktného sledu časových horizontov, ale znamená i historické ukotvenie v konkrétnom spoločenskom usporiadaní (čo je v rozpore voči ahistorickým prístupom nárokovujúcim si univerzálnu platnosť). Uznáním, že rôzne spoločenské usporiadania produkujú seba vlastné priestorové formy, ktoré sa spätne podieľajú na reprodukcii či transformácii daného usporiadania sa táto univerzálnosť popiera. Práve preto sa do centra pozornosti dostalo skúmanie socio-priestorových vzorcov a vzťahov charakteristických pre v súčasnosti dominujúce spoločenské usporiadanie – kapitalizmus, ktorý je definovaný práve špecifickým nastavením množstva spoločenských vzťahov (o špecifickej situácii súvisiacej s relatívne krátkym trvaním znovuetablovania sa tohto usporiadania v skúmanom území sa zmienim neskôr).

Z uvedeného chápania priestoru ako produktu spoločenských vzťahov a väzieb vyplýva nevyhnutnosť uvažovania o moci, ktorá je nedeliteľným a štruktúrujúcim atribútom týchto relácií. Doreen Massey (2005) považuje politiku za nedeliteľnú súčasť (produkcie) priestoru. Neustále prebiehajúce procesy a vzťahy utvárajúce priestor tento vždy nechávajú v stave utvárania a neukončenosti. Spolu s ďalšou fundamentálnou vlastnosťou priestoru – multiplicitou a heterogenitou – vedú k odmietnutiu možnosti uvažovania o akomkoľvek predurčení či nevyhnutnom smerovaní. Ich absencia vyžaduje politiku. „Produkcia priestoru je sociálna a politická úloha. Ak ju chápeme týmto spôsobom, priestorová dimenzia nevyhnutne vstupuje do politickej. Lebo ak by nebola budúcnosť otvorená, nebolo by možné ju zmeniť a teda by nebola možná politika“ (Massey 2009, p. 17).

POLITIKA MIESTA

Doposiaľ boli načrtnuté kľúčové atribúty priestoru, i keď zatiaľ v značne abstraktnej podobe. Konkrétnym vyjadrením priestoru je miesto, pričom tento koncept poslúži na priblíženie ďalších dôležitých otázok súvisiacich s rozvojom konceptuálneho rámca predkladanej práce, i ako prostriedok v procese pevnejšieho uchopenia sledovaného problému. Zvláštna pozornosť bude venovaná otázkam hraníc a charakteru vnútornovo- vonkajších vzťahov miesta, ktorých pojednanie umožní v nasledujúcej časti definovať projekt urbánnej politickej geografie.

Vzťah, ktorý bol doteraz len naznačený, je vzťah medzi priestorom a miestom. Opäť neprekvapí, že tento bol teoretizovaný rôzne. Pre ďalší postup nateraz postačí vyjadrenie ich vzájomného prepojenia, pričom priestor je považovaný za všeobecný prejav spoločenských väzieb, zatiaľ čo pod miestom je možné rozumieť ich konkrétnu artikuláciu, „miesto stretnutia“ v danej lokalite a v danom čase. Miesta teda existujú vo vzťahu k sebe navzájom, sú konštituované prostredníctvom týchto externých vzťahov. Nie sú to teda „veci“, miesta sú definované svojou pozíciou vo vzťahoch k okolitému svetu, rovnako ako usporiadaniami v ich vnútri.

Akkoľvek sociálno-priestorové interakcie, najrôznejšie vzťahy formujúce hocaké miesto (či sa dejú vo sfére ekonomickej, politickej, kultúrnej a pod.) v sebe obsahujú atribút moci. Podľa relačnej teórie moci táto nie je vecou – niečím, čo sociálny objekt „drží“. Moc treba chápať ako spôsob, ktorým je objekt spojený s ostatnými sociálnymi objektmi, pričom tieto spojenia sa prejavujú umožňujúcimi alebo limitujúcimi spôsobmi. Moc je teda nevyhnutne prítomným aspektom všetkých sociálnych vzťahov. Tieto vzťahy a siete utvárajú to, čomu Doreen Massey (2009) hovorí „mocenské geometrie“ (power geometries), v ktorých aktéri formujú svoje identity a snažia sa realizovať svoje politické plány. Ich moc realizovať vlastné plány je závislá od umiestnenia v týchto vzťahoch.

Dôležitosť miesta v politickej analýze teda spočíva v charakteristických spôsoboch, akými sú rôzne interakcie utvárané, a v spôsoboch, akými sú rozdielni aktéri zainteresovaní v konkrétnych kombináciách vzťahov v danom mieste, čo má reálne politické dôsledky. Politika miesta ani politika v mieste teda nie sú vo svojej podstate lokálne. Radšej ich treba chápať ako spojené so širšími vzťahmi, sieťami či geometriami, ktoré sa tu stretávajú a tým formujú štruktúry politických príležitostí, teda zmes inštitúcií, myšlienok a politických aktérov, ktoré podmieňujú druhy politických aktivít možných v danom mieste (Staeheli a Mitchell 2009).

Doreen Massey (1984) začala pôvodne rozpracovávať tento argument zdôrazňujúc ekonomické procesy, keď tvrdila, že miesta sú produktom svojho umiestnenia v „priestorovej delbe práce“. Hoci bola zatiaľ uvažovaná pomerne úzko chápaná škála možných konštitučných vzťahov, argument sa stal dôležitým pri kritike bežných liberálnych vysvetlení, podľa ktorých rôzne podoby úspechu alebo neúspechu lokalít či regiónov sú funkciou kvality ľudí žijúcich v nich. Zredukovanie oblasti určujúcich vzťahov na ekonomické neskôr sama autorka uznala a vo svojej práci škálu rozšírila o rodové a rasové (Massey 1994). John Agnew (1996, pp. 132-133) v snahe postihnúť možné

druhy vzťahov, ktorých kombináciou dochádza k utváraní miest a lokalít, ponúka šesť základných skupín: sociálno-priestorová deľba práce; komunikačné technológie a prístup k nim; štruktúra štátu; triedne, etnické a rodové rozdelenia a konflikty; ideológie sociálnych hnutí a denné prežívanie alebo „mikrogeografia“ každodenného života. Zatiaľ čo predstavená schéma sa snaží postihnúť škálu produkčných vzťahov v maximálnej možnej komplexite, konkrétne politické otázky sa uvedených skupín dotýkajú rôznou mierou. Napriek tomu, že pri rozpletaní vzťahov určujúcich kapacity aktérov transformácie vybudovaného prostredia Bratislavy (čo bude jedným z cieľom predloženej práce) môžu zohrávať úlohu faktory etnického a rodového delenia či každodenných prežívaní, a ich skúmanie môže odhaliť zaujímavé zistenia, vo svojej práci sa sústredím na priamejšie formy určovania miestnej mocenskej pozicionality.

MESTSKÉ VLÁDNUTIE (URBAN GOVERNANCE) A MIERKA VÝSKUMU

Jednou z dôležitých skupín vzťahov spoluutvárajúcich hranice a mierku miesta z pohľadu dôležitých rozhodovacích procesov je štruktúra štátu. Z argumentácie Doreen Massey vyplýva, že miesto nemusí mať konkrétnu mierku, môže ísť o ulicu či kontinent. Ak však chceme chápať miesto ako entitu existujúcu na lokálnej úrovni, musíme si okrem významu miesta ujasniť pojem „lokálna“ (Jones et al. 2004). Mierka totiž prestáva byť chápaná ako daná, prirodzená a nemenná úroveň, na ktorej sa odohráva sociálny život. Naopak, ide skôr o premenlivý kontext pre mocenské vzťahy v spoločnosti, rovnako ako o ich produkt (McCann 2003, p. 159).

Miesta nie sú úplne amorfné, i keď politické hranice nedefinujú miesto, ich konštitutívny prínos môže byť významný. Dôvodom je význam štátu (ako formálnej vlády na všetkých jej hierarchických úrovniach – teda aj lokálnej, resp. municipálnej úrovni), ktorý zásadným spôsobom formuje prežívanie každodennosti (prostredníctvom interakcie s najrôznejšími orgánmi správy, úradmi a agentúrami, či sú to školy, poskytovanie rôznych sociálnych služieb, polícia, súdy, a pod.). Štát so svojou hierarchickou štruktúrou nie je nemenný a jeho aktuálna podoba je výsledkom procesov kodifikácie mocenských vzťahov (DeFilippis 1999) a vstupuje do interakcie so širokým spektrom ďalších dôležitých vzťahov, z ktorých mnohé významným spôsobom presahujú formálne administratívne hranice. V súčasnosti však v našich podmienkach významný teritoriálny rozmer formálnej (lokálnej) politiky (vlády) nemôžeme ignorovať. Hoci mnohé urbanizačné procesy, ktoré stoja v centre pozornosti predloženej práce, nie sú obmedzené administratívnymi hranicami mesta (Šveda 2010 a 2011), či v prípade Bratislavy dokonca hranicami SR (Ira et al. 2011), práve hranice dvoch úrovní samosprávy (celomestská a mestských častí) vyhraničujú teritoriálne pole pôsobnosti dôležitého aktéra politického rozhodovania v tejto oblasti.

Problém, pred ktorým stojí každý výskumník či výskumníčka je určenie mierky (rozsahu) výskumu, ktorý by mal reflektovať mierku kľúčových sociálnych vzťahov a procesov

vstupujúcich do študovaného problému. Zmätok pri hľadaní odpovedí na otázku, či lokálna úroveň, napr. mesto, môže predstavovať relevantnú jednotku výskumu, je často daný nejasnosťou v jej položení. Môžeme sa pýtať, či je mesto relevantným predmetom analýzy, alebo či vysvetlenie urbánnych fenoménov môže byť obmedzené na samotnú mestskú úroveň. Ako vyplýva z diskusie o multimierkovej podstate sociálnej produkcie miesta (a teda aj mesta), ich vysvetlenie nie je možné hľadať výhradne v jeho hraniciach. Avšak záporná odpoveď vo veci „mestského vysvetlenia“ nemusí znamenať odmietnutie mesta ako predmetu analýzy (Agnew et al. 1984). Pre potreby zúženia výskumného zámeru sa preto i ja obmedzím na územie definované administratívnymi hranicami Bratislavy.

Predmetom výskumu politickej urbánnej geografie, subdisciplíny geografie, ku ktorej sa v tejto práci hlásim, je moc v mestskom priestore, pričom táto má mnoho podôb a foriem. Doteraz spomenutá inštitucionalizovaná, právne zaručená sféra formálnej politiky, ktorá je výsledkom spoločensky prijatých procedúr (napríklad všeobecných volieb) sa stretáva s formami sociálneho nátlaku a presvedčovania, či použitia ekonomickej alebo dokonca fyzickej sily. Kľúčovým faktorom determinujúcim výsledok mocenských zápasov, teda to, kto dostane čo, kedy a ako, je systém urbánneho vládnutia – *urban governance* (Pacione 2001, p. 401). Je treba zdôrazniť, že mestské vládnutie znamená oveľa viac ako mestská vláda či samospráva (*urban government*, tiež *local state*, *local government*...), ktorá je len jeho súčasťou. Mestské vládnutie, teda „moc organizovať priestor je odvodená z celého komplexu síl mobilizovaných rozdielnymi sociálnymi aktérmi“ (Harvey 1989, p. 6). Úlohy a postavenie miestnej samosprávy tu môžu byť značne rozdielne. Od praktickej absencie až po rolu kľúčového koordinátora verejného a privátneho konania. V lokálnej politike však orgány verejnej správy vystupujú s vlastnou agendou a účastnia sa vládnutia v snahe dosiahnuť tieto ciele. Rozsah, v ktorom si napĺňanie politických a organizačných cieľov vyžaduje inklúziu iných aktérov, závisí od množstva faktorov, ako napr. národné politické tradície, charakter verejného sektora či charakter mestských politických a ekonomických vzťahov (Pierre 1999).

V slovenskej geografii sa k takto chápanej urbánnej politickej geografii prihlásil už v polovici 90. rokov Ján Buček (1995), ktorý odvtedy ako jeden z mála domácich geografov v tejto oblasti systematicky báda. Ako však uvádza: „Geografia u nás bola málo zameraná na konflikty v spoločnosti, explicitné riešenie reálnych spoločenských problémov. Preto zatiaľ existuje v rámci slovenskej geografie pomerne málo urbánnej politickej geografie. Čiastočné samoobmedzenie sa našej geografie len na určité subdisciplíny a jej marginalizácia voči niektorým aktuálnym spoločenským problémom, ju zatlačalo do úzadia v porovnaní s inými expanzívne, viac pragmaticky a aplikácie orientovanými vedami, či skôr vedeckými komunitami. Prístup k štúdiu obcí a miest na Slovensku na základe moci a politických procesov u nás viac-menej absentuje“ (Buček 1995, p. 35).

Aj pre túto stále pretrvávajúcu absenciu je jedným z cieľov práce snaha prispieť k rozvoju u nás stále „marginalizovaného“, no vo svetovej geografii veľmi rozšíreného výskumného smeru. Doteraz bola načrtnutá problematika relačného uvažovania

o priestore a mieste, pričom politika miesta je prezentovaná ako relevantný predmet geografického výskumu. V jeho rámci je pozornosť venovaná kvalitám, charakteristickým vlastnostiam a kontextom daného miesta a tomu, ako tieto ovplyvňujú konkrétnu skúmanú politickú tému. V centre pozornosti sa často ocitajú hodnoty, ekonomické podmienky a sociálne vzťahy, ktoré môžu charakterizovať rozličné oblasti a spôsoby, akými tieto ovplyvňujú politické ciele, konanie aktérov a výsledky politických procesov. Ako dôležitý faktor určujúci mierku mocenskej dynamiky bola v sledovanom prípade identifikovaná mestská úroveň definovaná pôsobnosťou miestnej samosprávy. V rámci procesu určovania cieľov predloženej práce je možné takto definovaný problém prijať ako širšiu oblasť záujmu skúmania. Keďže však predmetom miestnej politiky, alebo skôr miestnych politik, môže byť široké spektrum problémov, ktoré generujú zodpovedajúce vzťahy a zapojenia konkrétnych aktérov, je nevyhnutné túto oblasť zúžiť. Výsledným predmetom záujmu bude mestské vybudované prostredie a jeho premeny.

MESTSKÉ VYBUDOVANÉ PROSTREDIE A JEHO PREMENY

V nasledujúcej časti bude pozornosť prenesená k problému vybudovaného prostredia, ktoré je v slovenskej geografii na jednej strane spojené s tradičnejším chápaním priestoru, na strane druhej sa v zmysle uvedeného dá k nemu pristupovať z pohľadu jeho sociálnej produkcie, teda s možnosťou identifikácie relácií stojacich za jeho vznikom, premenami či zánikom.

Priestorové rozloženie rôznych atribútov mestského prostredia a ich premeny v čase tradične predstavujú jednu z kľúčových sfér záujmu urbánnej geografie. Komplikovanosť predmetu výskum spolu s množstvom prístupov viedli k terminologickej nejednoznačnosti pri pomenovaní fenoménov vnútromestskej priestorovej diferenciacie. Za základné komponenty urbánnej priestorovej štruktúry sú považované fyzické a sociálne prostredie (Matlovič 1998, Sýkora 2001). Fyzické prostredie pozostáva z prírodných zložiek (značne človekom pretvorených) a zástavby, ktoré predstavujú „hmotný základ pre realizáciu rozmanitých ľudských činností“ (Sýkora 2001, p. 195). Sociálne prostredie pozostáva z atribútov populácie (sociálna, resp. sociálno-demografická priestorová štruktúra) a ľudských aktivít (funkčná priestorová štruktúra). V anglickej písanej literatúre sa termín „*built environment*“ chápe ako človekom vytvorené/vybudované prostredie vytvárajúce základ pre ľudské aktivity. Stojí tak v opozícii voči prírodnému prostrediu „*natural environment*“, keď zdôrazňuje značnú mieru antropogénneho vstupu i do prvkov, ktoré môžu svojím charakterom pripomínať prírodné prostredie, napr. mestská zeleň. Takto definovaný termín umožňuje integráciu vybraných človekom utváraných prvkov „fyzickej“ (morfológia) a „sociálnej“ (funkčné využitie) intraurbánnej štruktúry, čím umožňuje odstránenie bariéry medzi „hmotným základom pre ľudské aktivity“ a aktivitami samotnými. Závislosť formy na obsahu síce nie je jednoznačná a rovnako forma i obsah lokalizovaného elementu môžu byť a často sú predmetom nesúladu, nesúlahu, či konfliktu (koncept, ktorý bude definovaný neskôr), tieto sú však vzájomne

podmienené a produkované ako celok. Takže aj keď analytické rozlíšenie medzi morfológickým (forma) a funkčným (obsah) aspektom prvkov mestského vybudovaného prostredia môže mať v konkrétnych výskumných zámeroch svoje opodstatnenie, pri formulácii cieľov predloženej práce je zatiaľ zbytočné.

Komplikovanosť predmetu výskumu, akým intraurbánne štruktúry a vybudované mestské prostredie nepochybne sú, spolu s pluralitou geografie ako vednej disciplíny viedli k rozvoju množstva prístupov k danej problematike (pozri napr. Lawrence a Low 1990, Bezák 1993, Matlovič 1998, Dingsdale 1999, Sýkora 2001). Tieto zaujímali rôzne postavenie od ateoretického popisovania a mapovania javov v mestskom území až k rôznu mierou teoretizácie podporenému poznaniu procesov produkcie a transformácie mestského prostredia. Za hodnú nasledovania považujem najmä skupinu prístupov na druhom póle spomenutého spektra, kde „primárnym cieľom výskumu procesov premeny miest nie je spravidla identifikácia zmien v čiastkových stránkach ich priestorovej štruktúry, ale postihnutie mechanizmov, ktorými ku transformácii dochádza. Kľúčovou otázkou už nie je: ‚Čo sa mení?‘, ale predovšetkým otázka: ‚Ako a prečo ku zmenám dochádza?‘“ (Sýkora 2001, p. 200).

V predloženej práci, ako už z predošlých častí vyplýva, budem vychádzať z prístupov sociálnej produkcie vybudovaného prostredia. Takéto chápanie znamená, že produkcia a transformácia prvkov vybudovaného prostredia odráža potreby, možnosti a limity daných spoločenských nastavení¹. Vo všeobecnosti sa „teórie sociálnej produkcie vybudovaných foriem zameriavajú na spoločenské, politické a ekonomické sily produkujúce vybudované prostredie a naopak, vplyv vybudovaného prostredia na sociálne konania. Základnou otázkou adresovanou touto literatúrou je, aké spoločenské procesy dávajú vzniknúť vybudovaným formám?“ (Lawrence a Low 1990, p. 482). Konečným cieľom takejto analýzy teda vôbec nemusí byť zmena samotná, ale napr. odhaľovanie konfliktov medzi sociálnymi skupinami či funkciami využitia pozemkov, alebo vplyv miestnej správy či politiky centrálnej vlády na vývoj skúmaného procesu (Sýkora 2001).

Zo širokého spektra ponúkaných možností konceptualizácií produkčných vzťahov spoločnosti a materiálneho prostredia budú využité postupy zdôrazňujúce úlohu základného politicko-ekonomického rámca, ktorý predstavuje v súčasnosti dominantný kapitalistický systém. Kapitalizmus môžeme definovať ako špecifický systém spoločenského usporiadania, v ktorom reprodukcia denného života závisí na produkcii komodít produkovaných prostredníctvom systému cirkulácie, ktorý má dosahovanie zisku ako svoj bezprostredný a spoločensky akceptovaný cieľ (Harvey 1985). Ďalšou charakteristikou kapitalizmu je jeho dynamická flexibilita a schopnosť transformácie, ktorá je na jednej strane dôsledkom reakcie na zmenené vonkajšie podmienky, na strane druhej dôsledkom nevyhnutnej vnútornej potreby v procese neustáleho vyhľadávania zisku a vlastnej expanzie.

¹ Neznamená to, že prírodné faktory, ako klíma či topografické pomery, nezohrávajú pri produkcii konkrétneho prostredia žiadnu úlohu, ale sú vždy prijímané a reflektované cez komplex existujúcich spoločenských vzťahov.

Táto nevyhnutnosť premien spolu s nevyhnutnosťou produkcie priestoru má potom priamy dosah i na konkrétny mestský priestor. Podstatu a charakter tohto základného vzťahu medzi kapitalizmom a vybudovaným prostredím vyjadruje dnes už klasická teória transformácie vybudovaného prostredia rozvinutá najmä Davidom Harveyom (1989b). Podľa nej je vybudované urbánne prostredie podriadené neustálej zmene, pričom sa dostáva do centra jedného z rozporov procesu akumulácie kapitálu, keď jeho kolobeh rovnako produkuje geografickú štruktúru cirkulácie, no v tom istom čase sa ňou stáva obmedzovaný.

Konceptom nevyhnutným pre pochopenie konfliktu prameniaceho z premien vybudovaného prostredia je duálne chápanie hodnoty, teda ako hodnoty výmennej a hodnoty úžitkovej. Výmenná hodnota môže byť najstručnejšie charakterizovaná ako hodnota, za ktorú môže byť komodita vymenená za iné komodity. V súvislosti s vybudovaným prostredím ako priestorovo ukotvenou (a teda neprenosnou) komoditou Harvey poukazuje na niekoľko špecifik a paradoxov, ktorých dôsledkom je, že cirkulácia kapitálu fyzickým prostredím dynamicky kolíše, pričom v jednotlivých bodoch tejto cirkulácie je vybudované prostredie vyradené, opustené, zničené a selektívne rekonštruované: Investície do nehnuteľností vytvárajú prevoditeľné komodity, ktoré sú v spojení s jedinečnou polohou vzácne; kapitálové investície sú v nehnuteľnostiach dlhodobo imobilizované; dlhý čas obratu vytvára bariéry ďalšej akumulácii; nehnuteľnosti sú ťažko likvidné a citlivé na zastarávanie (Harvey 1989b).

Schopnosť vybudovaného prostredia prinášať výnosy (napr. z nájmu či priameho predaja) teda závisí hlavne od kolísania hodnôt dvoch rozdielnych elementov: od jeho zdokonaľovania a od polohy v priestore. Polohová renta je kontextovo závislá veličina, ktorej hodnota môže rásť a klesať v súvislosti s externalitami spôsobenými lokalizáciou iných prvkov prostredia. Na druhej strane, dňom dobudovania začína nehnuteľnosť strácať na hodnote, pričom proces starnutia môže byť spomalený vedomými rozhodnutiami investovať (revalorizácia prostredníctvom inovácií konštrukčných materiálov, dizajnu a vybavenosti), alebo naopak, zastarávanie a úpadok môžu byť „urýchlené“ (Weber 2002).

Všeobecný proces, ktorým vlny poklesu investícií a znehodnotenia zničia investované hodnoty takým spôsobom, že pripraví príležitosti pre nové kolá investícií, bol označený ako „kreatívna deštrukcia“. Pôvodný argument bol v rámci reflexie veľkej hospodárskej krízy rozvinutý ekonómom Schumpeterom (1975) v 30. a 40. rokoch minulého storočia, neskôr rozvedený viacerými geografmi a geografkami, významnou mierou napr. Harveyom. V jeho teórii akumulácie (napr. Harvey 1989a, 1989b) popísal proces produkcie tzv. „racionálnej krajiny“ (na iných miestach hovorí o bezprostrednom význame „priestorového riešenia“ – *spatial fix*²) utváranej opakovanými sériami investícií, ktoré ostávajú zhmotnené v danom mieste. S rozvojom a zmenou

² Priestorové riešenie (*spatial fix*) predstavuje časovo obmedzené riešenie inherentných kontradikcií kapitalistického systému. Je artikulované na rôznych mierkach, od globálnej po lokálnu, kde jeho materiálным vyjadrením je mestské vybudované prostredie.

technológií, meniacou sa geografiou profitabilného investovania a neustálym vyhľadávaním zisku však racionálna krajina alebo priestorové riešenie minulosti predstavuje bariéru ďalšieho rozvoja. Táto je prekonaná procesom kreatívnej deštrukcie, ktorým je staré znehodnotené a zničené, aby mohlo vyrásť nové. Dôležitosť tohto argumentu pre geografov spočíva okrem iného v tom, že vybudované prostredie je podriadené kreatívnej deštrukcii podľa rytmov kapitalistickej ekonomiky. Či už na globálnej alebo lokálnej úrovni, obdobia stavebného rozmachu sú striedané etapami úpadku a deštrukcie (Smith 2000).

Tento kreatívno-deštrukčný moment v územnom rozvoji bude predstavovať základ definície konfliktu v tejto práci. Razancia, s akou sa dnes spomenutá logika v praxi prejavuje pri formovaní a pretváraní území v mnohých kútoch sveta, viedla časť výskumníkov k presvedčeniu o determinácii miestneho rozhodovania štruktúrnymi silami kapitalistickej akumulácie. Podľa iných, bez toho aby sa vzdali jadra predloženej koncepcie, na politike naozaj záleží. Ako upozorňuje napr. Rachel Weber (2002), v realite nejde o čisto trhovo determinovaný proces vyjadrený takouto vysokou teoretickou abstrakciou. „Extrakciu“ hodnoty miesta na rôznych úrovniach ovplyvňuje pôsobenie širokého spektra štátnych a neštátnych (netrhových) aktérov. Nevyhnutnosť deštruktívneho momentu v procese budovania nových štruktúr v intenzívne využívanom mestskom území vedie k otázke, čo a za akých okolností zachovať. Avšak „rozhodnutia chrániť (to *conserve*, príp. *preserve*), ako chrániť, čo chrániť, kedy chrániť a pod., sú politické rozhodnutia, ktoré reprezentujú hodnotové súdy“ (McManus 2000, p. 107). Konzerváciu vybudovaného prostredia, rovnako ako jeho produkciu, musíme navyše chápať ako proces podmienený štruktúrou a dynamikou politickej moci (Negussie 2004). Na otázky zachovania hodnôt jednotlivých elementov mestskej krajiny neexistuje jediná správna odpoveď, naopak, tieto sú získavané artikuláciou súčasných, rozdielne mocensky vyzbrojených záujmov a ideológií (pozri napr. Jacobs 1992, Kearns a Philo 1993, Kong 2003). Stret práve takýchto verejne artikulovaných záujmov v otázke budúcnosti konkrétnych území v meste bude predstavovať skúmaný konflikt.

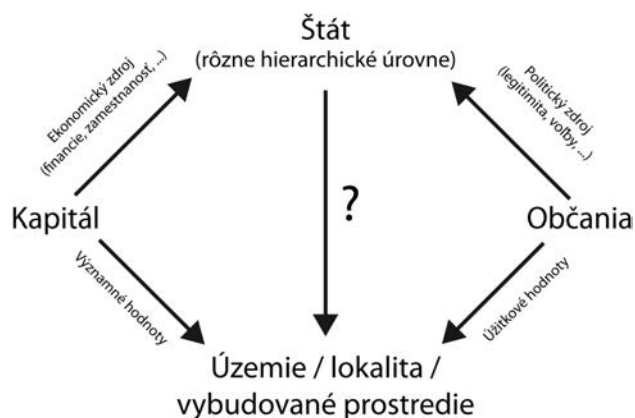
Centrálny rozpor kapitalistickej urbanizácie je rozpor medzi spoločenským charakterom a súkromným vlastníctvom fyzického priestoru, pozemkov a budov. Tieto nie sú iba komoditou a s ňou spojeným privátnym záujmom, predstavujú tiež kolektívne statky či spoločenské zdroje. Konceptom, ktorý naráža na obmedzenia v rámci čisto trhového vyjadrenia, je chápanie hodnoty z pohľadu úžitku. Dôležitým atribútom hodnoty úžitku je jej relačný charakter, teda rozdielna kvalita i miera v prípade rôznych užívateľov či aktérov transformácie vybudovaného prostredia. Nehnutelnosť predstavuje rozdielne určenú hodnotu úžitku pre developera, nájomníka, vlastníka, vládnu inštitúciu a pod. (Harvey 1973). Pri definovaní úžitkovej hodnoty miesta pre jeho obyvateľov Logan a Molotch (1987) podobne prekračujú úzke vymedzenie termínu iba na užitočnosť komodity pre vlastníka, ale trvajú na neoddeliteľnosti materiálneho užívania od úžitku psychologického, keď „každodennosť, ktorá umožňuje fyzické prežitie, naberá emocionálne významy práve prostredníctvom tejto schopnosti [miesta] napĺňať životné ciele“ (Logan a Molotch 1987).

V takomto systéme sú to vlastnícke vzťahy, ktoré určujú hodnotové orientácie jednotlivých aktérov (preferencie výmenných či úžitkových hodnôt lokality), a tak reprezentujú faktor diferencujúci aktérov urbánnej premeny. Na jednej strane tak stojí aktér/skupina aktérov predstavujúca súkromné ekonomické záujmy, teda kapitál. Existuje niekoľko definícií tejto kategórie, no azda žiadna nespochybní imperatív zhodnocovania investície. Tento jednoznačne determinuje základný cieľ pôsobenia takéhoto aktéra v priestore, ktorým je zisk. Na naplnenie tohto imperatívu je využívaných množstvo rôznych stratégií, jednou z nich je investovanie a valorizácia konkrétneho pozemku alebo prvku hmotného prostredia.

Druhou skupinou aktérov sú občania (jednotlivci, skupiny, združenia a pod.), ktorí nie sú s územím spojení akoukoľvek formou majetkového vzťahu. Vďaka tejto skutočnosti sa líši aj charakter hodnoty určený ich vzťahom ku konkrétnym územiám a budovám v meste, ktorý má prevažne formu nejakého očakávaného úžitku/využitia. Fundamentálny rozdiel v konštruovaní hodnoty miesta dvomi rozdielnymi skupinami aktérov síce neznamená, že ich ciele musia byť nevyhnutne v opozícii, no tiež neznamená, že k zhode musí dochádzať vo všetkých prípadoch. Ideológia tzv. „hodnotovo neutrálneho rozvoja“ (*value-free development*), teda tvrdenie, že akákoľvek forma rozvoja je vždy výhodná pre všetkých, sa v praxi dostáva do konfliktu s časťou obyvateľstva (napr. rezidenti) vyhládajúcou skôr úžitkové vlastnosti lokalít. Títo sú často konfrontovaní s negatívami spojenými so zmenou lokalít ako podmienkou budúceho rastu, nevýhodami nerovnej distribúcie nákladov a prínosov či externalitami fungovania „stroja na rast“ (rast daňového zaťaženia, resp. verejných výdavkov na platenie rastu, environmentálne znehodnotenie lokalít, vzrast cien bývania a pod.). Honba za výmennou hodnotou tak nemusí nevyhnutne priniesť zvýšenie hodnôt úžitku, pričom výsledkom je niečo úplne iné ako prirodzený či najvhodnejší stav (Logan a Molotch 1987).

Tretiu základnú skupinu aktérov reprezentuje štát na všetkých hierarchických úrovniach (teda aj už spomínaná úroveň lokálnej samosprávy) s množstvom odborov kompetentných pre správu rôznych záležitostí. Práve v pôsobnosti týchto inštitúcií je obrusovať hrany rôznych záujmov a predchádzať možným konfliktom z ich stretov, prípadne tieto potom riešiť. Avšak ako upozorňujú Fainstein a Fainstein (1983), pevnosť tejto pozície je rozvíkľaná dvojakou závislosťou od dvoch zmienených aktérov. Kapitál a jeho aktivity predstavujú hlavný a nevyhnutný zdroj príjmov štátu a jeho inštitúcií, na druhej strane štát sa musí príležitostne legitimizovať v rôznych voľbách, a teda (aspoň v podmienkach liberálnej demokracie západného typu) nemôže sa úplne od občanov odvrátiť. Podobne musí ideológia štátnej intervencie balansovať medzi konaním v prospech komunity a udržiavaním podmienok akumulácie kapitálu. I keď zo značnej závislosti obyvateľstva od súkromných investícií produkujúcich zamestnanosť sa dá odvodiť štruktúrna dominancia kapitálu v lokálnej politike, konkrétne kompozície a vzájomné koalície aktérov – urbánne režimy, formy urbánneho vládnutia či lokálne mocenské geometrie – nadobúdajú v závislosti od historicko-geografickej situovanosti rôzne podoby. Faktom, ktorý ešte komplikuje výskum v oblasti pozicionality lokálneho štátu/lokálnej vlády je, že tieto nie sú unitárne, ale multidimenzionálne

fenomény, ktorých jednotlivé dimenzie sledujú odlišné ciele, adresujú rôzne problémy a reagujú na odlišné tlaky (Sawitch 1990).

Obr. 1. Základná štruktúra vzťahov politických aktérov k územiu (Zdroj: Šuška 2013)

Zatiaľ čo môžeme jednotlivým skupinám aktérov pripísať základné hodnotové orientácie voči územiu, produkcii a transformácii vybudovaného prostredia (obr. 1), prípadne základné operačné rámce, ktoré im vymedzuje existujúce politicko-ekonomické usporiadanie, otázka „reálnej moci“ je komplikovanejšia. Na jednej strane musíme aktérov chápať opäť relačne, teda v konštitučných vzťahoch medzi sebou navzájom, so svojim okolím, sieťami, inštitucionálnym prostredím a pod., v ktorých sú ukotvení. Výsledkom týchto historicko-geograficky špecifických interakcií je pozicionalita v mocenských geometriách, teda relatívnym postavením dané kapacity a potenciál vytyčovať a realizovať vlastné ciele. Druhým spoluutvárajúcim momentom moci je praktické konanie konkrétnych aktérov, teda schopnosť pretvárať pozicionalitou dané kapacity do efektívneho konania, resp. vlastná realizácia týchto kapacít. Snaha preskúmať vlastnú „moc“ miestnych aktérov sa teda sústreďí na analýzu týchto dvoch momentov.

Napriek tomu, že doposiaľ boli identifikované tri základné skupiny aktérov politiky mestských premien, v predloženej práci bude položený zvláštny dôraz na postavenie a konanie jedného z nich (čo však nie je možné pochopiť bez analýzy vzájomných a vonkajších vzťahov). Týmto bude sféra aktívneho občianstva, teda to ako obyvatelia, občania či verejnosť môžu zasahovať a zasahujú do rozhodovania o produkcii a transformácii vybudovaného prostredia. V tejto súvislosti som sa zatiaľ sústreďil hlavne na vysvetlenie základných konceptuálnych momentov rámcujúcich zvolený prístup. Dôležitou diskusiou špecifikujúcou problematiku pôsobenia verejnosti v prostredí mestského vládnutia uvediem šiestu, v mnohom kľúčovú kapitolu.

POSTSOCIALIZMUS, POSTSOCIALISTICKÉ MESTO A KONFLIKT

Na tomto mieste je ešte nevyhnutné urobiť niekoľko krátkych poznámok k termínom postsocializmus a postsocialistické mesto³, pričom téma nateraz nebude vyčerpaná (viac v kapitole III.). Budú vysvetlené len základné vzťahy k doposiaľ uvedenému, hlavne chápaniu konfliktu a zmien v pozicionalite aktérov politiky mestských premien. Postsocialistiká/é transformácia/e či tranzícia a postsocialistické mesto predstavujú azda najužívanejší konceptuálny rámec v geografickom výskume mestských premien u nás. Najčastejšie chápanie postsocialistického mesta priamo odkazuje na zmenu širokého spektra vzťahov a nastavení operujúcich v rôznych mierkach, v dôsledku ktorých sa mení mestské prostredie (Sýkora a Bouzarovski 2012, Sýkora 2009, Matlovič 2004). Toto „obdobie prispôsobovania mestských priestorových štruktúr novým spoločenským podmienkam je historickou etapou, keď môžeme opodstatnene hovoriť o postkomunistických mestách“ (Sýkora 2001, p. 194). Alebo slovami Reného Matloviča: „Postsocialistické mesto môže byť charakterizované ako prechodná vývojová fáza spojená s dynamickými zmenami vzťahujúcimi sa k adaptácii intraurbánnych štruktúr na nové podmienky“ (Matlovič 2004, p. 137).

V jadre sa tu hovorí o nesúlade existujúcej, v minulosti produkovanej racionálnej krajiny (alebo priestorového riešenia) s novými, vybudované prostredie produkujúcimi podmienkami. Toto je cesta možnej interpretácie konfliktu, ktorá je sčasti v zhode s predstavenou všeobecnou teóriou urbánnej transformácie. Podľa nej je však v takom dynamickom spoločenskom usporiadaní, akým je kapitalizmus, rozpor nevyhnutnosti tvorenia nového na troskách starého (kreatívna deštrukcia) prítomný neustále. Z tohto uhla pohľadu teda nejde o zásadne špecifický problém, ktorému čelia postsocialistické mestá (existuje napr. množstvo literatúry popisujúce tzv. postfordistickú urbánu reštrukturalizáciu západných miest, chápanú v oblasti zmien v štruktúre aktérov podieľajúcich sa rozhodovaní, rovnako ako v oblasti územného prejavu a transformácie mestského prostredia, ako lokálne artikulácie globálnych zmien vo fungovaní politického a ekonomického systému), ale len o špeciálny prípad spomínaného procesu. Podobne faktory podmieňujúce samotný vznik nesúlady existujúceho vybudovaného prostredia a aktuálnych požiadaviek naň kladených sú nedeliteľnou súčasťou práve aktuálnych spoločenských väzieb a nastavení, v našom prípade kapitalistických. Inými slovami, hybnou silou premeny sú súčasné a budúce očakávania, ktoré sú v našich podmienkach spájané s pôsobením kapitalizmu. Z tohoto pohľadu má zmysel hovoriť o reálne existujúcom postsocializme na našom území len ako o forme kapitalizmu.

Na druhej strane, samotné vybudované prostredie dostávajúce sa pod transformačný tlak je produktom vzťahov a nastavení zásadne odlišných (oveľa viac ako napr. v prípade tzv. postfordistickej urbánnej reštrukturalizácie). Takáto zásadná zmena spoločenského

³ V prácach rôznych autorov a autoriek sa stretáme aj s postkomunistickým mestom či postkomunistickou transformáciou, pričom tu budú tieto pojmy považované za vzájomne zameniteľné. Vo vlastnom texte používam termíny odvodené od substantíva postsocializmus, no pri preberaní pasáží od iných autorov a autoriek ponechávam nimi použité termíny.

usporiadania so sebou nevyhnutne prináša potrebu budovania komplexu nových politických, ekonomických, inštitucionálnych prostredí, pred Novembrom 1989 takých neznámych a vzdialených, ktoré by nemali byť ani v najmenšom chápané ako prirodzený apolitický proces. Avšak v praxi geografického výskumu u nás doposiaľ nebol príliš kladený dôraz na politickú štruktúru postsocialistického mesta, ktorá nepochybne predstavuje kľúčovú sféru vplývajúcu na transformácie vybudovaného prostredia či iných priestorových štruktúr mesta. Prispôsobovanie sa napr. vybudovaného prostredia tak vyznieva ako nejaký prirodzený mechanický proces, pričom sa často ignoruje jeho fundamentálna politická dimenzia.

Z pohľadu na grafické znázornenie základnej štruktúry hlavných politických aktérov územnej premeny charakteristickej pre liberálno-demokratické formy kapitalizmu (obr. 1) je zjavné, že táto v naznačenej podobe do r. 1989 a svojím spôsobom ešte istý čas potom, neexistovala. Tento rozdiel medzi minulým a súčasným je azda ešte zásadnejší ako v prípade prvkov hmotného prostredia v meste a vzorcov ich usporiadania. To, ako sa títo aktéri utvárali vo vzájomných interakciách, ktoré im určovali operačné rámce v sporných kreatívno-deštruktívnych momentoch premien postsocialistickej mestskej krajiny, je predmetom predloženej práce. Aj keď pozornosť je primárne zameraná na druhú dekádu postsocialistických transformácií, takéto historické zarámčovanie záujmu neznamená, že môžeme ignorovať udalosti dekády predošlej. Lokálna politika na Slovensku je procesom, ktorý sa stále utvára, no jeho aktuálne podoby nemožno pochopiť bez analýzy predošlých období. Toto platí zvlášť v prípade prvej dekády postsocialistickej tranzície, ktorá predstavuje iniciálne štádium vlastnej konštitúcie tejto sféry.

ZHRNUTIE A DEFINOVANIE CIEĽOV PRÁCE

V tejto kapitole boli najskôr stručne pojednané dva základné koncepty prítomné v geografickom myslení. Prostredníctvom predstavenia zvoleného prístupu nazerania na priestor a miesto ako nedeliteľné súčasti sociálnych procesov boli definované základné rámce geografického výskumu použitého v tejto práci. Konkrétne ide o chápanie miesta ako produktu spoločenských vzťahov a procesov zahŕňajúcich množstvo zúčastnených aktérov a operujúcich na rôznych mierkových úrovniach. Dôležitosť takto chápaného miesta a jeho špecifickej formy – mesta – sa prejaví v definovaní výskumných otázok a tiež pri výbere metodologických postupov vhodných na ich zodpovedanie.

Politika miesta všeobecne a politika transformácie vybudovaného prostredia zvlášť musí byť chápaná ako komplexná interakcia širokého spektra inštitúcií, aktérov a zdrojov tak verejnej, ako i súkromnej sféry. Zvláštna pozornosť pri skúmaní takýchto vzťahov musí byť venovaná úlohám, ktoré zohrávajú základní aktéri, ktorými sú súkromný záujem (kapitál), „verejný záujem“ reprezentovaný úrovňami verejnej správy, ako i menej formalizovanými vyjadreniami občianskej spoločnosti.

Konflikt v postsocialistickom meste nebude chápaný ako konflikt postsocialistického mesta, teda nie ako nesúlad akýchsi ideálnych štruktúr, jednej produkovanej

v podmienkach štátneho socializmu a druhej v období postsocializmu alebo kapitalizmu. Tento nesúlady ideálnych konštrukcií môže, ale aj nemusí byť premetom reálneho politického sporu – často k transformácii dochádza bezkonfliktným spôsobom. Pod konfliktom chápem politickú udalosť verejného stretu rozdielných názorov na budúcnosť lokality založených na rozdieloch v preferencii jej hodnôt v špecifických podmienkach konkrétneho postsocialistického mesta.

Predmetom záujmu predloženej práce je kreatívna deštrukcia vo vybudovanom prostredí ako politická udalosť, teda situácia, keď voči sebe verejne stoja rozdielne verejne prezentované vízie budúcnosti danej lokality vychádzajúce z odlišnej hodnotovej orientácie príslušných aktérov. To, ako sú takéto situácie riešené, závisí od aktuálnych nastavení systému či režimu vládnutia, jednotlivých aktérov a ich vzájomných vzťahov v predmetnom území i od toho, ako sú takého mocenské pozicionality (a s nimi spojené kapacity a potenciál) využívané v špecifickom konaní aktérov.

Vychádzajúc z takto definovaných pozícií formulujem cieľ predloženej práce ako analýzu konkrétneho aspektu urbánnej politiky, ktorý sa týka rozhodovania o budúcnosti fyzického priestoru, resp. vybudovaného prostredia v území ohraničenom administratívnymi hranicami Bratislavy v období druhej dekády postsocialistickej transformácie na Slovensku. Takto definovaný problém bude skúmaný hlavne z pohľadu možnosti aktívnej občianskej participácie. V centre pozornosti bude moc tohto aktéra, ktorá je daná pozicionalitou v systéme vzťahov s ostatnými aktérmi, ako i vlastným konaním účastníkov politiky mestskej transformácie.

V snahe naplniť hlavný výskumný zámer budem na nasledujúcich stranách hľadať odpovede na dve skupiny otázok:

1. Ako politické a ekonomické procesy utvárajú mocenskú topografiu mesta, chápanú ako rôznymi vzťahmi formované pozície v mocenských geometriách. Dôležitou súčasťou interpretácie mocenskej pozicionality lokálnych aktérov bude, okrem skúmania vzájomných vzťahov hlavných skupín aktérov, analýza medzimierkových interakcií – teda vzťahov s rôzne situovanými vonkajškami (národnou či globálnou úrovňou), ktoré spoluformujú, prípadne prostredníctvom ktorých je utváraná miestna situácia.

2. Ako sú tieto podmienky využívané v konaní konkrétnych aktérov v danej historicko-geografickej situácii a v špecifickej oblasti miestnej politiky, ktorá sa týka rozhodovania o transformácii vybudovaného prostredia. Zvláštna pozornosť bude venovaná občianskym aktivitám v týchto procesoch.

II. METODOLÓGIA

Téma vzťahov politiky miesta, i keď redukovaná na oblasť týkajúcu sa územného rozvoja či produkcie vybudovaného prostredia, stále predstavuje značne komplexný problém. Takto definovaný výskumný zámer nevyhnutne vyžaduje chápanie (humánnej) geografie ako spoločenskovednej disciplíny. Výsledkom je nutnosť využiť literatúru, zdroje a metodologické postupy pochádzajúce zo širokého spektra odvetví spoločenských vied.

KVALITATÍVNY VÝSKUM A PRÍPADOVÁ ŠTÚDIA

Základná otázka určujúca hlavné parametre dát, s ktorými budeme pracovať, a spôsoby akými ich spracujeme, je otázka využitia kvantitatívnych alebo kvalitatívnych prístupov. Základnou črtou kvantitatívneho výskumu je veľkosť vzorky, ktorú predstavujú väčšie súbory kvantifikovateľných dát. K cieľu, ktorým je hľadanie vzájomných vzťahov, sa výskumník alebo výskumníčka dopracujú pomocou použitia rôznych matematicko-štatistických metód. Naproti tomu cieľom kvalitatívneho výskumu je opis organizácie javu, či histórie udalostí. V tomto prípade nie je snahou dokázať „nepochybnú existenciu určitého vzťahu, ale opísať systém vzťahov a ukázať, ako sa veci prepájajú do siete vzájomného vplyvu, podpory či vzájomnej závislosti“ (Rochovská et al. 2007, pp. 326-7, Kusá 2005). Dôležitým rozdielom je odlišná otvorenosť týchto prístupov voči novým a nepredvídaným údajom. „Pri kvantitatívnych metódach sú vopred známe všetky druhy informácií, ktoré možno získať. Ich analýza poskytuje priestor na skúmanie nových, prekvapivých vzťahov medzi meranými jednotkami, ale nie na samotné objavovanie nových, neznámych údajov. Kvalitatívny výskum je naproti tomu otvorenejší voči novým či nepredvídaným údajom. Tým, že výskumník pri pozorovaní zaznamenáva čo vidí a počuje (často aj s rizikom bezcennosti), do svojich konceptov môže dostať úplne nové pohľady a javy“ (Rochovská et al. 2007, p. 327).

Jedným z prístupov využívajúcich kvalitatívne (ale i kvantitatívne) výskumné postupy je prípadová štúdia. Nejde o jednu konkrétnu metódu, skôr o výskumnú stratégiu

(Stoecker 1991, Yin 1994, Rochovská et al. 2007, Ouředníček et al. 2009) – multimetodologický prístup zameraný na jeden konkrétny, dostatočne malý prípad skúmaný rôznymi dostupnými nástrojmi, využívajúci viaceré zdroje údajov, skúmajúci problém do čo najväčšej podrobnosti a hĺbky. Ide o intenzívne a celostné (holistické) skúmanie prípadu (Rochovská et al. 2007, Ouředníček et al. 2009). S podobnou definíciou pracuje Flyvbjerg, ktorý prípadovú štúdiu chápe ako „intenzívnu analýzu individuálnej jednotky ... zdôrazňujúcu vývojové faktory vo vzťahu k okoliu“ (Meriam-Webster’s distionary cit. v Flyvbjerg 2011, p. 301), pričom „individuálnou jednotkou“ rozumieme špecifický fungujúci alebo ohraničený systém (Stake 2008 cit. v Flyvbjerg 2011, p. 301).

Z tejto definície vystupuje niekoľko aspektov, ktoré vytvárajú priaznivé predpoklady pre využitie tohto prístupu v prípade relačného a procesuálneho skúmania politiky premien vybudovaného prostredia. Nejde o komparatívnu analýzu, ale o posudzovanie jedného ohraničeného prípadu, ktorý tu predstavuje systém mocenských vzťahov súvisiacich s rozhodovaním o zmenách mestského vybudovaného prostredia v administratívnych hraniciach mesta Bratislavy v druhej desaťročnici postsocialistických premien. Druhým dôležitým momentom je vzťah k okoliu a vývojový aspekt, ktoré rešpektujú procesualný a relačný charakter zvoleného teoretického rámca, podľa ktorého je nutné chápať miesto a politiku miesta ako geograficky a historicky špecifické nastavenia vzťahov v mieste samotnom a miesta s „vonkajškami“ rôznej mienkovej úrovne. Procesualita a vývinový aspekt je v skúmanom prípade zvýraznený samotnou podstatou postsocialistickej tranzície, ktorou je zmena v čase a vývojová dynamika.

Okrem toho, že za prípadovú štúdiu je považované skúmanie konkrétnej, geograficky špecifickej situácie politiky mestských premien, v rámci analýzy budú využité poznatky získané skúmaním konkrétneho prípadu konfliktnej situácie – „malej“ prípadovej štúdie. Bez ohľadu na mierku prípadovej štúdie musí výskumník alebo výskumníčka obhájiť práve voľbu výskumnej vzorky, resp. študovaného prípadu a definovať vzťah tejto partikularity k celku, resp. náležitej kategórii prípadov. V prípade „veľkej“ prípadovej štúdie skúmajúcej charakter a štruktúru miestnych mocenských vzťahov vo vzťahu k všeobecnejším otázkam politiky premien vybudovaného prostredia v mestách Slovenska, alebo dokonca miest v postsocialistických krajinách, je možné čiastočne generalizovať na základe všeobecných podmienok, ktoré sú rôznou mierou platné i pre tieto kategórie. Tieto podmienky však vytvárajú prostredie dispozícií, potenciálov a obmedzení, v ktorých konajú konkrétni aktéri produkujúci špecifickú historicko-geografickú situáciu, ktorá je v centre našej pozornosti.

Obhajoba Bratislavy ako miesta výskumu je, okrem pragmatickej voľby danej dlhodobým pobytom a familiaritou autora s týmto mestom, podporená jej strategickým významom. Ide o najvýznamnejšie mestské centrum nielen z administratívno-správneho aspektu či pohľadu ekonomickej aktivity a intenzity investičnej činnosti. Je to aj mesto s rozvinutou občianskou infraštruktúrou a angažovanosťou. Prebiehajúce konflikty v mieste a ich riešenia priťahujú pozornosť, inšpirujú a rôznym spôsobom ovplyvňujú budúcnosť ostatných častí štátu.

Zvláštne zdôvodnenie, resp. preukázanie významu vo vzťahu k celku miestnej politiky premien prostredia je potrebné najmä v prípade čiastkovej či „malej“ prípadovej štúdie, ktorú v tomto prípade predstavuje kauza búrania Parku kultúry a oddychu (PKO). Jedným z definujúcich aspektov prípadovej štúdie ako metodologického postupu je bohatosť dát a informácií, ktoré slúžia na „hustý“ popis a interpretáciu javov a dejov. Z pragmatických dôvodov je potom vhodné do skupiny skúmaných prípadov vybrať tie, ktoré počas sledovaného obdobia vzbudili najviac pozornosti, čím je možné získať množstvo vyjadrení a názorov širokého spektra priamych účastníkov či nezainteresovaných, no kompetentných komentátorov. Z tohto pohľadu bolo jedným z najvýznamnejších konfliktov sledovaného obdobia v Bratislave práve búranie a záchrana PKO.

Tento prípad je možné tiež považovať za tzv. „kritický prípad“ (critical case), ktorý Flyvbjerg definuje ako taký, ktorý má strategický význam vo vzťahu k všeobecnému problému. Takýto výber umožňuje zovšeobecnenie výsledkov výskumu typu: ak je toto platné pre tento prípad, je to platné pre všetky (alebo mnoho) iných prípadov (Flyvbjerg 2011, p. 307). V predloženom prípade je tak možné (za predpokladu získania záverov o obmedzených kapacitách lokálnej politiky a občianskych aktivít v takto vysoko exponovaných a mediálne pokrytých situáciách s výrazným občianskym mobilizačným potenciálom a tlakom) predpokladať, že v oveľa menej ostro sledovaných prípadoch nebudú kapacity týchto aktérov väčšie.

Kauza PKO je vo vzťahu k miestnej politike nositeľom i ďalších dôležitých významov. Dôležitou je samotná lokalita nielen z hľadiska polohy v meste, ale i funkcií, ktoré v živote Bratislavčanov a Bratislavčaniek zastávala a o ktoré mala prísť. Týmto zodpovedala veľkosť, reprezentovaná transformačným zámerom i odporom verejnosti, a tiež význam kauzy v procese zmeny miestneho politického prostredia.

Zistenia, ktoré boli po skončení analýz považované za všeobecné, teda ovplyvňovali procesy formovania mocenskej pozicionality a konanie aktérov politiky mestských premien, sú prezentované v rámci všeobecných analytických častí. Tieto sa zaoberajú jednotlivými aspektmi mestského vládnutia a mestskej politiky (kapitoly III – VI). Čiastková prípadová štúdia (kapitola VII) v tomto prípade slúži hlavne na ilustráciu týchto zistení. Naopak, rozdielnosti plynúce z odlišnej povahy a špecifických nastavení prítomných v procesoch zachytávajúcích čiastkovú prípadovú štúdiu, poslúžia diskusií a rozšíreniu všeobecných záverov.

POUŽITÉ DÁTA, ZDROJE INFORMÁCIÍ A METÓDY ICH SPRACOVANIA

Problematika mestských premien je v demokratických spoločnostiach vecou verejnou a takou sa postupom času stala aj v Bratislave. Hoci aj nedokonale z hľadiska účasti verejnosti na prijímaní rozhodnutí, avšak určite v oblasti vyjadrovania sa k týmto rozhodnutiam či plánom a zámerom, ktoré im predchádzali. Postupne sa otázky mestských premien dostávali čoraz viac do centra verejnej pozornosti a diskusií a nakoniec

rozhodovali komunálne voľby. Z tohto dôvodu existovalo nepreberné množstvo materiálu (najmä v podobe sekundárnych dát) odhaľujúce postoje a zámery najrôznejších skupín zúčastňujúcich na politike mestotvorby. Aj preto bolo možné získať vyjadrenia rôznych aktérov z radov politikov, aktivistov, odbornej verejnosti či investorov na mnohých verejných diskusiách, prednáškach a seminároch. Dlhodobo im pozornosť venovali rôzne médiá (v printovej i elektronickej podobe), od zavedených stredoprúdových mienkotvorných denníkov (napr. *Sme* a *Pravda*), lokálnych periodík (Bratislavské noviny, regionálna príloha *Sme*) až po typy špecificky zameranej rešpektovanej periodickej tlače (napr. *Trend*, *Profit* a pod.). Postoje a názory odborníkov boli prezentované v rôznych odborných periodikách a publikáciách (*Arch*, *Urbanita*, *Biatic* a pod.). Podobne hodnotný zdroj pohľadov na vec predstavovali informačné kanály aktivistických skupín a jednotlivcov. Obsahová analýza textov z nespočetných zdrojov predstavovala jednu z najvyužívanejších metód.

Okrem neformálnych textov alebo neoficiálnych sekundárnych prameňov reprezentovaných najmä mediálnou produkciou bolo skúmané široké spektrum formálnych dokumentov (relevantné zákony, územnoplánovacia dokumentácia, vyhlášky, rozhodnutia a vyjadrenia oficiálnych orgánov, rozpočty, a pod.). Zvláštnu skupinu oficiálnych prameňov predstavujú rôzne štatistické dáta. Kvalitatívny výskum je primárne založený na neštatistickej analýze, no nevyklučuje narábanie s kvantifikovanými údajmi, ktoré sú bežne používané v procese konštrukcie argumentu, odôvodnení či ilustrácii zistení (Rochovská et al. 2007). Ani v predloženej práci nebudú chýbať štandardne spracované a reprezentované kvantitatívne údaje rôzneho druhu (časové rady, diagramy, kartogramy, kartodiagramy a pod.) dokumentujúce historické trendy či priestorovú distribúciu kvantifikovateľných a kvantifikovaných údajov.

Na získanie odpovedí na mnohé konkrétne otázky bolo nevyhnutné realizovať dlhšie riadené rozhovory s rôznymi účastníkmi politických procesov (primárne dáta). Semi-štruktúrované expertné interview bolo využité pri získavaní informácií najmä od aktivistov a aktivistiek, predstaviteľov samosprávy (poslanci miestnych a mestských zastupiteľstiev, členovia výborov a pod.) a viacerých odborníkov z relevantných oblastí týkajúcich sa predmetu výskumu (architektúra, urbanizmus, pamiatková ochrana, ochrana životného prostredia, právo a pod.). Medzi respondentov riadených rozhovorov patrili: Ing. Katarína Šimončíčová (aktivistka iniciatívy Bratislava otvorene, kandidátka do miestneho a mestského zastupiteľstva, predsedníčka Mestského výboru Slovenského zväzu ochrancov prírody a krajiny, členka komisie pre životné prostredie a výstavbu MsČ Devín), Ing. arch. Zora Paulíniová (ochranárka), Ing. arch. Mgr. art. Elena Pätoprstá (aktivistka, poslankyňa miestneho zastupiteľstva Petržalka), prof. RNDr. Mikuláš Huba, CSc. (ochranár, vedecký pracovník SAV, poslanec NR SR), Ing. Ľubica Trubíniová (ochranárka), PhDr. Jana Šulcová (pracovníčka Pamiatkového úradu SR), PhDr. Viera Obuchová, CSc. (Mestský ústav ochrany pamiatok v Bratislave), PhDr. Štefan Holčík, CSc. (historik, poslanec MsZ), Vladimír Dula (aktivista, iniciatíva Bratislava otvorene) a prof. Ing. arch. Bohumil Kováč, PhD. (architekt a urbanista, Fakulta architektúry STU).

III. POSTSOCIALIZMUS, NEOLIBERÁLNA GLOBALIZÁCIA A INTEGRÁCIA – KONTEXT MESTSKÝCH PREMIEN

V tejto kapitole bude pozornosť venovaná analýze procesov podieľajúcich sa na formovaní špecifických podmienok postsocialistickej transformácie na Slovensku relevantných pre skúmaný problém. V jej rámci pokračuje diskusia niektorých kľúčových termínov z úvodu (postsocializmus a odlišnosti jeho chápania ako tranzície, resp. transformácie). Táto terminologická diskusia nás privedie k otázke zasadenosti miestnych premien do globálneho politicko-ekonomického systému, ktorý sám nie je nemenný. Práve naopak, v dôsledku procesov neoliberalizácie sa počas niekoľkých uplynulých desaťročí zásadným spôsobom zmenili základné nastavenia vzťahov medzi rôznymi prvkami. Tieto významným spôsobom spoluurčovali podmienky, v ktorých konajú jednotliví aktéri politiky mestských premien v krajinách úspešne sa integrujúcich do globálneho politicko-ekonomického systému. Stručne budú načrtnuté pre ďalší postup relevantné aspekty tohto systému – napr. meniaci sa vzťah štátu a kapitálu, ktoré charakterizujú prostredie, do ktorého sa Slovensko a jeho regióny a mestá integrujú. Najkonkrétnejšia záverečná časť je venovaná analýze s integráciou neoddeliteľne previazaných momentov postsocialistickej tranzície na Slovensku. Analýza inštitucionálnych a sociálno-ekonomických transformácií bude odkazovať na obsah nadchádzajúcej kapitoly, v ktorej sa pozornosť presunie na skúmanie produkcie a transformácie vybudovaného prostredia v Bratislave.

POSTSOCIALIZMUS: TRANZÍCIA A/ALEBO TRANSFORMÁCIA?

V literatúre zaoberajúcej sa zmenami v postsocialistickom priestore je možné sa stretnúť s viacerými terminologickými nejasnosťami vychádzajúcimi z odlišného nazerania na príčiny, ciele a čiastočné procesy samotných premien. Konsenzuálne sa nechápu ani základné termíny tranzície a transformácie. Pavlínek (2003) rozlišuje dva základné prístupy k procesom zmien v postsocialistickom prostredí. V prvej skupine sú teleologické „tranzičné“ prístupy, tiež označované ako „tranzitológia“ (transitology), spojené s neoliberalnými a klasicko-ekonomickými interpretáciami. Tranzitológia bola

kritizovaná pre obraz „tranzície“ ako relatívne hladkého procesu vystriedania socialistického systému kapitalizmom. Príznačnými boli časté zjednodušenia a ignorácia špecifických historických geografíí premien rôznych spoločností, kde implicitná univverzálnosť, nevyhnutnosť a prirodzenosť týchto procesov môžu viesť k absencii kritickej reflexie. Druhú skupinu tvoria interpretácie „transformácie“, resp. „transformácií“, ktoré sa snažia vyhnúť teleologickému momentu (teda dôrazu na predurčený zámer namiesto odhalovania príčin) vo vysvetlení prebiehajúcich zmien, vychádzajúce napr. z evolučnej a inštitucionálnej ekonómie, analýzy sietí a ekonomickej zasadenosti (embeddedness), marxistickej politickej ekonómie a regulačnej teórie. Aktuálne zmeny v krajinách strednej a východnej Európy sú v súčasnosti chápané skôr ako transformácie viac zdôrazňujúce vlastné procesy ako konečný cieľ. K antitrantzitologickým prístupom môžeme zaradiť aj široké spektrum postmodernistických prístupov čerpajúcich z kritickej tradície a ideí postkolonializmu, postštrukturalizmu a pod. Tieto odmietajú používať termín postsocializmus ako univverzálnu deskriptívnu kategóriu a vyzývajú k jeho chápaniu ako žitým a prežívaným podmienkam (Stenning a Hörschelmann 2008, Hörschelmann 2002).

Napriek tomu, že nespochybňujem prínos druhej skupiny kritických prístupov, ktorých viaceré postupy i výsledky sú hojne využívané v predloženej práci, v otázke terminológie zvolím prístup založený na rozlíšení komplexných a parciálnych zmien. Autorom takto chápanej klasifikácie je Luděk Sýkora (2009), ktorý pod tranzíciou rozumie „široký, komplexný a dlhotrvajúci proces spoločenskej zmeny. Ten zahŕňa rovnako revolučnú zmenu spoločenských regulatív (princípy, na ktorých sú spoločnosti a hlavne ich politické a ekonomicke systémy založené), ako i evolučné adaptácie existujúcich sociálnych a hmotných štruktúr a ich priestorových organizácií v štátoch, regiónoch a mestách na nové pravidlá hry“ (Sýkora 2009, p. 284). Transformácie sú potom čiastkové procesy, najmä (no nie výhradne) v prvých fázach radikálnej štrukturálnej zmeny v oblasti politiky a ekonomiky uskutočnené centrálnou mocou (skupina inštitucionálnych transformácií) a následné pozvoľné, evolučné prispôsobenia správania, zvykov a kultúrnych noriem (skupina sociálno-ekonomických transformácií), ktoré spoločne podmieňujú urbánne premeny (Sýkora a Bouzarowski 2012).

Neudržateľnosť zjednodušenia obsiahnutých v tranzitológii nakoniec dokázala história a rastúce množstvo empirických štúdií skúmajúcich tzv. „reálne postsocializmy“. Ako sa rýchlo ukázalo, výsledkom komplexných procesov prebiehajúcich naprieč priestormi bývalých socialistických krajín nebol vždy jednoznačne teoreticky predikovaný cieľ v podobe ekonomickej prosperity a fungujúcej liberálnej demokracie západného typu (Myant a Drahoukoupil 2010, Hamm et al. 2012). Naopak, bola potvrdená oprávnenosť chápania spoločenskej premeny ako komplexného a komplikovaného procesu vzájomnej interakcie mnohých sociálnych aktérov operujúcich na rôznych úrovniach a v rôznych mierkach, sledujúcich odlišné ciele a uplatňujúcich rozdielne stratégie. Dôležitú úlohu pritom zohrávajú historicky a lokálne špecifické vzťahy a nastavenia (Drahoukoupil 2008, Smith a Pickles 1998). Na smerovanie a priebeh transformačných procesov mali nepochybne významný vplyv vnútorné faktory, ako úroveň spoločensko-ekonomického rozvoja, ekonomická štruktúra a skúsenosť s medzinárodnou spoluprácou. Nezanedbateľnými

sa však rýchlo ukázali byť faktory blízkosti západného sveta, a to v geografickom zmysle, keď zohrala významnú úlohu poloha a dostupnosť nových partnerov, ale tiež blízkosť daná historickou skúsenosťou s komplexom inštitúcií nevyhnutných pre efektívne rozvíjanie integračných vzťahov (Myant a Drahokoupil 2011). Na strane druhej, práve táto historická úspešnosť procesu integrácie SR do globálnych politicko-ekonomických systémov umožňuje spätne označiť komplex premien za určitý druh „prechodu“ alebo „tranzície“. Túto relatívnu úspešnosť však musíme chápať ako jeden z možných scenárov, nie ako jediný a nevyhnutný scenár prechodu z jedného stavu do druhého (teda tranzitologickú interpretáciu).

GLOBÁLNE PREMENY A NEOLIBERALIZMUS

Pre pochopenie vývojovej trajektórie postsocialistického Slovenska je nevyhnutné načrtnúť hlavné aspekty zmien prebiehajúcich vo vyspelých krajinách západného sveta. Toto prostredie predstavovalo zdroj mnohých inšpirácií pri hľadaní odpovedí na otázky strategického smerovania nanovo sa definujúcej krajiny, tiež však jadro globálneho politicko-ekonomického systému, kde sa koncentrovala moc schopná určovať charakter expanzie jestvujúcich usporiadaní do priestorov prebiehajúcej deštrukcie starých poriadkov.

Existuje množstvo pohľadov na komplex zmien, ktoré sa udiali vo vyspelých priemyselných krajinách počas ostatných desaťročí. Pre potreby tejto práce však postačí spomenúť základné relevantné momenty, ktoré sú prijímané bez výraznejších kontroverzií. Pojmy ako globalizácia, postfordizmus, neoliberalizmus sa udomácnili v geografickej literatúre na označovanie rôznych aspektov premien postupne pozorovaných najmä od poslednej tretiny minulého storočia a predstavujú rôzne uhly pohľadu na dané fenomény. V nasledujúcej časti budem vychádzať z interpretácie globálnych zmien posledných desaťročí, ako dôsledku procesov neoliberalizácie priestoru (Peck a Tickell 2002, pozri tiež Šuška 2014). V centre pozornosti bude meniaci sa vzťah medzi súkromným (kapitál) a verejným (štát a úroveň a inštitúcie verejnej správy) a ich dosah na hierarchiu mierkových úrovní a v minulosti dominantnú mierku – národný štát.

Projekt neoliberalizmu vychádza z politicko-ekonomickej teórie, ktorá zdôrazňuje úlohu trhu, podnikavosť a súkromné vlastníctvo, obhajuje limitujúcu reštrukturalizáciu regulačných nástrojov a redukciu úlohy verejného sektora a sociálneho zabezpečenia (Harvey 2005, Peck a Tickell 2002). Neoliberalizmus predstavuje jeden z dominantných projektov súčasného kapitalizmu (Stenning et al. 2010) a vo vyspelých krajinách stojí za transformáciou po II. svetovej vojne dominujúceho tzv. fordistického režimu akumulácie podporeného keynesiánskym „welfare“ spôsobom regulácie (so špecifickou úlohou národného štátu), smerom k tzv. postfordistickému režimu flexibilnej akumulácie a hľadaniu nových vhodných regulačných usporiadaní a ich globálnemu šíreniu.

Napriek tomu, že konkrétne regulačné usporiadania v ére fordizmu vykazovali niektoré špecifické črty v rámci jednotlivých krajín, existuje zhoda pri pomenovaní

najvšeobecnejších atribútov regulačno-inštitucionálnej architektúry, ktorá ich podporovala. Táto bola založená na špecifickej regulácii miezd a podnikovej konkurencie, monetárnej a finančnej regulácii, podobe štátu a foriem vládnutia s významnou pozíciou verejnej sféry či regulácie priestorového rozvoja (pre viac pozri napr. Brenner a Theodore 2002, pp. 11-12). Od 70. rokov dvadsiateho storočia bol však fordistický systém konfrontovaný so sériou kríz a tlakov, ktorých výsledkom bola destabilizácia existujúcich usporiadaní vedúca k postupnej globálnej politicko-ekonomickej transformácii.

Medzi hlavné príčiny a nástroje zmien patrili procesy liberalizácie a deregulácie medzinárodného obchodu výrazne uľahčujúce pohyb kapitálu neobmedzovaného národnými hranicami a následné zostrovanie interlokálnej súťaže o jeho prilákanie, ktoré si vyslúžili pomenovanie (neoliberalná) ekonomická globalizácia. Azda geograficky najvýznamnejším dôsledkom, ktorý sa prejavil v najrôznejších sférach života spoločnosti, bolo „preusporiadanie hierarchie priestorov“ (Lipietz 2008) alebo „relativizácia dominantnej mierky“ (Jessop 2004) súvisiaca so zmenou postavenia dovtedy dominujúcej mierky národného štátu. Dominancia mierky je „moc, ktorú sú schopné uplatňovať organizácie istej mierkovej úrovne nad organizáciami vyššej či nižšej úrovne“ (Colline 1999, p. 568, citovaný v Jessop 2004), pričom táto moc nemusí korešpondovať s jej vertikálnou pozíciou (teda formálne hierarchicky vyššia mierková úroveň nemusí nevyhnutne dominovať nižšej). Mierková úroveň národného štátu stratila v severoatlantickom priestore svoju doteraz nadradenú pozíciu vo sférach ekonomickej a politickej organizácie charakteristickú pre obdobie fordizmu. Príčina je v liberalizácii a deregulácii ekonomického priestoru, v ktorom ziskava uvoľnený kapitál väčšie možnosti pôsobenia a vyjednávania voči priestorovo ukotveným a nemobilným politickým aktérom.

Z pohľadu národného štátu dochádza k procesom zásadných zmien v ekonomickej oblasti a v oblasti inštitucionálnych usporiadaní. Jessop (1994 a 2002) tak na jednej strane avizuje vznik tzv. „Schumpeterian workfare state“, ktorý je v prostredí rastúcej konkurencie na poli získavania pozornosti mobilného kapitálu charakterizovaný rastúcim dôrazom na inovácie a podnikavosť. Cieľom je posilniť štruktúrnu konkurencieschopnosť národnej ekonomiky prostredníctvom intervencií na strane ponuky, znížením výdavkov na sociálne zabezpečenie a podriadením sociálnej politiky potrebám trhu práce. Na druhej strane dochádza k zásadným inštitucionálnym zmenám týkajúcim sa procesov tzv. vyprázdňovania štátu (hollowing out), ktoré prebiehajú hneď v troch smeroch (nahor, nadol a do strán). Vyprázdnením sa myslí strata reálnej politickej moci, ktorá je v smere nahor preberaná napríklad rôznymi nadnárodnými orgánmi (napr. Európska únia) či rôznymi globálnymi organizáciami (napr. Svetová banka, Medzinárodný menový fond a pod.). Vyprázdnenie štátu do strán znamená stratu kompetencií v prospech najrôznejších neštátnych, často súkromných alebo poloverejných inštitúcií a orgánov, ktoré, hoci nemajú legitimitu odvádzanú z demokratických volieb, preberajú časť kompetencií. Zmeny v pomeroch kompetencií a kapacít medzi národným štátom a nižšími mierkovými úrovňami v prospech neskôr spomenutých predstavujú vyprázdnenie štátu smerom nadol. Tieto procesy, okrem posilnenia mocenských

pozícií subnárodných celkov, majú v súvislosti so všeobecným uvoľňovaním regulačných rámcov na vyšších úrovniach za následok aj zvýšenú mieru zodpovednosti za svoj rozvoj (čo však nevyklučuje skutočnosť, že niektoré formy vyprázdnenia sa týkajú aj tejto mierkovej úrovne). Jedným z prejavov je napríklad nutnosť čeliť rastúcej konkurencii medzi regiónmi a mestami o zdroje prúdiace rôznymi kanálmi.

Práve v kontexte „urbánneho individualizmu“ a lokalizmu bolo argumentované dialektickým vzťahom medzi štruktúrnymi obmedzeniami a „mestským“ konaním (Harvey 1989c). Zdanlivá autonómia lokálnej úrovne je vložená do kontextu rekonfigurujúcich sa vzťahov medzi čoraz mobilnejším kapitálom a lokalitami. Rastúca mobilita kapitálu totiž pre regióny, mestá, ale i celé krajiny do veľkej miery závislé od externých investičných zdrojov (ako napríklad Slovensko), znamená i ohrozenie spôsobené jeho odchodom. Práve tento vzťah významným spôsobom znižuje reálnu oblasť rozhodovania priestorovo ukotvených aktérov. V prípade na externých zdrojoch zvlášť závislých jednotiek, akými sú napr. krajiny a regióny strednej Európy, hovorí Drahekoupil (2008) o nadnárodnej konštituovanosti domácej politiky. Posuny vo sférach lokálneho vládnutia a interurbánnej konkurencie sú potom interpretované ako odrazy, no zároveň aj ako faktory umožňujúce a ďalej posúvajúce transformácie smerom k flexibilnejším režimom akumulácie.

Napriek spomenutým základným charakteristikám procesov neoliberalizácie je potrebné zdôrazniť, že ich realizácia a následné efekty sú distribuované geograficky značne nerovnomerne, v rôznej miere zhody s čistými ideologickými východiskami pôvodnej koncepcie. Predmetom geografického výskumu sa tak stali tzv. „reálne neoliberalizmy“ (Brenner a Theodore 2002, Peck a Tickell 2002, Stenning et al. 2010), kde sa kladie dôraz na „zakorenenosť“ univerzálnych procesov trhovej expanzie naprieč sférami spoločenského života v konkrétnych historicko-geografických kontextoch. Na rozdiel od chápania neoliberalizmu ako všeobjímajúcej, priestor organizujúcej sily sa do popredia dostáva jeho konceptualizácia ako geograficky diferencovaného, lokálne komplexného procesu. Zdôraznená súvislosť s postsocialistickým vývojom na Slovensku je namieste, keďže tranzícia „reálneho socializmu na kapitalizmus v krajinách strednej a východnej Európy predstavuje jeden z najtrúfalejších experimentov s neoliberalnými myšlienkami a živo demonštruje stratégie a postupy spájané s touto trhovou orientovanou ideológiou“ (Stenning et al. 2010, p. 2).

POSTSOCIALISTICKÝ VÝVOJ NA SLOVENSKU

Politicko-ekonomická integrácia do globálnych štruktúr a s ňou spojené zmeny podmienok a potenciálov rozvoja v rámci SR, ktoré určovali charakter postsocialistického vývoja, neprebíhala lineárne. Zjavné diskontinuity počas transformácie (v prípade Slovenska zvlášť výrazné) umožnili Drahekoupilovi (2008) rozlíšiť jednotlivé obdobia postsocialistického štátneho projektu. Tento chronologický rámec bude užitočný aj pri analýze prebiehajúcich procesov zmien v prípade všetkých skúmaných

oblastí/aktérov popísaných v ďalších kapitolách (v časti venovanej „premierkovaniu“ štátnych politík a vlastného vzniku mesta ako politickej entity – kapitola V, rovnako ako pri analýze procesov rekonštitúcie občianskej verejnosti ako aktéra politiky mestských premien – kapitola VI). V tejto časti načrtnem hlavné väzby a vplyvy na dynamiku produkcie vybudovaného prostredia, ktorej bude priama pozornosť venovaná v nasledujúcej kapitole. Teraz si najskôr budem všímať najvýznamnejšie inštitucionálne zmeny a ich prejavy v politickej a ekonomickej orientácii krajiny. Ďalej prejdem k sociálno-ekonomickým zmenám, ktoré z nich plynú, ktoré sa v ich rámci odohrávajú (napr. k postaveniu mesta so zázemím v priestorovej delbe práce a celkovej ekonomickej reštrukturalizácii regiónu) a ktoré spolupôsobia na podmienky výstavby na území mesta.

Podľa Drahekoupila (2008) prvú etapu postsocialistického vývoja na Slovensku (resp. do r. 1993 v ČSFR) reprezentuje tzv. neoliberálny transformačný štát, ktorý zohral kľúčovú úlohu v zavádzaní všeobecných podmienok kapitalistickej akumulácie, ktoré treba jednoznačne vnímať ako najvýznamnejšie z inštitucionálnych zmien. Vychádzalo sa z predpokladu, že zavedenie trhových princípov prostredníctvom šokevej terapie bude nevyhnutne viesť k rozvoju ostatných spoločenských inštitúcií a usporiadaní prítomných v rozvinutých západných spoločnostiach. Spolu s touto agendou sa započal i proces zásadnej reorientácie smerom k západným krajinám a integrácia do (periférie) globálneho politicko-ekonomického systému (Lane 2009). Z hľadiska výkonnosti ekonomiky bolo toto obdobie na Slovensku poznamenané významnou transformačnou depresiou, ktorá rôznou mierou postihla všetky krajiny bývalého sovietskeho bloku (Myant a Drahekoupil 2010). V prípade Slovenska dochádza k relatívnej stabilizácii, resp. nastoleniu pozitívnych trendov v prípade viacerých základných ukazovateľov ekonomickej výkonnosti (pozitívne hodnoty rastu HDP, zastavenie rastu miery nezamestnanosti, v porovnaní s predchádzajúcim vývojom relatívna stabilizácia miery inflácie) zhruba v roku 1994. Medzi najdôležitejšie inštitucionálne zmeny priamo súvisiace s výstavbou a sférou rozhodvacích procesov s ňou spojených treba zaradiť zrušenie štátneho monopolu na vlastníctvo pôdy, naštartovanie procesov privatizácie a reštitúcie, ktoré postupne viedli k zmene vlastníkov značnej časti nehnuteľností. V oblasti organizácie a realizácie stavebnej produkcie došlo k rozpadu štátnych podnikov s monopolným postavením v tejto oblasti, ktorá sa postupne stala takmer výhradnou doménou privátneho sektora.

Počiatkové štádium politicko-ekonomickej reorientácie však bolo čoskoro vystriedané (nielen na Slovensku, ale i v rámci ostatných štátov V4) hľadaním a aplikáciou rozdielnych vlastných „národných“ rozvojových stratégií. Na Slovensku je toto obdobie často označované ako „mečiarizmus“, pričom bolo charakteristické využívaním niekoľkých špecifických politík. Vo sfére ekonomickej politiky to bol „nacionalizmus s ekonomickými nástrojmi“, ktoré bránili výraznejšej integrácii do globálnej ekonomiky (Drahekoupil 2008, p. 39). Tieto skutočnosti, spolu s problematickými stránkami politického charakteru jestvujúceho režimu, sa odrazili aj v procese politickej integrácie do globálneho kapitalistického systému. Táto bola v danom období značne spomalená, ak nie ohrozená,

čo malo o. i. zásadné konzekvencie v oblasti prílivu zahraničného kapitálu, ktorý sa už v tomto čase významne podpisoval pod premeny metropol susedných postsocialistických štátov⁴. Naopak, politika budovania domácej kapitálovej vrstvy viedla k vzniku silných domácich skupín, ktoré sa neskôr s postupným rastom atraktivity bratislavského realitného trhu začali realizovať aj v tejto sfére. Často oveľa skôr, ako si príležitosť všimli medzinárodní hráči, vďaka čomu bratislavský development nie je výhradne v rukách zahraničných firiem ako v prípade niektorých susedných postsocialistických metropol (Taşan-Kok 2007, Kremský 2010 a Mistrík 2008).

Súčasnú fázu postsocialistickej transformácie Drahokoupil označuje za tzv. *Porterian workfare postnational regime*. Základným cieľom štátnej intervencie sa stal manažment napájania národných a reálne vznikajúcich lokálnych ekonomík do tokov globálneho kapitalizmu, ktorý je charakterizovaný podmienkami rastúcej interlokálnej súťaže o mobilný kapitál v národnom a transnárodnom kontexte. Ostatné sociálne a ekonomické stratégie boli v zásade podriadené alebo integrované do súťaživej agendy (Drahokoupil 2008, p. 49). Logikou v pozadí bola snaha rozšíriť ekonomickú základňu konkrétnych lokalít na území SR priťahovaním zahraničného kapitálu s následnými snahami spútať tieto investície s lokálnou ekonomikou. Prostriedkom boli tzv. reformy druhej generácie (O'Dwyer a Kovalčík 2007) výrazne preferujúce ekonomickú efektívnosť nad sociálnou kohéziou, ktoré sa začali zavádzať najmä počas druhej Dzurindovej vlády (od r. 2002), čím Slovenská republika dosiahla najmenej požadujúce daňové a regulačné prostredie s minimálnou úrovňou sociálnej politiky v Európe (O'Dwyer a Kovalčík 2007). Inštitucionálna politicko-ekonomická integrácia vyvrcholila vstupom Slovenska do EÚ, schengenského priestoru a nakoniec prijatím jednotnej európskej meny. V tomto období až do začiatku svetovej hospodárskej krízy boli zásluhou realizácie zahraničných kapitálových investícií zaznamenané rekordné medziročné rasty domácej ekonomiky.

V kontexte zavŕšenia integračného procesu treba spomenúť ešte niekoľko všeobecných aspektov nedávneho vývoja globálneho ekonomického systému, ktoré sa premietli do regionálneho vývoja integrovaných, resp. úspešne sa integrujúcich krajín a tiež ovplyvnili podmienky produkcie hmotného prostredia. Ide o financializáciu ekonomiky, či nové trendy organizácie produkcie v priestore ako offshoring (relokácia etáp výrobného procesu do zahraničia) a outsourcing (externalizácia vnútropodnikových aktivít) či nárast významu spotreby. Tieto skutočnosti sa premietajú do novovznikajúcich vrstiev mestskej krajiny. Globálny vzrast významu terciárneho sektora sprevádzaný šírením vlastnej fyzickej prítomnosti naprieč geografickým priestorom sa prejavil v rastúcom dopyte po kvalitatívne nových formách vybudovaného prostredia. Navyše, investície do nehnuteľností donedávna predstavovali lákavú možnosť zabezpečenia proti inflácii (Taşan-Kok 2007), ktorých obľuba ešte vzrástla po krachu akciových trhov v roku 2000 (Cár 2009). Aj keď na tomto poli musí stredná a východná Európa súťažiť s takými

⁴ V 90. rokoch predstavoval objem priamych zahraničných investícií na Slovensku približne desatinu hodnoty zahraničného kapitálu investovaného v Maďarsku či Česku (Marcinčin 2000).

rýchlo rastúcimi trhmi akými sú Čína, Spojené arabské emiráty či Brazília, integrujúci sa región strednej Európy sa aj vďaka geografickej a rastúcej inštitucionálnej blízkosti k západným investorom stal jedným z významných cieľov globálneho kapitálového investovania (nielen) do nehnuteľností (Taşan-Kok 2007, Mendel 2010).

Svojím spôsobom za ďalší medzník v histórii (nielen) postsocialistického vývoja môžu byť považované nástup a prejavy svetovej hospodárskej krízy, ktorá sa ohlásila krízou finančného sektora v USA na jeseň 2007. I keď v tomto prípade zatiaľ nemožno hovoriť o zásadnej zmene doposiaľ aplikovaných štátnych politík a stratégií, teda o zásadných inštitucionálnych premenách, vzniknutá situácia mala významné dôsledky pre dovtedy relatívne pozitívne sa vyvíjajúce trendy ekonomickej výkonnosti. Nevyhnutne ovplyvnila mnohých aktérov spoluformujúcich vývoj na poli produkcie nehnuteľností na území mesta. Okrem všeobecného spomalenia západných ekonomík, na ktorých je tá slovenská svojou otvorenosťou extrémne závislá, došlo ku splasnutiu globálnej realitnej bubliny. Spomínaná istota bezpečnej investície v nehnuteľnostiach sa stala minulosťou, čo sa nevyhnutne odrazilo v zásadnom spomalení prílevu zahraničného i domáceho kapitálu do tejto oblasti.

Jedným zo zjavných dôsledkov inštitucionálnych zmien postsocialistickej tranzície bola divergencia rozvojových trajektórií regiónov v rámci SR a rast medziregionálnych disparít. Neregulovaný priebeh mnohých transformačných procesov v podmienkach upustenia od koncepcie aktívneho vyrovnávania regionálnych rozdielov prostredníctvom alokácie zdrojov do problémových regiónov nevyhnutne viedli k rastu regionálnych nerovností. Bratislava a jej zázemie si v takýchto podmienkach rýchlo posilnila pozíciu dominantného regiónu (Buček 1999), pričom divergentné trendy narastania rozdielov voči zaostalejším regiónom pokračujú (Michálek 2007, Michálek a Podolák 2014). Jednou zo zmien, ktorá ovplyvnila nielen priestorovú deľbu práce na úrovni národného štátu, ale i pozíciu Bratislavy v širšom politickom a ekonomickom priestore, bol vznik samostatnej SR s Bratislavou ako hlavným mestom. Kombinácia pre mesto priaznivej redefinície centrálno-periférnych vzťahov (Korec a Galasová 1994) s nastúpenými integračnými procesmi ešte zvýraznili medzinárodné prepojenia mesta a regiónu. Ako hlavnému mestu patrí Bratislave centrálna pozícia v politických a administratívnych štruktúrach (Slavík a Grác 2008), koncentrujú sa tu domáce elity, dobre platené miesta v množiacich sa pobočkách globálnych korporácií, rýchly rast diverzifikovanej ekonomiky či relatívne nízka miera nezamestnanosti. Bratislava je sídlom centrálnych štátnych inštitúcií a agentúr, najdôležitejším centrom vzdelávania, vedy a výskumu či najvýznamnejším sídlom zahraničných diplomatických misíí na území SR (Slavík a Grác 2010).

Všeobecná dynamika ekonomiky SR, ktorá významne rástla najmä počas ostatnej dekády a dosiahla vrchol v predkrízovom období, sa zvlášť prejavila v hlavnom meste. Ekonomická dominancia Bratislavy je reprezentovaná faktom, že HDP na obyvateľa v parite kúpnej sily v r. 2009 dosiahlo 177, 8 % priemeru európskej dvadsaťsedmičky (najvyššie regionálne skóre v rámci nových členov a 5. najvyššie vôbec), zatiaľ čo sa agregovaný ukazovateľ pre celú krajinu pohyboval na úrovni 72,6 % (Euro-

stat 2012). Pod rastúcu diverzitu a silu lokálnej ekonomickej bázy sa podpísal najmä rozmach terciárneho sektora, ktorý sa v súčasnosti podieľa na zamestnanosti 80 %, čo je o dvadsať percentuálnych bodov viac ako v r. 1990 (Ondoš a Korec 2008). S rastúcou internacionalizáciou slovenskej ekonomiky dochádza k lokalizácii centrálneho firemného zastúpenia subjektov obsluhujúcich alebo reprezentujúcich ostatné regióny SR či k cezhraničnej lokalizácii niektorých činností nadnárodných firiem (offshoring), ktorých výkon je tu z rôznych dôvodov výhodnejší (najčastejšie však z dôvodov nižšej ceny práce). Príkladom môže byť firma IBM, ktorá má v SR vlastné zastúpenie od prvej polovice 90. rokov. Postupný rozvoj zákazníckych služieb vyústil v r. 2003 do založenia samostatnej spoločnosti IBM International Services Centre Bratislava s celosvetovou pôsobnosťou, ktorá zamestnáva takmer 3 000 zamestnancov. Podobné prípady offshoringu založené hlavne na relokácii na prácu náročných aktivít reprezentujú prevádzky mnohých ďalších spoločností, výsledkom čoho je fakt, že v regióne Bratislavského kraja sa dlhodobo realizuje zhruba 60 % priamych zahraničných investícií prichádzajúcich na Slovensko.

ZHRNUTIE

Na stránkach tejto kapitoly bola pozornosť venovaná najmä analýze mierkovej relationality – teda skúmaniu, ako vzťahy naprieč mierkovými úrovňami ovplyvňujú politicko-ekonomickú situáciu štátu a tým i miestne podmienky. Kľúčovým procesom s priamym dosahom na prakticky všetkých mierkach je neoliberalná globalizácia. Postsocialistickú tranzíciu musíme – najmä v prípade krajín bývalého sovietskeho bloku, ktoré sa počas uplynulého štvrtstoročia úspešne integrovali do globálneho politicko-ekonomického systému – zasadiť do jej rámca. Tento systém sám prešiel za niekoľko ostatných dekád zásadnými zmenami, pričom tieto nemohli neovplyvniť krajiny, ktoré sa ocitli v jeho vnútri. Jedným z aspektov prebiehajúcej neoliberalnej globalizácie je trend zmeny významnosti doposiaľ dominantnej mierkovej úrovne – národného štátu. Tento spolu s ďalšími úrovňami formálnej politiky vo všeobecnosti prichádza o možnosti reálne rozhodovať a konať. Dôvodom je štruktúrna výhoda, ktorej sa v liberalizovanom a deregulovanom prostredí teší mobilný kapitál na úkor miestne ukotvených aktérov, akými sú štát či samospráva. S procesom neoliberalizácie sú tiež nerozlučne späté stratégie zoštíhľovania či zmenšovania vlád a rôznych verejných inštitúcií, ktoré ďalej znižujú reálne schopnosti a možnosti tejto skupiny aktérov.

Postsocialistickú tranzíciu na Slovensku môžeme chápať ako jeden z reálnych neoliberalizmov, resp. procesov neoliberalizácie, keďže ostatných 25 rokov (s istou výnimkou nejasnej polovice 90. rokov) znamenalo prijímanie množstva zásadných inštitucionálnych opatrení zvyšujúcich mieru compatibility a integrácie krajiny do systému globálneho kapitalizmu. Tento všeobecný trend sa prejavil v konkrétnych nastaveniach politicko-ekonomických vzťahov, ktoré ovplyvňovali komplex čiastkových transformácií sociálneho života. Pre Bratislavu tieto znamenali významný rozvojový impulz zhmotnený

vo významnom stavebnom rozmachu ostatnej dekády, o ktorom sa podrobnejšie zmienim v nasledujúcej časti. Vplyv globalizácie mal okrem priamej spoluúčasti medzinárodného kapitálu na budovateľských aktivitách hlavne podobu vplyvu na postupnú zmenu výkonnosti a štruktúry miestnej ekonomiky v nanovo sa definujúcich vzťahoch mesta k svojmu okoliu.

IV. HLAVNÉ ZMENY VO VYBUDOVANOM PROSTREDÍ A ÚLOHA SÚKROMNÉHO SEKTORA

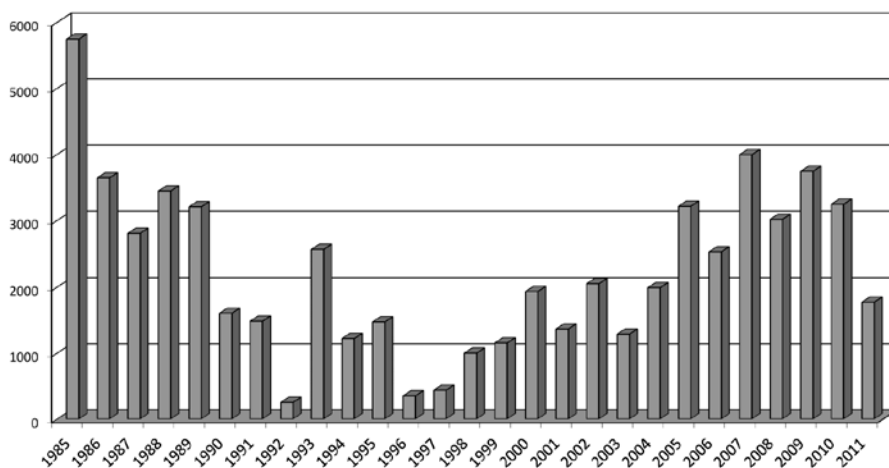
V tejto kapitole nadviažem na predošlú časť analýzy lokálnych podmienok, pričom pozornosť bude sústredená na konkrétne zmeny vo vybudovanom prostredí, ktoré nastali v dôsledku novej produkcie. Cieľom tejto analýzy je poukázať na hlavné črty v dynamike výstavby v kontexte prebiehajúcej postsocialistickej tranzície a identifikácia základných charakteristík jej územného prejavu. Z hľadiska širších cieľov práce tieto zistenia napomôžu identifikácii pozície aktérov predstavujúcich záujmy súkromnej sféry – kapitálu, teda aktérov, ktorí sú na poli produkcie vybudovaného prostredia jednoznačne dominantným hráčom. Táto pozícia sa prejavuje najmä v oblasti produkcie rezidenčných a komerčných nehnuteľností, ktoré predstavujú najzásadnejšiu zmenu v mestskom prostredí sledovaného obdobia.

BYTOVÁ VÝSTAVBA

V záverečnej časti predchádzajúcej kapitoly boli analyzované inštitucionálne a sociálno-ekonomické zmeny, ktoré spoluurčovali niektoré všeobecné podmienky v oblasti výstavby. V tejto časti bude skúmaný vývoj konkrétnych faktorov, ktoré ovplyvňovali ponuku a dopyt na trhu s nehnuteľnosťami na bývanie a budú hodnotené základné aspekty vnútromestskej diferenciacie rezidenčnej stavebnej produkcie. Základné trendy a medzníky v postsocialistickom ekonomickom vývoji načrtnuté v predchádzajúcej kapitole sú čitateľné aj z údajov o objeme bytovej produkcie (obr. 2). Všeobecná ekonomická recesia spojená s transformačným šokom, ktorej súčasťou bol i rozpad predošlého systému štátom podporovanej produkcie bývania, prakticky paralyzovali mnohé investičné aktivity v tomto smere takmer vo všetkých postsocialistických krajinách (Hegedüs et al. 1996). V Bratislave to znamenalo, že produkcia bytov klesla na svoje povojnové minimum, z ktorého sa len pomaly spamätávala⁵ (Korec a Smatanová 2000). Historicky

⁵ Hoci koncom 80. rokov už nebolo tempo bytovej výstavby na takej úrovni ako na prelome 70. a 80. rokov minulého storočia, keď v Bratislave vrcholilo budovanie panelových sídlisk a ročne pribudlo viac než 6 000 bytov, prepad z úrovne prekračujúcej 3 000 dokončených bytov ročne sa stále musí hodnotiť ako dramatický.

najmenej bytov bolo v povojnových dejinách Bratislavy dokončených v r. 1992 (250) a 1996 (348), pričom i svetlejšie momenty prvej polovice tejto dekády musíme pripočítať na vrub dokončovania rozbehnutých projektov z minulého obdobia⁶. Od polovice 90. rokov môžeme postupne sledovať prejavy indikujúce stabilizáciu a postupné oživenie ekonomiky vrcholiace zázrakom „stredoeurópskeho tigra“ s aj 8 % medziročným rastom HDP. Tieto zmeny sa odrazili i v trende narastania produkcie nehnuteľností na bývanie, ktorá dosiahla svoj vrchol v rokoch 2007 a 2009, keď bolo dokončených 3 992, resp. 3 741 bytov. Trend rastu produkcie je narušený prejavmi svetovej hospodárskej krízy na miestnu ekonomiku a realitný trh.

Obr. 2. Dokončené byty v Bratislave 1985-2011 (Zdroj: ŠÚ SR)

Zdokumentovaná negatívna závislosť dopytu po bytoch na miere nezamestnanosti, teda podstatne vyšší dopyt v regiónoch poskytujúcich viac pracovných príležitostí (Ivanička 1997, Ondoš a Maier 2009, Šveda a Križan 2011) spolu s rozdielmi vo výške príjmov vysvetľujú zvýšenú stavebnú produkciu bytov v Bratislave a jej zázemí (Šveda 2010 a 2011) v porovnaní s ostatnými regiónmi Slovenska. V najsilnejších rokoch sa na území mesta stavalo viac než 20 % národnej produkcie bytov (viac o rozdieloch v produkcii bytov na Slovensku pozri Šveda a Križan 2011). Miera nezamestnanosti v Bratislavskom kraji dlhodobo oscilujúca okolo úrovne 5 % nepredstavuje problém. Práve naopak, vzhľadom na situáciu v ostatných regiónoch Slovenska je dostatok práce

⁶ Posledný „socialistický“ komplexný projekt prefabrikovaných obytných súborov predstavuje sídlisko Dlhé diely vybudované v rokoch 1987 – 1995 (Moravčíková et. al 2011).

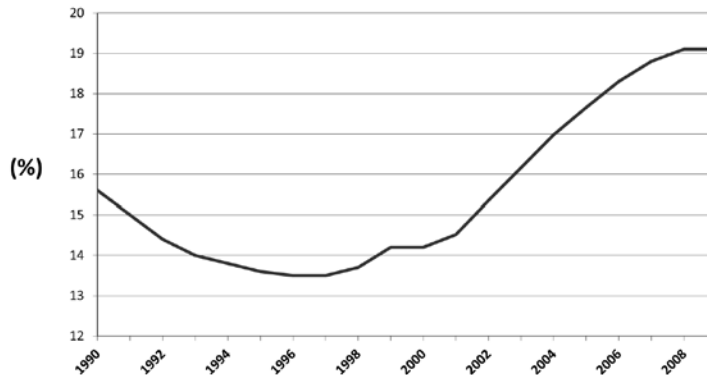
významným faktorom migrácie. V súvislosti s trendom prehlbovania mzdových rozdielov medzi regiónmi Slovenska sa Bratislavský kraj vyznačuje ich vysokou úrovňou, veľmi nízkym podielom ohodnotenia priemernou mzdou, ale aj s výrazne rastúcim trendom jej priemernej výšky, čím sa značne odlišuje od ostatných krajov Slovenska (Michálek 2007). Napríklad priemerný ročný príjem domácností v Bratislavskom kraji sa podľa údajov Eurostatu medzi rokmi 1997 a 2007 strojnásobil⁷. Priaznivé obdobie rastu miezd a disponibilného príjmu nie je spojené len s možnosťou viac míňať, ale i ochotou zadĺžiť sa (Cár 2009). Tu svoju úlohu zohrali zmeny súvisiace s rozvojom nových úverových politík bánk. História aktívneho poskytovania hypotekárnych úverov na Slovensku siaha len do r. 1998, keď po sérii nevyhnutných legislatívnych úprav jediná banka s licenciou na poskytovanie takéhoto druhu úveru tieto poskytla v objeme 133 mil. Sk. Nasledoval postupný nárast subjektov poskytujúcich hypotekárne úvery, ako aj ich celkový objem, ktorý na konci roku 2010 predstavoval hodnotu vyše 5,6 mld. eur (údaje NBS).

Podmienky na trhu s nehnuteľnosťami na bývanie a ich produkcia sú okrem trendov lokálnej ekonomiky zásadným spôsobom ovplyvňované základnými demografickými procesmi (Thrall 2002). Charakter viacerých sa však práve v súvislosti s prebiehajúcimi postsocialistickými inštitucionálnymi a inými sociálnymi transformáciami výrazne zmenil (Podolák 2002, Mládek et al. 2009, Michálek a Podolák 2011). Zdanlivo jednoduchá otázka počtu reálne bývajúcich na území mesta sa však vo svetle absencie presnejších údajov o mobilite rýchlo zmení na komplikovaný problém. Napriek relatívne nízkej úrovni vnútroštátnej migrácie na Slovensku (Michálek a Podolák 2011, Bahna 2011), je Bratislava nepochybne najvýznamnejšou destináciou tohto pohybu⁸.

Okrem samotnej veľkosti danej populácie je jednou z kľúčových charakteristík jej veková štruktúra. Kritické sú v tomto smere kategórie 25- až 34-ročných, teda najvýznamnejšia skupina potenciálnych prvokupcov nehnuteľnosti na bývanie. S rastom ich relatívneho podielu na celkovej populácii daného regiónu rastie aj dopyt po nehnuteľnostiach (Beka 2007). Ako možno pozorovať z demografického vývoja (obr. 3), najnižšie hodnoty podielu obyvateľov vo veku 25 – 34 rokov boli zistené v rokoch 1996 a 1997 (13,5 %), keď sa končí klesajúci trend a začína fáza narastania významnosti tejto skupiny medzi Bratislavčanmi a Bratislavčankami. K vyvrcholeniu došlo práve v rokoch 2008 a 2009, keď ich podiel na celkovej populácii presiahol hodnotu 19 %. V absolútnych číslach tento rozdiel predstavuje viac než 20 000 ľudí v uvedenom veku v porovnaní s polovicou 90. rokov.

⁷ Čo však neznamená, že z produkovaného bohatstva sa dostáva všetkým rovnako (pozri napr. Rochovská a Horňák 2002, Smith a Rochovská 2006, 2007).

⁸ Nádeje, že Sčítanie obyvateľov domov a bytov 2011 napovie viac o reálnom stave, keďže doň bola prvýkrát zahrnutá otázka dopytujúca sa na zvyčajný pobyt respondenta, však vzhľadom na jeho faktické zmarenie zostanú nenaplnené. Neoficiálne odhady sa pohybujú od optimistického predpokladu vzájomného rušenia sa rozdielov medzi nenahlásenými bývajúcimi a účastníkmi suburbanizácie, ktorí síce už reálne bývajú mimo mesto, no stále tu sú prihlásení, až po odhady milióna reálne bývajúcich. Autor tejto štúdie sa však doposiaľ nestretol s údajom, ktorý by bol podopretý presvedčivou metodikou. V zásade stabilné hodnoty počtu trvale bývajúcich evidovaných ŠÚ SR tak zostávajú jediným, i keď zrejme nie najvýpovednejším údajom, ktorý máme k dispozícii.

Obr. 3. Percentuálne zastúpenie obyvateľstva vo veku 25 – 34 rokov na celkovom počte obyvateľov Bratislavy (Zdroj: ŠÚ SR)

Ďalším faktorom rastúceho dopytu bol pretrvávajúci nedostatok ponuky bytových jednotiek na území mesta. V tomto prípade nejde len o kvantitu, ale významnou mierou i o kvalitu (Mendel 2010), teda nedostatok bývania zodpovedajúceho novým kultúrnym normám a požiadavkám, ktorým nevyhovujú ani byty v socialistických panelákoch, ani v ich síce tehlových, no o to starších predchodcoch.

Rastúcu produkciu a ponuku bytov pozitívnym spôsobom ovplyvňovala rastúca cena tejto komodity a teda i možnosti očakávaného zhodnotenia investície takéhoto druhu. Podľa údajov NBS cena za m² predstavovala ešte v r. 2002 v Bratislavskom kraji v priemere 23 457 Sk, pričom pred začiatkom svetovej hospodárskej krízy a v období vrcholenia úrovne cenovej hladiny v druhom kvartáli 2008 už prekročila hranicu 60 000 Sk, resp. 2 000 eur. Zaujímavé je tiež porovnanie medzi regiónmi Slovenska, keď vo všeobecnosti ceny v Bratislavskom kraji dlhodobo predstavujú takmer dvojnásobok cien v druhom najdrahšom kraji. Napr. v druhom kvartáli 2008 sa v Bratislavskom kraji predával m² v nehnuteľnostiach na bývanie v priemere za 2 019 eur, zatiaľ čo priemerné ceny v ostatných krajoch Slovenska sa pohybovali medzi 751 (Nitriansky) a 1 186 (Košický) eur za m². Napriek niektorým zvýšeným nákladom (napr. ceny pozemkov) išlo stále o veľmi lákavú investičnú príležitosť. Podľa niektorých tvrdení predkrízová výstavba bytov v Bratislave prinášala až 100 % zisk (Mistrík 2008). Takto je možné i zo strany ponuky vysvetliť spomenutú dominanciu miestnej produkcie v porovnaní s ostatnými regiónmi. Na strane druhej, dôsledkom takéhoto vývoja sa stalo bývanie v Bratislave pre mnohých nedostupným. Nedávne udalosti však donútili významným spôsobom prehodnotiť používané stratégie developerov, ktorí sa sústredili predovšetkým na segment nadštandardného a luxusného bývania (keď nie obsahom,

tak aspoň cenovým vyjadrením). Na raste cenových hladín sa významným spôsobom podieľal dopyt vysokopríjmových skupín a špekulatívnych investorov. Zatiaľ čo početne obmedzená prvá skupina svoju potrebu bývania postupne do veľkej miery uspokojila, špekulatívni investori sa po prvých príznakoch nadchádzajúcej krízy rýchlo stiahli (Mendel 2010). Možnosti realizácie predaja sa tak obmedzili na bežný domáci dopyt. Krízový vývoj a prasknutie lokálnej realitnej bubliny ukázali, že nie všetko je predajné za stále rastúce ceny, čoho dôsledkom je pokles cien aj väčšia pozornosť venovaná kvalite pripravovaných projektov.

V absolútnych hodnotách najviac bytov pribudlo vo vnútorných mestských častiach (ďalej MsČ) priamo susediacich s MsČ Staré Mesto, kde sa postavilo 15 422 bytov (55 % celkovej produkcie), z čoho v Ružinove 5 810 (20,7 %), v Novom Meste 4 445 (15,8 %), v Karlovej Vsi 2 972 (10,6 %) a Petržalke 2 195 bytov (7,8 %). Naopak najmenej bytov sa vystavalo v okrajových častiach mesta, ktoré boli do 70. rokov minulého storočia samostatné vidiecke obce. Na druhej strane v niektorých z nich táto bytová výstavba znamenala maximálne sledované relatívne navýšenie počtu bytových jednotiek oproti stavu z r. 1996. O viac než polovicu je dnes bytov v Jarovciach (53 %), Záhorskej Bystrici (74 %), Vajnoroch (77 %) a Rusovciach, kde čistý relatívny prírastok bytov predstavuje až 86 %. Keďže ide o od kompaktného mesta vzdialené sídla stále si udržiavajúce vidiecky charakter, je možné prebiehajúci proces výstavby považovať za suburbanizáciu v administratívnych hraniciach mesta.

Základné priestorové odlišnosti v dynamike produkcie boli získané porovnaním dvoch sedemročných období znovuoživej bytovej výstavby medzi rokmi 1996 a 2009. Iba v MsČ Staré Mesto sú hodnoty objemu produkcie pre obe obdobia porovnateľné, zatiaľ čo v ostatných častiach mesta stavebná aktivita medzi rokmi 2003 – 2009 výrazne prevyšuje obdobie predchádzajúce (obr. 4). Tento fakt je možné vysvetliť charakterom a intenzitou existujúcej zástavby a lokalizáciou centrálnych funkcií. Príťažlivosť bývania v centre mesta v porovnaní s jeho ostatnými časťami bola spočiatku vyjadrená značnou stavebnou aktivitou a bola naopak obmedzovaná klesajúcou ponukou spojenou s vyčerpávaním rezerv a s obmedzeniami možnej výstavby. Rezidenčná výstavba navyše v súťaži s ďalšími funkciami charakteristickými pre centrá miest v takto exponovanom území ťahá z pohľadu návratnosti investície za kratší koniec. Limitujúcim faktorom nie je len samotná ekonomická náročnosť novej výstavby, ktorej dnes už veľmi často musí predchádzať sanácia existujúcich štruktúr v intenzívne zastavanom území, ale prípadné zámery musia navyše okrem iných rešpektovať regulačné zásady dvoch úrovní plošnej pamiatkovej ochrany prítomných v tomto území: (1) pamiatkovej rezervácie a (2) centrálnej mestskej oblasti (pre podrobnú analýzu stavebného vývoja v centre mesta prvej postsocialistickej dekády pozri Ondoš a Korec 2004). Jedným z dôsledkov vysokého dopytu a obmedzenej ponuky sú vysoké ceny umožňujúce iba realizácie nadštandardného a luxusného bývania.

Intenzifikácia zástavby, ktorá má podobu zastavania existujúcich nevyužitých parciel, je bezpochyby dominantný prístup k novej produkcii a týka sa prakticky všetkých oblastí mesta. Zvlášť priaznivé podmienky však má tento postup na území panelových

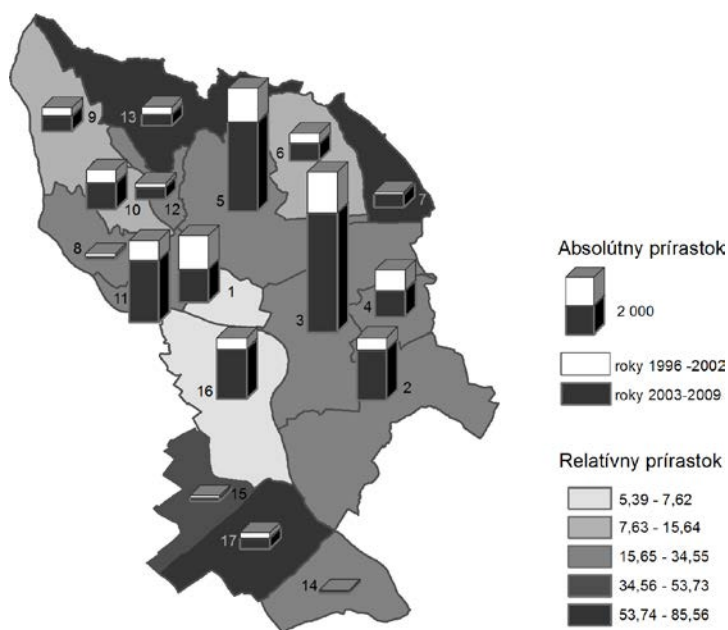
sídlisk. Tie disponujú veľkoryso projektovanými voľnými plochami, ktoré je vzhľadom na nenáročné regulačné prostredie možné často bez väčších problémov zastavať. Ekonomická výhodnosť podobného riešenia je podporená existenciou dopravnej infraštruktúry a inžinierskych sietí a teda nižšími nákladmi na výstavbu v porovnaní s iniciálnou adíciou mimo intravilán, pričom výhody existujúcej občianskej vybavenosti zasa lákajú potenciálnych kupcov.

Adície sú prípadom hlavne hraničných území intravilánu a/alebo pôvodných sídlisk (Pazúr et al. 2015). I keď prakticky všetky mestské časti okrem Starého Mesta sa môžu pochváliť novými ulicami, rozsahom sú neporovnateľné s minulými obdobiami, keď nové sídliská vznikali (Halás a Džupinová 2007, Moravčíková et al. 2011). Z tohto pohľadu najviditeľnejšou zmenou prechádza historický pás malokarpatských vinohradov (len v rámci troch projektov vilových domov v najlukratívnejšej časti pribudlo takmer 400 bytov), či krajina pričlenených vidieckych obcí, kde sa nové sídliská podpísali pod dramatický rast počtu bytových jednotiek a obyvateľov. Z hľadiska charakteru produkovaných bytov neprekvapí, že centrum mesta a tradične prestížne vilové štvrte sú vyhradené exkluzívne pre nadštandardné a luxusné bývanie, kde ceny v ponúkaných projektoch zväčša neklesali pod úroveň troch tisíc eur za m² (Reas 2010). Avšak preferencia tohto segmentu v predkrízových, do budúcnosti sa optimisticky pozerajúcich časoch, viedla k lokáciám projektov, ktoré nezodpovedajú ambíciám obsahom naplniť adjektívum nadštandardný, nieto ešte luxusný. Príkladmi nech je „luxus“ na panelákmi prehustených Dlhých dieloch v podobe projektu Condominium Renaissance (Mistrík 2010) či „megaprojekt na šesťpruhovej ceste medzi dvoma futbalovými ihriskami“ nazvaný Tri veže (Mistrík 2011).

Krízový vývoj sa okrem celkového spomalenia bytovej produkcie podpísal aj na odložení doposiaľ jednoznačne najambicióznejších projektov urbanistickej adície postsocialistickej Bratislavy. Odkladané práce na projekte Južné mesto v Petržalke už síce začali, no v rámci aktuálnej fázy s názvom Slniečnice pôjde iba o zlomok pôvodne plánovaného objemu, kde polyfunkčný sídelný útvar rátať s vybudovaním 7 500 bytov.

PRODUKCIA KOMERČNÝCH NEHNUTEĽNOSTÍ

Na rozdiel od rezidenčnej výstavby, vzťah výstavby komerčných nehnuteľností so štruktúrou miestnej ekonomiky je oveľa bezprostrednejší. Zatiaľ čo v prvom prípade je rast produkcie ovplyvnený najmä rastom disponibilných príjmov (pod ktoré sa určite podpisuje aj špecifická štruktúra ponuky na trhu práce), razantná terciarizácia miestnej ekonomiky obdobia tranzície (spolu s faktorom nárastu politickej a administratívnej významnosti Bratislavy ako hlavného mesta krajiny) musela byť nevyhnutne sprevádzaná budovaním zodpovedajúceho materiálneho prostredia. Druhým významným rozdielom oproti rezidenčnej produkcii sú lokalizačné nároky a s nimi súvisiace koncentračné tendencie.

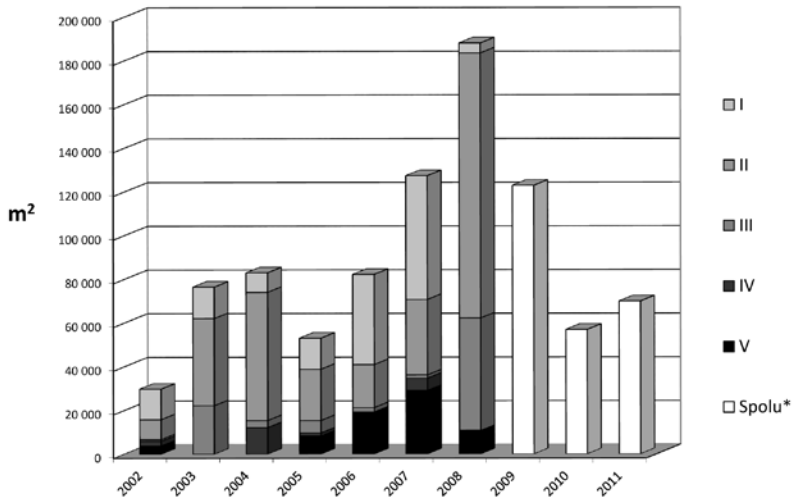

Obr. 4. Rezidenčná výstavba v Bratislave v rokoch 1996 – 2009 (Zdroj: ŠÚ SR)

Vysvetlivky k číslam MsČ: 1 – Staré Mesto, 2 – Podunajské Biskupice, 3 – Ružinov, 4 – Vrakuňa, 5 – Nové Mesto, 6 – Rača, 7 – Vajnory, 8 – Devín, 9 – Devínska Nová Ves, 10 – Dúbravka, 11 – Karlova Ves, 12 – Lamač, 13 – Záhorská Bystrica, 14 – Čunovo, 15 – Jarovce, 16 – Petržalka, 17 – Rusovce.

Avšak ani v tejto oblasti sa optimistické očakávania rýchleho všestranného napredovania nenaplnili hneď. Transformačná recesia a rozvrat ekonomických a politických vzťahov minulého režimu bol vystriedaný len pozvoľným, často bolestivým utváraním nových relácií, ktorých výsledkom mohla byť zásadnejšia premena územia. V 90. rokoch sa len pomaly rastúci hlad po administratívnych priestoroch ukájal prevažne v rámci centrálnych častí Starého Mesta, kde sa popri konverzii pôvodných budov najskôr začína vo väčšej miere prejavovať nová výstavba. Okrem administratívno-správnych aktivít bol prakticky jediným zdrojom revitalizácie finančný sektor (Buček a Pitoňák 1997, Ira 2001, Ondoš a Korec 2004). Finančný sektor stál aj za po dlhšej dobe prvými zmenami panorámy mesta, keď sa v rokoch 1996 a 1997 realizovala výstavba výškových budov centrál VÚB a NBS. Postupná integrácia SR a do veľkej miery prílivom zahraničného kapitálu stimulované ekonomické oživenie doprevádzané zmenami v štruktúre miestnej ekonomiky však so sebou priniesli čoraz vyšší dopyt po kancelárskych priestoroch. Rástli

aj požiadavky na ich kvalitu, ktorú nebolo vždy jednoduché dosiahnuť v historických budovách, prípadne v existujúcich budovách z obdobia štátneho socializmu. V r. 1997 sa na území Bratislavy prvýkrát realizuje v slovenskom kontexte nový koncept business centra – formy, ktorá má v budúcnosti do značnej miery pretvoriť bratislavskú mestskú krajinu.

Obr. 5. Prírastky plôch kancelárskych priestorov (m²) za Bratislavské okresy v r. 2002 – 2011 (Zdroj: J&T Real Estate 2005-2009, CBRE 2012*)

Bratislavské okresy a ich mestské časti: I) Staré Mesto; II) Podunajské Biskupice, Ružinov, Vrakuňa; III) Nové Mesto, Rača, Vajnory; IV) Devín, Devínska Nová Ves, Dúbravka, Karlova Ves, Lamač, Záhorská Bystrica; V) Čunovo, Jarovce, Petržalka, Rusovce.

Zatiaľ čo ešte koncom roka 2001 bolo v meste k dispozícii 757 tis. m² kancelárskych priestorov, už o šesť rokov neskôr to bolo takmer 1,4 mil m² (J&T Real Estate 2009). Podľa údajov Colliers International (2010) bol rekordným prírastkovým rokom rok 2008, keď v Bratislave pribudlo 180 000 m² takýchto priestorov. Nie je žiadnym prekvapením, že dynamiku produkcie v tomto segmente výraznou mierou ovplyvnila svetová hospodárska kríza. Podľa novších údajov ďalšej spoločnosti pôso- biacej na poli poradenstva v oblasti nehnuteľností CB Richard Ellis (CBRE 2012) pribudlo v Bratislave v r. 2010 už len necelých 60 tis. m² kancelárskych priestorov, teda zhruba tretina objemu z r. 2008. Samozrejme, prírastky počas plodného obdobia výstavby sa nerealizovali na území mesta rovnomerne. Špecifické požiadavky

aktivít spojených s využívaním prostredia tohto druhu spolu s možnosťami a limitmi existujúcich hmotných štruktúr sa odrazili v ich priestorovej distribúcii. Agregované údaje o výstavbe v rámci teritoriálnych jednotiek sú v tomto prípade dostupné iba za bratislavské okresy (obr. 5). Z údajov je zjavná dominancia prvých dvoch bratislavských okresov, z ktorých prvý je totožný s MsČ Staré Mesto a hodnoty pre druhý (vôbec najvyššie) sú ovplyvnené stavebnou horúčkou, ktorá sa výrazne prejavila hneď v niekoľkých častiach Ružinova.

V MsČ Staré Mesto, ktorá bola tradičnou oblasťou poskytovania služieb a výkonu činností vyžadujúcich administratívne priestory, pokračujú rekonštrukcie starších budov. Dôkazom pokračujúcej komercializácie sú okrem novej výstavby aj funkčné konverzie pôvodne rezidenčných priestorov. Napriek výstavbe bytov MsČ Staré Mesto v období prých dvoch dekád transformácie stratilo päťtinu obyvateľstva (len v rokoch 2001 – 2007 predstavuje rozdiel medzi prírastkami bytových jednotiek a stavom bytového fondu približne 370 jednotiek, ktoré buď zanikli alebo sa využívajú na iné účely). Okrem konverzií existujúcich budov sa realizuje aj nová výstavba využívajúca čoraz vzácnejšie voľné parcely mestského centra (napr. intenzifikácia zástavby v oblasti Hodžovho námestia – projekty Astoria Palace, Tatracentrum a Europeum). Avšak jednoznačne najväčšími projektmi v tejto oblasti sú až nedávne aktivity na doposiaľ nie príliš intenzívne využívanom dunajskom nábřeží (pozri tiež Machala 2009), ktoré takto rozširujú pôvodné mestské centrum. Proti prúdu Dunaja bol na úzkom páse medzi tokom rieky a svahmi Karpát realizovaný projekt River Park (pričom plánovaných je v bezprostrednom susedstve niekoľko ďalších). Východne od historického jadra vznikol v najzápadnejšom výbežku rozľahlej priemyselnej zóny polyfunkčný projekt Eurovea, ktorý symbolizuje funkčnú a architektonickú premenu dotýkajúcu sa značných oblastí pôvodne priemyselnej zóny a meniacu mierku uvažovania o centre mesta.

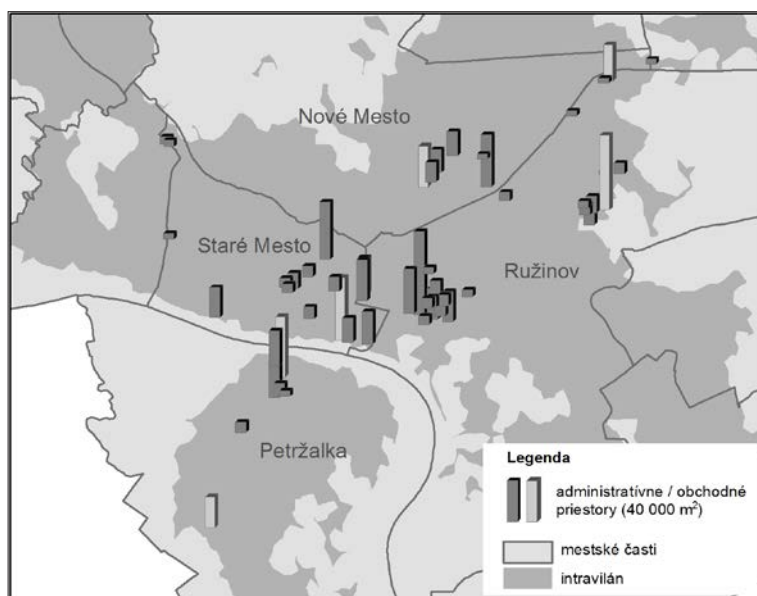
V ostatných bratislavských častiach tiež postupne dochádza ku koncentrácii výstavby administratívnych budov v konkrétnych lokalitách a vzniku komplexov, či dokonca takto funkčne zameraných štvrtí. Druhý bratislavský okres, konkrétne MsČ Ružinov, predstavuje územie, kde sa realizovalo vôbec najviac výstavby kancelárskych priestorov (medzi rokmi 2002 – 2008 to bolo viac než 300 tis. m², teda takmer polovica hodnoty za celé mesto). Už od konca 90. rokov sa tu formujú zárodky novej administratívnej štvrte na Prievozskej ulici. Táto predstavuje hranicu obytnej zástavby, ktorá sa tu stretá s už spomenutou, južne ležiacou rozsiahlou priemyselnou zónou. Proces radikálnych premien tejto oblasti začal v druhej polovici 90. rokov s budovaním vôbec prvého projektu svojho druhu v Bratislave – Apollo Business Center (ABC). Neskôr k rozrastajúcemu projektu Apollo pribudli projekty ako centrála VÚB, City Business Centre (CBC), Bratislava Busines Center (BBC) a pod. V doposiaľ realizovaných projektoch pozdĺž ulíc Mlynské nivy a Prievozská bolo vybudovaných takmer 350 tis. m² prenajímateľných kancelárskych plôch, pričom potenciál lokality ešte nie je vyčerpaný. Realizovaním plánovaných, bývalú priemyselnú zónu transformujúcich projektov (podľa pôvodných časových harmonogramov by už boli realitou), ako TwinCity, Klingerka, Panorama

City v okolí Mlynských nív dôjde k urbanistickému prepojeniu tejto rozvojovej osi so spomínaným východným nábrežím (kde je zatiaľ cca 100 tis. m² administratívnych a obchodných priestorov) a vytvoreniu kompaktnej ťažiskovej administratívnej zóny, ktorá priamo nadväzuje na pôvodne funkčne definované centrum mesta a rozširuje jeho hranice. Symbolická dominancia tohto územia bola v pôvodných plánoch umocnená vertikálou týčiacich sa veží (viaceré sa s viac než 40 podlažiami mali uchádzať o titul najvyššej budovy v meste), či autorstvom z dielne prestížnych ateliérov (napr. Zaha Hadid projektovala plánovanú vežu na Čulenovej).

Na území MsČ Ružinov dochádza k formovaniu ďalších zón koncentrácie administratívnych priestorov, no na rozdiel od práve spomenutej centrálnej polohy, tieto využívajú výhody dobrej dopravnej dostupnosti aj vo vzťahu k zázemiu a nižšie ceny pozemkov i ďalších nákladov na realizáciu. Ide o menej intenzívne, prípadne donedávna vôbec nezastavané oblasti v blízkosti významných dopravných uzlov. Príkladom je ešte v 90. rokoch prakticky nezastavaná oblasť medzi dnešnými diaľničnými privádzacími Letisko a Trnávka na diaľničnom obchvate a ulicami Ivánska cesta a Galvániho, kde bolo doposiaľ vybudovaných približne 70 tis. m² administratívnych priestorov. Relatívne významné a priepustné vnútromestské dopravné ťahy a možnosti intenzifikácie existujúcej zástavby vytvárajú v Ružinove predpoklady realizácie menej koncentrovanej výstavby rôznych rozptýlených polyfunkčných projektov (Retro, Centrál, Záhradnícka ulica a pod.)

Výstavba administratívnych priestorov v MsČ Nové Mesto sa sústreďuje do oblasti ohraničenej ulicami Vajnorská, Bajkalská, Trnavská a Tomášikova (rozrástá sa projekt Polus, Slovenská sporiteľňa tu vybuďovala svoju centrálu, dokončená je prvá etapa projektu Lakeside, spolu cca 120 tisíc m²), kde ide o intenzifikáciu pôvodnej štruktúry funkčne definovanej hlavne športovými a oddychovými aktivitami.

V Petržalke sa budovalo hlavne pozdĺž Einsteinovej ulice a diaľnice, v oblasti, ktorej centrálna časť ohraničená Starým mostom a Mostom SNP v sebe spája výhody centrálnej polohy (s centrom mesta na druhej strane Dunaja prístupným cez spomenuté mosty) a širšej dostupnosti umožnenej diaľnicou. Navyše, z pôvodných urbanistických rezerv pre dopravu (diaľnica) po jej vyriešení v lokalite zostalo dosť nevyužitých parciel čakajúcich na svoje zhodnotenie. Vyrástli tu administratívne budovy Aupark Tower, Ravak Business Centre, Digital Park I a II spolu ponúkajúcich takmer 100 tisíc m² kancelárskych plôch. Výraznejšia intenzifikácia zástavby prebieha aj pozdĺž ďalších významných dopravných ťahov (Panónska cesta) či uzlov (oblasť okolo ŽSR Petržalka a tzv. Petržalské korzo). Na svoje zastavenie čaká jedna z najvýznamnejších urbanistických rezerv okolo Chorvátskeho ramena tiahnuceho sa naprieč Petržalkou, v rámci ktorého má ambíciu vzniknúť plnohodnotné centrum tejto mestskej časti.

Obr. 6. Výstavba administratívnych priestorov a veľkých obchodných centier na území Bratislavy (Zdroj: CBRE 2012, J&T Real Estate 2005-2009)

Na obrázku je vidieť zvýšenú mieru produkcie vo východnej časti MsČ Staré Mesto, ktoré predstavuje tradičné funkčne vyčlenené centrum mesta. Smerom jeho najvýznamnejšej expanzie sú východne ležiace zóny Ružinova s pôvodnou priemyselnou funkciou. Na východných hraniciach intravilánu MsČ Ružinov a Nové Mesto dochádza k tvorbe mimocentrálnych zón koncentrácie výstavby komerčných nehnuteľností.

Ďalším faktorom ovplyvňujúcim produkciu hmotného prostredia je rozvoj maloobchodu, ktorý prešiel v porovnaní so situáciou pred r. 1989 naozaj dramatickými zmenami (Kok 2007). Rast osobnej spotreby, ktorej nedostatok v objeme i v štruktúre bol jedným z definujúcich prvkov nastavenia bývalého ekonomického systému, sa nemožno neudiaľ bez zodpovedajúcich zmien v maloobchode. Tento predstavuje na jednej strane médium umožňujúce prístup konečnému konzumentovi k tovarom, na druhej strane významnú, dynamicky sa rozvíjajúcu sféru ekonomických aktivít a potenciálny zdroj príjmov. Okrem rastúcich možností spojených s rastom disponibilných príjmov obyvateľstva, rovnako dôležitými zmenami na strane spotrebiteľa prešla oblasť kultúry charakterizujúca postoje voči nakupovaniu a konzumu. Prerod socialistického človeka tu poznačili aj globálne trendy meniaceho sa významu nakupovania, ktoré sa stalo plnohodnotnou voľnočasovou aktivitou (Ritzer 1999, Lutzoni 2009, Spilková 2012). Na druhej strane, na globálnej úrovni prebiehajú tiež ekonomické zmeny, ktorými prešiel sektor maloobchodného predaja v poslednej štvrtine minulého storočia. Oblasť, ktorej v mnohých krajinách tradične dominovali malé firmy a prevádzky, sa zmenila na

klúčový sektor globálnej ekonomiky zásadným spôsobom určujúci prechod k tzv. „postfordizmu“, keď došlo k zásadnej kapitálovej koncentrácii⁹, internacionalizácii a vytvoreniu nových foriem predaja, meniacim mestskú krajinu v rôznych kútoch sveta (Lowe a Wrigley 2010).

Liberalizácia medzinárodných kapitálových a tovarových tokov sa s postupujúcimi transformačnými procesmi týkala čoraz viac aj postsocialistických krajín. Hoci SR v tomto smere spočiatku zaostávala za svojimi susedmi, keď medzi rokmi 1995 až 1997 bolo až 30 % cezhraničnej maloobchodnej aktivity v EÚ lokalizovanej v Česku, Poľsku a Maďarsku (Križan 2009, Szczyrba 2005), po nastolení reformného kurzu prvou Dzurindovou vládou sa dostala do skupiny primárnych cieľov expandujúcich maloobchodných korporácií. Procesy koncentrácie (organizačnej i priestorovo-prevádzkovej) a internacionalizácie striedajúce obdobie iníciaľného atomizovaného rozvoja maloobchodnej siete (Križan 2009, Križan a Šveda 2012) čoskoro začali meniť mestskú krajinu slovenských miest. Okrem komercionalizácie centrálnych mestských častí a zahusťovania obchodnej infraštruktúry z tohto pohľadu historicky podrozvinutých socialistických sídlisk (Križan 2009, Ira 2003), má veľký význam rozvoj nových koncepcií predaja. Dňa 12. mája 1999 otvorila v Nitre firma Tesco Stores SR, a.s., vôbec prvý hypermarket na Slovensku. Odvtedy prekonal maloobchodný predaj výrazné zmeny. Spolu s veľkometrážnymi predajňami obchodných reťazcov sa rozvíjajú i obchodné centrá poskytujúce priestory pre množstvo menších špecializovaných prevádzok, ponúkajúcich tiež rozličné služby, možnosti zábavy a voľnočasových aktivít či centrálnu mestskosť imitujúce umelé pseudonámestia a pseudopromenády. V Bratislave bolo prvým počínom v tomto smere otvorenie nákupného centra Polus City Center v Novom Meste a Danubia v Petržalke v r. 2000. Nasledujúci rok bol otvorený Aupark a v r. 2002 začala prevádzka prvej fázy stále rastúceho projektu Avion Shopping Park, ktorý v súčasnosti predstavuje najväčší priestor svojho druhu na Slovensku. V r. 2004 pribudol Shopping Palace na Zlatých pieskoch, v r. 2010 projekt Eurovea lokalizovaný na bratislavskom nábřeží, ktorý vyrástol v rámci budovania nového mestského centra, prejavmi pokrízovej aktivity sú projekt Central a Bory. Podobne i väčšina ostatných projektov vyrastá buď priamo v rámci rozširujúcich sa administratívnych komplexov alebo v ich blízkosti (preto sa nebudem bližšie venovať ich vzťahu k existujúcej zástavbe), čím dochádza k mimocentrálnej koncentrácii vzájomne sa dopĺňajúcich administratívnych, obchodných a voľnočasových funkcií.

Podľa údajov Colliers International vzrástla podlažná plocha obchodných centier z 250 000 m² v r. 2004 na viac než 430 000 m² v r. 2010. Až 46 % ponuky takýchto obchodných priestorov sa nachádza v druhom bratislavskom okrese (Avion Shopping Park, Soravia Shopping Palace), 23 % v Petržalke (Aupark, Danubia), 14 % v Starom

⁹ Lowe a Wrigley dokumentujú tento stav napr. objemom ročných tržieb americkej siete Walmart, ktorý v r. 2006 – 2007 dosiahol 345 mld. USD, britské Tesco (ročné tržby v rovnakom čase sú odhadované na 90 mld. USD) bolo zase s 280 000 zamestnancami vôbec najväčším súkromným zamestnávateľom.

Meste, 12 % v treťom bratislavskom okrese (Polus City Centre) a zvyšných 5 % vo štvrtom okrese (Colliers International 2010). Fakt, že v súčasnosti sa viac ako tretina všetkých obchodných priestorov krajiny nachádza v Bratislave (Cár 2011) je len ďalším dôkazom významnej koncentrácie kúpnej sily v regióne reprezentovanej skupinami a jednotlivcami, ktorí si v nových ekonomických podmienkach skôr polepšili.

Príchod a priebeh fenoménu svetovej hospodárskej krízy sa prejavil na produkcii komerčných nehnuteľností. Okrem všeobecného oslabenia vnímania investícií do nehnuteľností ako výnosnej a bezpečnej formy zhodnocovania kapitálu sa do hry dostáva aj neistota ohľadom ekonomickej budúcnosti regiónu. Opatrnejšie pohľady do budúcnosti sú tiež spojené s blížiacou sa úrovňou nasýtenia, keď aktuálne či v blízkej budúcnosti predpokladané charakteristiky regionálneho trhu práce a agregátu kúpnej sily neumožnia budovať ďalšie kancelárie a obchody tempom z predkrízového obdobia. Práve naopak, práce na množstve naplánovaných alebo už rozostavaných projektoch boli dočasne pozastavené. V tejto súvislosti spomeňme aspoň tri významné príklady. Prvým je spomalenie postupného procesu zrastania oblastí okolo Prievozskej ulice a východného nábrežia (Eurovea), pričom nedochádza len k odloženiu realizácií. Tieto sa zrejme uskutočnia v značne skromnejšej podobe oproti pôvodným zámerom z predkrízového obdobia. Podobná je aj situácia dvoch periférnych „megaprojektov“ avizovaných v období stavebného boomu, kde sa rátalo z výstavbou celých nových polyfunkčných štvrtí. V súvislosti s rezidenčnou výstavbou už bol spomenutý projekt Južné mesto, ktorý mal obsahovať aj významnú nerezidenčnú zložku, podobne dlho avizovaný projekt multifunkčného centra Bory (tiež známy ako Port či Lamačská brána), ktorý má vyrásť na poliach (220 ha) záhorskej Bratislavy medzi Devínskou Novou Vsou a Lamačom, sa zatiaľ obmedzuje len na výstavbu niekoľkých veľkoplošných predajní a len nedávno otvoreného nákupného centra.

KTO BUDUJE?

Na rozdiel od obdobia štátneho socializmu, keď v urbanizovaných územiach dominovala výstavba väčších sídelných komplexov, ktoré predstavovali realizáciu centrálnych plánovaných projektov a centrálnych rozdelených verejných financií, ide v súčasnosti z hľadiska charakteru investícií meniacich bratislavské prostredie takmer výhradne o súkromné iniciatívy. Verejná investičná činnosť, teda aktivity kraja, mesta či mestských častí sú vzhľadom na ich finančné možnosti značne limitované. Na celomestskej úrovni pôsobí organizácia Generálny investor Bratislavy (GIB), ktorá sa však sústreďuje hlavne na dopravné a inžinierske stavby nevyhnutné pre zabezpečenie každodenného chodu mesta. V oblasti bytovej výstavby pôsobí len vo veľmi obmedzenej miere, konkrétne vo sfére sociálnej výstavby. V meste bolo postavených v období 1996 – 2009 1 012 bytov vo vlastníctve samospráv, čo predstavuje 3,6 % z celkovej produkcie. V oblasti výstavby komerčných nehnuteľností je aktivita mesta nulová (príčin sa dotknem v nasledujúcej kapitole).

Procesy politickej a ekonomickej integrácie významným spôsobom ovplyvňovali aj štruktúru kapitálu realizujúceho sa v bratislavskej výstavbe. Na začiatku 90. rokov to boli hlavne domáce spoločnosti podnikajúce v stavebníctve, ktoré sa z dôvodu absencie významnejších objednávok rozhodli realizovať vlastné projekty, prevažne vo sfére rezidenčnej výstavby (Otyk, Slovak-Sol, Cresco, Zipp). V druhej polovici desaťročia pritiahla pomaly rastúca dynamika v oblasti bratislavského developmentu záujem domácich skupín, ktoré pôvodne uspeli v iných sférach (často neprehľadného obdobia budovania domácej kapitálovej vrstvy). Domácu ekonomickú elitu reprezentovali ľudia a firmy ako napr. polygrafický magnát Ivan Kmotrík, finančná skupiny Penta, HB Reavis, či J&T, šéf SZLH a stavebník Juraj Široký, priemyselník Ľudovít Černák, papierenský magnát Jozef Antošík, Ivan Čarnogurský z IPECu, Pavol Bagin z Iurisu, Vladimír Poór z Euromaxu alebo Daniel Dobrota s firmou Credo. Až koncom 90. rokov dochádza k príchodu prvých zahraničných investorov (Campenon Bernard, TriGranit, Inter Idea Centre Group), ktorý sa z prvých nesmelých počínov zmenil na inváziu – Lindner (Nemecko), Soravia (Rakúsko), Ballymore Properties (Írsko), Convergence (Veľká Británia), AXA (Francúzsko) alebo Immofinanz (Rakúsko). Vstup zahraničných hráčov sa premietol aj do stratégií domácich skupín, ktoré čoraz viac vstupujú do partnerstiev podporených finančnou silou zahraničného kapitálu (Kremský 2010). Zatiaľ čo hospodárska kríza a s ňou súvisiaci pokles záujmu o investovanie do rozvoja nehnuteľností sa prejavili odstúpením od niektorých pripravovaných projektov, zmes domáceho a medzinárodného kapitálu naďalej rozhodujúcim spôsobom ovplyvňuje výstavbu v meste.

ZHRNUTIE

Postupné zvyšovanie obrátok ekonomickej aktivity ovplyvňovalo prostredníctvom ďalších čiastkových spoločenských transformácií aj podmienky na trhu s nehnuteľnosťami a dynamiku produkcie prvkov vybudovaného prostredia. Dočasné odmietnutie inštitucionálnej integrácie v 90. rokoch malo za následok (v porovnaní s ostatnými krajinami V4) oneskorenie externými zdrojmi podmieneného rastu ekonomiky. Následkom toho výraznejšie akcelerovala i produkcia hmotného prostredia až v období ostatnej dekády a svoj vrchol dosiahla v predvečer globálnej hospodárskej krízy. Integrácia na druhej strane so sebou nedeliteľne prináša i prenos problémových momentov fungovania globálneho ekonomického systému, a tak sa krízové udalosti z r. 2008 podpísali aj pod značné spomalenie dynamiky stavebnej produkcie na území mesta.

V prípade produkcie rezidenčných nehnuteľností, keďže nejde o natoľko priestorovo koncentrovaný jav ako v prípade kategórií komerčných funkčných využití, novú bytovú výstavbu nachádzame vo všetkých mestských zónach. Napriek odlišnosti podmienok novej produkcie danej atribútmi existujúcej zástavby, stále dominujú procesy jej intenzifikácie. Z pohľadu absolútnych prírastkov sa najviac budovalo v mimocentrálnych častiach vnútorného mesta, pričom najmä v prípade panelových sídlisk relatívna

rozvoľnosť existujúcej zástavby umožnila jej zahusťovanie. Naopak, z hľadiska vzťahu objemu postsocialistickej bytovej produkcie k existujúcemu bytovému fondu postihli najvýznamnejšie zmeny malé, periférne ležiace obce vidieckeho charakteru, kde pod vplyvom suburbanizačných procesov vzrástol počet bytových jednotiek na viac než jeden a pol násobok pôvodných hodnôt (podobné vzťahy medzi absolútnymi a relatívnymi prírastkami boli zistené aj v iných postsocialistických metropolách, pozri napr. Sýkora a Posová 2007).

Na rozdiel od rezidenčných nehnuteľností, ktoré boli historicky najviac produkované počas obdobia socialistickej urbanizácie, sú komerčné nehnuteľnosti budované v aktuálnych objemoch a podobe novým prvkom v mestskej krajine. Z pohľadu transformácie funkčnej vnútromestskej štruktúry je najvýznamnejším procesom rozširovanie mestského centra prostredníctvom transgresie administratívnych a obchodných funkcií do oblastí mimo tradične vymedzené centrum (Ondoš a Korec 2004). Zásadnú zmenu v tomto smere sľubuje najmä prepojenie ohnísk stavebnej produkcie na východnom nábreží a v oblasti Mlynských nív a Prievozskej ulice, kde dochádza k deindustrializácii vnútromestských priemyselných zón s výhodnou polohou v blízkosti centra. Tu nastáva aj zatiaľ jediný moment zásadnejšej morfolologickej transformácie spojenej s deštrukciou pôvodných štruktúr, kde novým funkciám zodpovedá aj fyzická podoba realizovaných projektov. Aj keď nedochádza k zásadným zmenám uličnej siete, zmeny sú zjavné hlavne na vertikálnej osi. Pôvodné zaprášené montážne haly, len výnimočne niekoľkopodlažné, vystriedala oceľ a sklo, často so zámerom pôsobiť okázalo a reprezentovať aj do výšky niekoľkých desiatok poschodí. Novým prvkom vo funkčnej vnútromestskej štruktúre je formovanie mimocentrálnych zón koncentrácie administratívnych a/alebo obchodno-zábavných funkcií, čím sa vytvárajú základy sekundárnych centier na území mesta. V minulosti stavebne nie intenzívne využité okolie dopravných uzlov, hlavne spojenia významných mestských radiál a diaľničného obchvatu, tak prešli zásadnými zmenami.

Oproti minulosti je podstatný rozdiel v odpovedi na otázku, kto buduje. Zatiaľ čo v minulosti prebral túto úlohu z veľkej časti na seba štát, dnes sa realizujú prakticky výhradne súkromne zábery. O tom, akým obmedzeniam čelí verejná sféra, konkrétne úrovne miestnej správy v oblasti aktívneho investovania do výstavby, a ako sú definované hranice možností regulácie privátnych záberov, sa bude hovoriť v nasledujúcej kapitole.

V. SAMOSPRÁVA AKO AKTÉR MESTSKÝCH PREMIEN

Jedným z kľúčových aktérov v systéme mestského vládnutia všeobecne a teda aj (aspoň teoreticky) rozhodujúci hráč v politike mestských premien je štát, na lokálnej úrovni reprezentovaný orgánmi miestnej samosprávy. Cieľom tejto časti práce je analýza možností pôsobenia orgánov a inštitúcií tejto úrovne na mestský rozvoj v oblasti produkcie vybudovaného prostredia. Analyzovaná bude tzv. kapacita štátu, resp. samosprávy, teda jej „schopnosť stanoviť a vymôcť kolektívne prijaté a záväzné nariadenia v rámci teritória“ (Jessop 1990, Myant a Drahokoupil 2010). Vo všeobecnosti sú kapacity a výkony tejto správnej úrovne smerujúce voči ostatným aktérom mestských premien do značnej miery určené nastaveniami vzťahov medzi jednotlivými hierarchickými úrovňami vlády definujúce právne, inštitucionálne a rozpočtové prostredie (Lankina et al. 2008). Preto sa popisu stručného vývoja tohto s postsocialistickou tranzíciou meniaceho sa vzťahu budem venovať v úvodnej časti. Ďalej nasleduje analýza konkrétnych možností pôsobenia samosprávy, ktoré sú reprezentované existujúcimi finančnými a regulačnými nástrojmi. Zatiaľ čo prvé umožňujú či znemožňujú vlastnú výstavbu, druhá skupina nástrojov má napomôcť v presadzovaní prijatých predstáv a zámerov aj vo vzťahu k iným aktérom.

VZNIK MIESTNEJ SAMOSPRÁVY

Fixácia mierky je sama o sebe politický projekt, na ktorom participujú rôzni aktéri. Centrálny štát je najviditeľnejším aktérom, ktorý bežne „konštruuje mierky“ prostredníctvom transformácie inštitúcií lokálnej vlády, keď definuje oblasti kompetencií rôzneho geografického rozsahu (Brenner 2001). Príkladom takéhoto procesu môže byť reforma verejnej správy, v rámci ktorej sa postupne počas dvoch desaťročí formovala podoba lokálnej vlády na Slovensku. Urbánna (miestna/lokálna/municipálna) úroveň ako autonómna politická jednotka nebola v dobách štátneho socializmu prítomná, ale rozvíjala sa práve počas a v rámci konštitutívnych procesov etablovania sa (decentralizujúceho sa) štátu, pričom jej obsah sa v čase menil (Buček 2000, 2006).

Obdobie štátneho socializmu predstavovalo prerušenie existencie autonómnej územnej samosprávy, ktorej výkon bol zabezpečovaný centralizovaným systémom jednotnej miestnej verejnej správy prostredníctvom národných výborov až do r. 1990. V súvislosti so zmenami započatými r. 1989 začína proces rehabilitácie a uznania územnej samosprávy a jej postupného obsahového napĺňania. Na základe zmien v ústave ČSFR bola v r. 1990 prijatá séria zákonov, ktorých výsledkom bolo obnovenie duálneho systému verejnej správy s oddelenou štátnou správou a samosprávou. Najzásadnejšou zmenou tu bolo zrušenie princípu subordinácie, teda podriadenosti nižších úrovní správy v systéme národných výborov, ktorá je v rozpore s konceptom samosprávy ako takej.

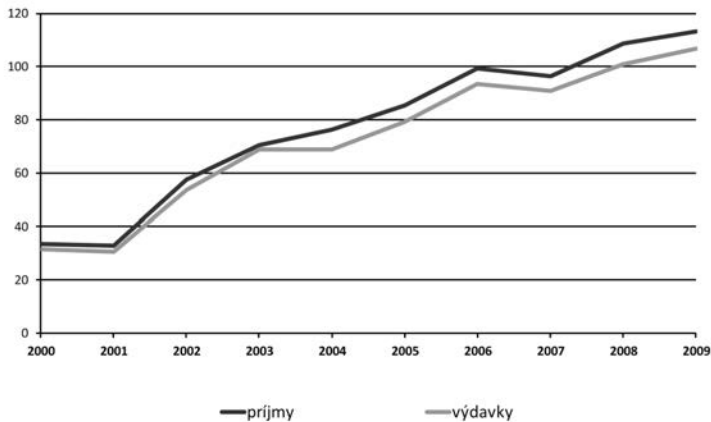
V období „mečiarizmu“ medzi rokmi 1993 – 1998 sa procesy prenosu kompetencií prakticky zastavili. Jedinú reformu v tomto období predstavuje zmena v územnom a správnom členení a organizácii miestnej štátnej správy (zákon č. 221/1996 Z.z.), ktorá však zachovávala stále významnú pozíciu centrálnych orgánov štátu. Pokračovanie prichádza až s prvou Dzurindovou vládou (1998 – 2002), keď vznikol post splnomocnenca vlády pre decentralizáciu a boli prijaté dokumenty Stratégia reformy verejnej správy (1999) a následná vládou schválená Konceptcia decentralizácie a modernizácie verejnej správy (2000).

V období, ktoré nasledovalo, postupne dochádza k decentralizácii kompetencií, financií a politickej moci. Vzniká druhá úroveň samosprávy – samosprávne kraje alebo vyššie územné celky (VÚC; zákon č. 302/2001 Z. z.). Je prijatý tzv. kompetenčný zákon (zákon č. 416/2001 Z. z.) o prenose niektorých kompetencií z orgánov štátnej správy na obce a VÚC. Novelou prešiel zákon o majetku obcí z r. 1991 a prijatím zákona o majetku obcí a vyšších územných celkov (zákon č. 446/2001 Z. z.) získali samosprávy značný majetok. Zásadnú zmenu v nastúpenom procese predstavovala najmä fiškálna decentralizácia, plne zavedená v r. 2005, ktorej cieľom bolo posilnenie finančnej autonómie samosprávnych jednotiek. Navýšenie objemu príjmov samosprávy, ktorý sa v období zavádzania najvýznamnejších reforiem (2001 – 2006) strojnásobil, však bolo kompenzované obdobným nárastom záväzkov vyplývajúcich z preberania bremena zodpovednosti za výkon prenesených funkcií (obr. 7).

V skutočnosti sa samosprávy nikdy neprestali potýkať s akútnym nedostatkom financií. Tieto problémy mohli nadobúdať v závislosti od charakteristík jednotlivých obcí či krajov rôznu podobu, rovnako sa mohol líšiť ich pôvod či dostupné možnosti riešenia. Zásadnú úlohu pri hľadaní vlastných zdrojov zohráva majetok obce, hlavne majetok nehnuteľný. Obce získali značné majetky najprv v prvej vlne reformy verejnej správy a s ňou súvisiacej tzv. reštitučno-deetatizačnej etapy formovania obecného majetku (do r. 1993) a následne v súvislosti s druhou vlnou decentralizácie verejnej správy (2002 – 2004) v rámci decentralizačnej etapy (Buček et al. 2010). Zatiaľ čo v prvej zo spomenutých etáp boli samosprávy konfrontované s reštitučným nárokom tretích strán, vlastný nadobudnutý majetok a jeho predaj sa stal zdrojom príjmov potrebných na pokrytie základných funkcií samosprávy. Vo všeobecnosti predaje obecných majetkov kulminovali v r. 1997 – 1998 z dôvodu nedostatočného prístupu k úverovým zdrojom (Buček et al. 2010, p. 61), nedostatočných transferov od štátu a pod tlakom

inflácie (Žárska a Kozovský 2008). Takáto forma krytia chodu samospráv, ako uvidíme neskôr, vôbec nepatrí do histórie.

Špecifická situácia v Bratislave je spôsobená komplikovanosťou systému distribúcie formálnych právomocí. Na rozdiel od ostatných obcí, ktorých sa týkajú dve úrovne samosprávy (miestna a VÚC), v prípade dvoch najväčších slovenských miest sú tieto tri, keď je aplikovaný model dvojstupňovej mestskej samosprávy. Zachovaná je úroveň samosprávneho kraja, na nižšej úrovni je samospráva mesta a jednotlivých mestských častí. Tieto sú navyše pretkané najrôznejšími orgánmi a agentúrami centrálného štátu, výsledkom čoho je často neprehľadná sieť vzťahov, kompetencií a im zodpovedajúca divergencia cieľov (Buček 2010). Vo všeobecnosti je však najviac kapacít (finančných a organizačno-správnych) koncentrovaných na celomestskej úrovni, preto jej budem venovať aj najviac pozornosti.

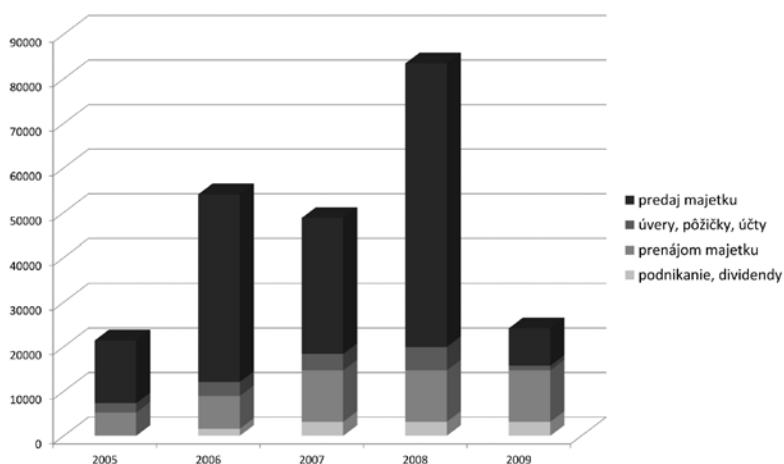

Obr. 7. Vývoj príjmov a výdavkov v rozpočtoch miest a obcí
(Zdroj: Ministerstvo financií SR, Štátne záverečné účty SR 2000 – 2009)

ROZPOČTOVÉ MOŽNOSTI SAMOSPRÁVY

Pri skúmaní možností aktívneho vplyvu na mestský rozvoj sú nepochybne dôležité otázky rozpočtovej sily a majetku samosprávy, ktoré zásadným spôsobom určujú rámce strategických možností ovplyvňovania územného rozvoja. Treba povedať, že situácia v tomto smere nebola príliš priaznivá ani v období pred prejavmi svetovej hospodárskej krízy, v dôsledku ktorých sa zásadným spôsobom zredukovali príjmy mesta vo všetkých kľúčových oblastiach (teda v oblasti podielových daní, daní z nehnuteľností, výnosov z predaja majetku), následne bol prakticky vyčerpaný rezervný fond a muselo sa pristúpiť ku krízovému šetriacemu režimu v snahe zabezpečiť zákonom požadovanú vyrovnanú bilanciu.

Avšak ani štruktúra predkrízových rozpočtov z obdobia hojnosti predošlých rokov nepôsobí neproblematickým dojmom. Ako príklad nech poslúžia poreformné rozpočtové bilancie z rokov 2006 – 2009 (tab. 1). Bežne tvoria až tretinu príjmov bratislavskej samosprávy vydelené podiely z daní z príjmov, na ktorých nastavenie nemá samospráva najmenší dosah a ktorých sadzba je navyše na Slovensku rekordne nízka. Manévrovací priestor samospráv v snahe naplniť rozpočet sa potom prakticky zužuje na využívanie možností zvyšovania miestnych daní, konkrétne dane z nehnuteľností, ktoré však majú tiež svoje hranice a v prípade Bratislavy boli tieto v prostredí platných zákonných úprav dosiahnuté¹⁰ (Buček 2008). Zostávajúcou možnosťou obstarania rozpočtových príjmov sú výnosy z vlastných majetkových aktív. Ako ilustruje obr. 8, v praxi je najvýznamnejším z takýchto výnosov práve predaj majetku (výnimkou je rok 2009, keď sa nerealizovala značná časť očakávaných predajov z dôvodu hospodárskej krízy, v ktorej dôsledku zamrzol miestny realitný trh).

Obr. 8. Výnosy z vybraných majetkových aktív mesta Bratislavy (v eurách)
(Zdroj: Buček 2010)

Kapitálové príjmy, ktorým jednoznačne dominuje práve predaj nehnuteľného majetku mesta, znamenajú významný podiel rozpočtových príjmov hlavného mesta (v predkrízových rokoch to bolo zhruba medzi 15 – 20 % celkových príjmov). Navyše je možné sledovať zásadné rozdiely v charaktere kapitálových príjmov a výdavkov. Zatiaľ čo príjmy pochádzajú takmer výhradne z predaja nehnuteľného majetku, kde často ide o veľmi hodnotné

¹⁰ V diskusii o možnostiach zvýšenia príjmov verejných rozpočtov síce príležitostne zaznieva podpora zvýšenia majetkových daní, ktorých súčasťou môže byť aj zvýšenie, resp. zvýšená progresivita pri dani z nehnuteľností, no v rovnakom čase zaznievajú i hlasy požadujúce presmerovať takto získané prostriedky do štátneho rozpočtu (Onuferová 2012).

územia z hľadiska plánovania budúceho rozvoja mesta a lukratívne pozemky, najväčšie výdavky hlavne smerujú do aktív kratšie si uchovávajúcich hodnotu. Takými sú napríklad investície do vozového parku MHD, výdavky spojené s budovaním novej, no často hlavne s rekonštrukciami a opravami existujúcej, technicky nevyhovujúcej dopravnej infraštruktúry a pod. Postavenie mesta a jeho strategické možnosti sú teda zásadným spôsobom poznačené finančnou závislosťou na predaji vlastného nehnuteľného majetku v snahe vyrovnať rozpočtovú bilanciu. Inými slovami, mesto je nútené predávať vlastný, z minulosti zdedený majetok, aby bolo schopné plniť základné a každodenné služby a funkcie. Okrem dlhodobej neudržateľnosti uvedenej štruktúry príjmov a výdavkov, takto nastavený systém sa podpisuje pod znižovanie strategických kapacít a možností ovplyvňovať mestský vývoj. Keďže mesto nepredáva svoje pozemky so záväzkom konkrétneho funkčného využitia, tak ako je to bežné v mnohých mestách západnej Európy, vzdáva sa veľmi účinného nástroja na ovplyvňovanie mestského rozvoja (P. Gero v Jakušová 2009). Navyše vyvstáva otázka výhodnosti takýchto predajov. Jeden prípad zvlášť závažného podozrenia z predaja mestských pozemkov za mimoriadne nevýhodnú cenu bude bližšie analyzovaný v kapitole VII. Na ďalšiu závažnú skutočnosť spojenú s rozpredávaním mestského nehnuteľného majetku upozornila hlavná architektka Bratislavy Ingrid Konrad, podľa ktorej nebol doposiaľ vytvorený nástroj – mapa, ktorá by poskytovala základný prehľad o tom, aké a akej kvality pozemky mesto vôbec vlastní (Konrad v Tkáčiková 2012).

Úplne nevyužitú nateraz tiež ostávajú rôzne formy získavania potrebných prostriedkov pre samosprávy z realizácie súkromných investičných zámerov na území mesta, ktoré bežne predstavujú nezanedbateľný príjem rozpočtov miestnych samospráv. Vo „vyspelých európskych krajinách“ sa podľa bývalého riaditeľa plánovania a výstavby centrálnych štvrtí v Hamburgu Petra Gera „investori zvyčajne podieľajú 10 až 15 percentami na zvelaďovaní verejnej sféry, ale aj na vytváraní vysoko kvalitných verejných priestorov, do ktorých sú osadené ich stavby. Na Slovensku, ako to často počujem, však investor tieto financie vraj skôr použije na ‚odvďačenie sa‘ ľuďom, ktorí sú im pri realizácii investičného zámeru ‚nápomocní‘. A tak namiesto mesta či štátu profitujú len niektorí jednotlivci a verejnej sfére chýbajú investičné prostriedky na vytvorenie potrebných verejných projektov. Sila investícií, ktoré by mohli byť aj miazgou ďalšieho rozvoja, sa končí problematickým spôsobom niekde inde“ (Gero v Jakušová 2009, p. 41). Jednou z mála aktivít v oblasti rozšírenia palety možností vyberania miestnych daní a poplatkov bol návrh novely dotknutého zákona práve od bývalého primátora Bratislavy A. Ďurkovského. Táto však bola úzko zameraná na zviazanie investorov odvádzaním poplatku za statickú dopravu, resp. za zaťaženie pozemných komunikácií. Napriek tomu, že v rôznych podobách takýto poplatok existuje vo viacerých krajinách, návrh nepodporila vláda a pri hlasovaní nezískal podporu dostatočnej časti poslancov. K téme sa vyjadrila i hlavná architektka mesta Bratislava Ingrid Konrad, ktorá upozorňuje na potrebu riešenia externalít spojených s budovaním niektorých nových (hlavne periférnych) projektov, konkrétne na absenciu sociálnej infraštruktúry. „Keďže tam nie sú ani škôlky, ani obchody, ani školy, ani pracovné príležitosti, tak vznikajú dopravné kolapsy v týchto rozvojových častiach Bratislavy“. Za riešenie považuje tzv. mníchovský model, podľa

Tab. 1. Rozpočty magistrátu mesta Bratislava (2006 – 2009)

Ukazovateľ	2006		2007		2008		2009	
	tis. SK	%	tis. SK	%	tis. SK	%	tis. €	%
Daňové príjmy	3 753 433	48,91	3 970 172	57,40	4 524 659	45,43	138 888	45,75
Podiely na daňoch v správe štátu	1 621 898	21,14	1 932 882	27,95	2 851 733	28,63	87 303	28,76
Daň z nehnuteľností	1 318 364	17,18	1 243 532	17,98	641 891	6,45	21 352	7,03
Dane za špecifické služby	813 171	10,60	793 758	11,48	1 031 035	10,35	30 233	9,96
Nedaňové príjmy	2 001 643	26,08	1 823 941	26,37	2 700 631	27,12	33 674	11,09
Príjmy z podnikania a vlastníctva majetku	304 785	3,97	458 715	6,63	407 365	4,09	13 878	4,57
Administratívne a iné poplatky a platby	179 785	2,34	198 357	2,87	222 112	2,23	6 629	2,18
Kapitálové príjmy	1 375 368	17,92	1 010 333	14,61	1 848 853	18,56	8 548	2,82
Úroky z úverov, pôžičiek a vkladov	102 691	1,34	107 918	1,56	150 450	1,51	1 342	0,44
Iné nedaňové príjmy	38 853	0,51	48 618	0,70	71 851	0,72	3277	1,08
Granty a transfery	914 752	11,92	931 561	13,47	905 033	9,09	42 229	13,91
Bežné a všeobecné granty a transfery	834 359	10,87	906 031	13,10	886 581	8,90	41 980	13,83
Kapitálové granty a transfery	80 393	1,05	25 530	0,37	18 452	0,19	248	0,08
Príjmy bez finančných operácií	6 669 828	86,92	6 725 674	97,24	8 130 323	81,64	214 791	70,75
Príjmy z finančných operácií	1 004 033	13,08	190 820	2,76	1 828 722	18,36	88 812	29,25
PRÍJMY SPOLU	7 673 861	100	6 916 494	100	9 959 045	100	303 603	100
Bežné výdavky	4 612 538	67,65	5 477 906	86,72	5 879 151	61,01	203 920	68,74
Bežné výdavky rozpočtových organizácií, mestskej polície a na samosprávu hl. mesta	2 112 154	30,98	2 480 007	39,26	2 672 720	27,74	93 562	31,54
Bežné transfery	2 334 885	34,24	2 799 793	44,32	2 966 623	30,79	105 920	35,70
Spĺátky úrokov a ostatné platby súvisiace s úvermi	165 499	2,43	198 106	3,14	239 808	2,49	4 438	1,50
Kapitálové výdavky	1 977 355	29,00	663 234	10,50	1 935 622	20,09	87 766	29,58
Obstaranie kapitálových aktív	519 104	7,61	107 650	1,70	833 367	8,65	14 458	4,87
Kapitálové transfery	1 458 251	21,39	555 584	8,80	1 102 255	11,44	73 308	24,71
Výdavky bez finančných operácií	6 589 893	96,65	6 141 140	97,22	7 814 773	81,10	291 686	98,32
Výdavky z finančných operácií	228 578	3,35	175 655	2,78	1 820 832	18,90	5 000	1,69
VÝDAVKY SPOLU	6 818 471	100	6 316 795	100	9 635 605	100	296 659	100

Zdroj: Správa o plnení rozpočtu hlavného mesta SR Bratislavy za rok 2007, 2008 a 2009

ktorého by na základe posúdenia musel developer participovať na rozvoji miestnej technickej a sociálnej infraštruktúry (Sme 2012), čím by sa nepochybne uľahčilo výdavkovej časti mestských rozpočtov.

PLÁNOVANIE A REGULÁCIA ÚZEMNÉHO ROZVOJA

Podobne ako v prípade viacerých postsocialistických miest (Temelová 2007, Cook 2010) i výstavba na území Bratislavy je realizovaná takmer výhradne zo súkromných zdrojov. Výnimku tvoria najmä dopravné projekty, prípadne relatívne nie príliš významné verejné investície v oblasti vybavenosti sídelných útvarov (školy, detské ihriská a pod.). Otázkou zostáva, do akej miery je verejný záujem rešpektovaný, či nebudaj – do akej miery sám určuje pravidlá premien vybudovaného prostredia.

Územné plánovanie má na našom území dlhú a bohatú tradíciu. Pri hľadaní praktickej odpovede na otázku preferencie živelného alebo plánovaného mestského rozvoja sa v novodobých dejinách častejšie presadzoval druhý z názorov. „V našich mestách existovali už v stredoveku stavebné predpisy, ktoré boli často aj súčasťou mestských práv vydaných panovníkom. Išlo najmä o textové vyjadrenia, grafickú podobu mali až plány renesančných a barokových miest. V druhej polovici 19. storočia vznikla mestám povinnosť obstarania regulačného plánu mesta ako celku a najmä jeho nových častí“ (Kováč 2009b, p. 51).

V postsocialistickom období však prevládla neopodstatnená averzia voči urbanizmu a územnému plánovaniu, ktorým sa pripisovala vina za stav našich miest. V období minulého režimu boli tieto integrálnou súčasťou direktívneho plánovacieho systému a predstavovali nástroje na presadzovanie zámerov národohospodárskeho plánovania. Po roku 1989 v spoločnosti prevládli názory požadujúce oslabiť, ak nie úplne zrušiť plánovanie a liberalizovať mestský rozvoj (Kováč 2009a, pozri tiež Ferenčuhová 2011). Dôsledky rozhodnutí prijatých pod vplyvom neoliberalnej eufórie raného postsocialistického obdobia však môžeme pociťovať dodnes. Ako sa totiž ukázalo, zrušenie útvarov hlavného architekta a dokonca i dopravného inžiniera je oveľa jednoduchšie ako ich opätovná reštaurácia (funkcia hlavného architekta v Bratislave od svojho znovuoživenia v r. 2006 len pomaly získava kompetencie, ktoré by ju robili niečím viac ako dekoráciou).

Nedávny vývoj, keď sa viaceré z miest (a Bratislava zvlášť) ocitli pod značným budoateľským tlakom, dal opäť za pravdu názorom, podľa ktorých zjednodušené predstavy o prirodzenosti a všemocnosti neviditeľnej ruky trhu nie vždy pomôžu zosúladiť množstvo prítomných predstáv a zámerov a stavať dobré mesto. „Pre vývoj mesta je dôležité, aby jednotlivé projekty organicky zapadli do celkovej urbanistickej koncepcie rozvoja. Zabezpečenie tohto princípu je úlohou štátnych či samosprávnych inštitúcií“, ktoré sú aj garantom kvality konceptu zhmotneného v pláne (Gero v Jakušová 2009, p. 39). Nevyhnutným sa teda stávajú nástroje umožňujúce prijať koncepciu a rozhodovací podklad a následne rozhodovať o charaktere budúcich miest. Určovanie regulatívov priestorového usporiadania a funkčného využívania územia patrí k najdôležitejším úlohám

územného plánovania na úrovni štátu, jeho regiónov a obcí. Regulačný charakter má každý stupeň územnoplánovacej dokumentácie (ÚPD), avšak pomer regulatívov a zásad sa zvyšuje v prospech prvých s rastom veľkosti mierky, a najviac sa teda uplatňuje na lokálnej úrovni v územných plánoch obcí a hlavne zón, ktoré predstavujú najvýznamnejší regulačný nástroj v rukách samosprávy. Zatiaľ čo mierka mestského územného plánu neumožňuje, aby tento nahradil územné rozhodnutia stavebného úradu, pre ktoré môže byť len podkladom, podrobné zonálne plány už tento potenciál majú (Kováč 2007). V procese regulácie územného rozvoja majú orgány miestnej správy nezastupiteľné postavenie. V tomto smere zohrávajú obce dôležitú úlohu, keďže sú obstarávateľmi územnoplánovacej dokumentácie v rámci svojej originálnej pôsobnosti (táto jednoznačnosť platí aspoň pri obecnej mierke ÚPD) a zabezpečujú funkciu stavebných úradov v rámci preneseného výkonu štátnej správy na úseku územného plánovania, stavebného poriadku a bývania.

Pri plnení funkcií a reálnym výkonom regulácie však dochádza k množstvu komplikácií, ktoré plynú z nejednoznačnosti delby kompetencií, nejednoznačnosti samotných regulatívov či personálnych problémov pri obsadzovaní pozícií spojených s uplatňovaním noriem. Samostatným problémom je otázka demokracie a participácie na procesoch obstarávania a schvaľovania ÚPD. Na dôležitú skutočnosť okliešťovania vlastných regulačných kapacít spojenú s predajom nezaregulovaných pozemkov už bolo poukázané v predošlej časti. „Ak je osud územia vecou verejnou, tak má byť územie pripravené ešte pred vstupom investorov“, v opačnom prípade „sú takéto postupy zlyhaním komunálnej politiky v oblasti územného plánovania“ (Kováč 2007). To však neznamená, že k nim v praxi nedochádza.

Z pohľadu delby regulačných kompetencií medzi úrovňami samosprávy má navrch mestská úroveň. Pokiaľ však nie je investičný zámer v rozpore s ÚP a všeobecnými právnymi normami, v tomto prípade najmä stavebným zákonom, možnosti samosprávy zamietnuť navrhovaný projekt sú minimálne. V prípade Bratislavy je ÚPD na obecnej úrovni schvaľovaná na bratislavskom magistráte a mestské časti majú povinnosť sa ním riadiť, a to i v prípade, že s ním nesúhlasia. Územnoplánovacia kompetencia sústredená na obecnej, teda celomestskej úrovni – magistrát, je ďalej posilnená vydávaním dôležitých dokumentov v územnom i stavebnom konaní – záväzných stanovísk k investičnému zámeru. Opäť, ak je toto súhlasné, doktnutá mestská časť už nemá reálnu možnosť stavbu zastaviť.

Problém zonálnej ÚPD pramení najmä z jej absencie a z praktickej nevynútiteľnosti jej obstarania. I keď, a možno práve preto, že na tejto úrovni dochádza k najkonkrétnejšiemu zadefinovaniu regulatívov určujúcich možnosti budúcej zástavby absentujúcej v základnej dokumentácii (ÚPD na obecnej úrovni), táto v praxi často nie je k dispozícii. Situácii nepomáhajú ani ďalšie nejasnosti v otázke jednoznačného určenia obstarávateľa tejto územnoplánovacej dokumentácie, keď si magistrát a mestské časti posúvajú zverenú úlohu. Medzi tým však často dôjde nielen k predaju mestského pozemku, vydaniu záväzných rozhodnutí, ale i k samotnej realizácii stavby. Všeobecný charakter regulácie na obecnej úrovni ÚPD samozrejme nemôže naplniť potrebnú jednoznačnosť

regulatívov, ktoré slúžia ako základný podklad pri povoľovacích konaniach stavebného úradu v procesoch vydávania územných rozhodnutí. Absencia zonálnej plánovacej dokumentácie sa nanešťastie ešte aj dnes týka viacerých veľmi významných rozvojových území v meste. Flagrantným príkladom je opäť areál PKO, pre ktorý napriek už relatívne dávnomu predaju súkromnému investorovi a existencii zásadných transformačných zámerov (ktoré nebyť občianskeho odporu by sa už realizovali) zonálna dokumentácia neexistuje dodnes (pozri tiež Buček 2006).

Medzi hlavné obligatórne regulačné prvky mestskej ÚPD patrí určenie prípustného, resp. neprípustného funkčného využitia územia a definovanie intenzity využitia územia – koeficienty a indexy, (Kováč 2009c). Rozhodovacia prax samosprávnych a prenesených štátnych orgánov však ponúka množstvo príkladov ohýbania aj celkom jednoznačných regulatívov v ÚPD, ako napr. určenie prípustných funkcií v území. Tu je možné spomenúť kauzu okolo výstavby v oblasti Karloveského ramena, kde chcela spoločnosť blízka J&T pokračovať vo výstavbe rezidenčných budov. Ide o územie, ktoré je platným územným plánom určené na šport a rekreáciu. Mesto vydalo k zámeru súhlasné stanovisko aj napriek tomu, že funkcia športu a rekreácie mala byť naplnená vskutku bizarným spôsobom. Podľa hovorca J&T k tomu dôjde tým, že byty v obytnom dome si budú môcť kúpiť aj športovci. Ako v rozhovore s Henrietou Moravčíkovou upozorňujú architekti Marta Kropiláková a Lubomír Klaučo, podobné situácie sčasti pramenia z terminologickej nejasnosti, resp. používania rôznych (vzájomne nekompatibilných) výrazov a kategorizácií v oblasti územno-plánovacej a oblasti stavebného poriadku (pričom neexistuje spoľahlivý a jednoznačný „prevodník“). Iným zdrojom nejasností sú rozdiely medzi členením stavieb v stavebnom zákone a klasifikáciou stavieb využívanou štatistickým úradom. „A keďže toto nie je jasné, tak sa stáva, že keď treba postaviť vily alebo rodinný dom, tak sa povie, že je to prenajímateľný apartmánový dom. A je to občianska vybavenosť!“ (Klaučo v Moravčíková 2007).

Otázka indexov potom ponúka ďalšie možnosti nejednoznačných výkladov. Či už má podobu nejasnosti určenia počtu nadzemných podlaží v sklonenom teréne alebo navýšenia odporúčanej podlažnosti s odvolávkou, že ide o priemerné a nie maximálne hodnoty, ako napríklad argumentoval stavebník v kauze plánovanej veže na okraji Sadu Janka Kráľa v Petržalke (Hilbertová 2012).

Zákon o územnom plánovaní a stavebnom poriadku (zákon č. 50/1976 Zb.) alebo skrátene stavebný zákon predstavuje najkomplexnejšiu právnu normu, ktorá stanovuje podmienky regulácie rozvoja územia a povoľovania stavieb. Okrem určovania podmienok schvaľovania ÚPD táto norma určuje aj práva a povinnosti orgánov verejnej správy, ktoré majú dbať na jeho dodržiavanie. Avšak norma pôvodne prijatá v r. 1976 napriek viac než dvom desiatkam zmien a aktualizácií je stále predmetom kritiky pre množstvo nejasností či absencie úprav situácií, ktorým stavebný poriadok v súčasnosti čelí.

Úlohou predkladaného príspevku nie je komplexná právna analýza dokumentu, poukážem len na určité sporné momenty, ktoré zostávajú v praxi orgánov samosprávy a prenesenej štátnej správy. Ide pritom často o fundamentálne oblasti územnej regulácie

a stavebného dozoru, príkladom nech je otázka tzv. čiernych stavieb a problém sankcionovania konaní v rozpore s existujúcimi normami. Na ilustráciu poslúžia výsledky prieskumu redakcie Bratislavských novín publikovaných dňa 11. novembra 2010, ktorý sa zaoberal uplatňovaním stavebného zákona v prípade zistených čiernych stavieb (presnejšie stavieb vybudovaných bez alebo v rozpore so stavebným povolením) v uplynulom volebnom období. Otázky sa týkali počtu obdržaných žiadostí o dodatočnú legalizáciu tzv. čiernych stavieb a zisťovali, koľko z nich a prečo boli vybavené kladne, množstvo a výšky pokút a tiež či a kedy stavebné úrady nariadili čierne stavby zbúrať.

Z oslovených ôsmich mestských častí (Staré Mesto, Ružinov, Nové Mesto, Petržalka, Dúbravka, Rača, Karlova Ves, Devín) „po dlhom období“ reagovali tri (Nové Mesto, Dúbravka, Staré Mesto). Väčšina dodatočných povolení stavebných úprav sa týkala fyzických osôb žiadajúcich o prestavby bytov, drobných stavieb a rodinných domov, reklamných zariadení a pod. Podobná situácia bola aj v prípade udelenia postihu. Napr. v MsČ Nové Mesto udelili fyzickým osobám 31 pokút vo výške od 100 do 16 596,96 eur, v jednom prípade dokonca 99 581,76 eur. Právnickým osobám bolo udelených 18 pokút vo výške od 300 do 80 000 eur. V ostatných dvoch MsČ sa inštitút pokuty využíval striedmejšie, keď ich celková výška za dané obdobie predstavovala 60 000, resp. 96 899,92 eur. V Starom Meste sa realizovali 4 z 28 bližšie nešpecifikovaných nariadení o odstránení nepovolených stavieb (Bratislavské noviny 2010). Ako bližšie rozvádzajú na stránkach Staromestského spravodaja, „[i]ba traja [stavebníci] jeho rozhodnutie akceptovali a stavbu uviedli do pôvodného stavu. V jednom prípade pristúpila MsČ Staré Mesto sama k jej odstráneniu. Vynaložené náklady si bude vymáhať od čierneho stavebníka“ (Staromestský spravodaj 2010). V Novom Meste bolo takéto nariadenie vydané jedno – fyzickej osobe – týkajúce sa rodinného domu, no toto bolo zrušené odvolacím orgánom. V Dúbravke stavebný úrad „napríklad nariadil odstrániť oplotenie postavené na cudzom pozemku“ (Bratislavské noviny 2010).

Oveľa častejšie však stavebné úrady informácie neposkytli, napr. stavebný úrad MsČ Dúbravka vysvetľuje úskalia spojené so získavaním relevantných informácií: „Štatistiku dodatočne povolených stavieb a ich zmien stavebný úrad nevedie, pretože mu to neukladá stavebný zákon“ (Bratislavské noviny 2010).

Stavebný úrad MsČ Nové Mesto sa pri zdôvodnení nevýraznej aktivity na poli boja proti čiernym stavbám odvoláva na nedostatky v zákonných úpravách: „Stavebný zákon z roku 1976 pozná len finančný postih – v čase realizácie nepovolenej stavby stavebný úrad nemá možnosť zasiahnuť prostredníctvom štátnej či obecnej polície pre nedostatok kompetencií týchto orgánov a širokej palety legálnych obštrukcií, ktoré stavebníci využívajú“ (Bratislavské noviny 2010). Na obmedzené právomoci si sťažuje aj stavebný úrad MsČ Staré Mesto, ktorý upozornil na fakt, že „[v] zmysle stavebného zákona ... musí úrad investora vyzvať, aby uviedol záležitosť do právneho stavu. Musí mu umožniť požiadať o dodatočnú legalizáciu vykonaných stavebných prác. Ak nie je vybudovaný objekt alebo stavebné úpravy v rozpore s verejným záujmom (napr. je v súlade s platnou územno-plánovacou dokumentáciou, spĺňa hygienické podmienky – napr. neznehodnocuje kvalitu bývania suseda, pamiatkari a magistrát vydali súhlasné stanovisko, ak

si to povaha stavby vyžaduje...), stavebný úrad je povinný vydať dodatočné stavebné povolenie“ (Staromestský spravodaj 2010).

Zo získaných odpovedí by sa mohlo zdať, že problémy s dodržiavaním stavebného poriadku majú len individuálni stavebníci a ide, súdiac podľa výšky uložených pokút, o nie príliš vážne prehrešky. Prax začatia výstavby bez náležitých povolení je pritom bežná. Z nedávnych väčších projektov bol takto postavený napr. hotel pri zimnom štadióne. Ešte bežnejšie sa javí využívanie inštitútu zmeny stavby pred dokončením, vďaka ktorému viaceré z veľkých projektov vyrástli podstatne vyššie ako bolo uvedené v pôvodných rozhodnutiach (napr. RiverPark či centrála Dell). Reálne naplnenie kapacít samosprávy na úseku stavebného poriadku hodnotí kriticky vtedajší riaditeľ sekcie výstavby a bytovej politiky ministerstva dopravy Pavol Baxa, ktorý tvrdí, že „pri väčšine čiernych stavieb neboli postihy doteraz vôbec udelené, alebo boli len symbolické“ (Morháčová 2011).

Z uvedeného vyplýva, že v praxi má samospráva buď málo reálnych možností skutočne zasiahnuť alebo chýba motivácia stavebných úradov takto konať. Pripravovaná a vládou schválená novela stavebného zákona napriek výraznému zvýšeniu finančných postihov počítala aj naďalej s inštitútom dodatočného stavebného povolenia, ktorý je časťou odbornej verejnosti vnímaný skôr ako antiregulatív než ako skutočný regulačný nástroj udržateľného rozvoja územia. Dôvodom je univerzálna a v praxi čiernymi stavebníkmi často využívaná formulácia „odstránenie stavby sa nenariadi v prípadoch, keď dodatočné povolenie stavby nie je v rozpore s verejným záujmom“ (Morháčová 2011). V parlamente sa však proti návrhu postavil jeden z koalíčných partnerov a ten sa tak nedostal do druhého čítania.

Naopak v júli 2011 bola NR SR schválená novela Trestného zákona (300/2005 Z.z.), ktorá v sebe obsahuje kriminalizáciu niektorých konaní v súvislosti s výstavbou, napr. ak je realizáciou tzv. čiernej stavby „spôsobená vážna ujma na právach alebo oprávnených záujmoch vlastníka pozemku alebo viacerých osôb“ (§ 299a), ak došlo k mareniu výkonu úradného rozhodnutia pokračovaním stavby napriek právoplatnému rozhodnutiu (§ 348 ods. 1 písm. i). Kritici tejto formulácie poukazujú na úzke účelové znenie novely, ktoré je primárne namierené proti rozrastaniu sa rómskych osád, kde najčastejšie dochádza k porušeniu vlastníckych práv (Lesay 2011). Komplexného riešenia otázky tzv. čiernych stavieb, teda stavieb postavených bez alebo v rozpore s právoplatným stavebným povolením, sa táto reforma týka len minimálne. Či zvýšenie postihov a kriminalizácia týchto aktivít bude mať želaný efekt, ukáže až čas. Dôvody na pochybnosti sú spojené s využívaním už v predošlých zneniach zákona obsiahnutých nástrojov trestno-právnej ochrany v prípadoch ohrozenia kultúrneho fondu, teda ochrany nehnuteľných kultúrnych pamiatok a archeologických nálezísk pred nedbanlivým konaním, ktoré je spôsobilé privolať vysoké škody. V praxi však bola chránená budova často „náhodou“ poškodená v rámci prebiehajúcich prác v jej blízkosti, v čoho dôsledku začala predstavovať verejné ohrozenie a musela byť urýchlene (skôr než sa stihne preskúmať stav) zdemolovaná (napr. prípad Kabla, pozri Šuška 2008).

Nejasná rovnako ostáva otázka inštitútu stavebnej polície, ktorá by mohla mať právo rásnejšie zasiahnuť aj do majetkových práv nezodpovedného stavebníka. Táto inštitúcia je široko využívaná vo viacerých európskych krajinách, v Rakúsku môže napríklad udeliť pokutu do 36-tisíc eur či zhabať stavebný materiál a zariadenia a staviteľ čiernej stavby môže dostať trest odňatia slobody na šesť týždňov. Vo Švajčiarsku môžu orgány stavebnej polície zadržať priamo na mieste osobu, ktorá stavia bez povolenia a môže byť odsúdená na tri roky. V niektorých kantónoch nie je okrem toho výška pokuty limitovaná. Stavebná polícia v Nemecku zasa môže za porušenie stavebného poriadku udeliť pokutu 500-tisíc eur. Stavebná polícia v Chorvátsku môže napríklad odpájať čierne stavby od inžinierskych sietí a od roku 2007 tu bolo odstránených viac ako 3 000 nelegálnych stavieb (www.stavebnapolicia.sk).

Pre úplnosť je treba aspoň v krátkej poznámke spomenúť jeden konkrétny územno-plánovací aspekt, ktorý zvlášť rezonoval v Bratislave minulých rokov. Ide o problém politického procesu prijímania ÚPD, konkrétne veľkého alebo celomestského územného plánu. Problém má dve spolu súvisiace roviny, ktoré vyústili do spochybnenia postupu i jeho výsledku. Zásadným problémom bolo neskoré zapojenie verejnosti, keďže najviac priestoru na širokú diskusiu s cieľom formulácie základných rámcov je pri príprave zadania (Kováč 2007, Moravčíková 2007). S postupujúcimi prácami na tvorbe dokumentu rástol aj záujem nikým neprizvanej verejnosti, ktorá sa však nestretla s ochotou diskutovať či dokonca zásadnejšie meniť charakter vznikajúceho plánu. Okrem množstva (prevažne neakceptovaných) obsahových pripomienok bolo vznesených aj množstvo závažných procesných pripomienok, ktoré sa týkali porušenia zákonov pri spracovaní návrhu ÚP, formalizmu pri verejnom prerokovaní, problematickosti oponentúry či neexistencie posúdenia vplyvu návrhu na ŽP (Huba a Trubíniová 2007).

Do tejto oblasti môžu byť ešte zahrnuté napr. postupy schvaľovania tzv. zmien a doplnkov k existujúcej dokumentácii. Tieto plnia dôležitú úlohu pružnej reakcie na nové skutočnosti ovplyvňujúce možné trajektórie rozvoja v území, ktorých podoby nemôže dopredu predvídať ani ten najlepší plán. Na strane druhej, ako sa v praxi ukázalo, zmeny a doplnky predstavujú i riziko, že sa do komplexného dokumentu dostanú čiastkové riešenia nerešpektujúce širšie vzťahy. „Ide o kvalitu procesu posudzovania jednotlivých čiastok. Je ľudské, že keď sa posudzuje vytrhnutý fragment, tak je možné na to pripustiť množstvo rôznych pohľadov a názorov“, druhou vecou je, že s takýmto zjednodušením procesu schvaľovania sa v praxi občas počíta (Kropiláková v Moravčíková 2007, p. 44).

ZHRNUTIE

Bratislavská miestna správa nie je aktívnym budovateľom. Pri hľadaní odpovedí na otázky, prečo je tomu tak a aké dôsledky z takéhoto stavu ďalej plynú, poslúžila základná analýza mestských rozpočtov. Väčšina príjmov rozpočtu samosprávy je tvorená výberom daní, na ktorých výšku samospráva nemá žiadny, alebo len malý vplyv (daň

z nehnuteľností). Dokonca aj tzv. miestne dane a poplatky sú momentálne dostupné len v obmedzenej palete, navyše je prítomná silná štátna regulácia. Zásadným problémom je absencia možnosti získavania potrebných prostriedkov z realizácie súkromných investičných zámerov na území mesta. V praxi sa potom zákonom požadovaná vyrovnanosť rozpočtu dosahuje predajom hmotného majetku mesta, t. j. nehnuteľností. Okrem zjavnej dlhodobej neudržateľnosti takejto štruktúry príjmov a výdavkov je dôležitým nepriaznivým výsledkom znižovanie strategických kapacít mestskej samosprávnej úrovne pri rozvoji mesta.

Tieto sa zužujú na reguláciu privátnych investičných pôsobení na území mesta. Napriek existencii nástrojov územného plánovania a regulácie sa v praxi stretávame s problémom ich uplatnenia, pričom sa nedá argumentovať, že k zlyhaniu dochádza len v nevýznamných prípadoch. Medzi problémy, ktoré sa podpisujú pod daný stav, patrí absencia územnoplánovacej dokumentácie a nemožnosť jej vynútenia, nejasnosť regulatívov a možnosti ich ohýbania až po problémy sankcionovania protiprávnych konaní. Ak prijmeme premisu architekta Lubomíra Klauča, že využívanie alebo nevyužívanie podrobných územnoplánovacích nástrojov je závislé na tom „do akej miery... samospráva chce mať toto územie pod kontrolou a najmä pod verejnou kontrolou“ (Klaučo a Moravčíková 2007, p. 43), tak bratislavská verejnosť si ešte na dôslednejšiu kontrolu mestského územného rozvoja bude musieť počkať.

VI. AKTÍVNE OBČIANSTVO V PREMENÁCH MESTSKÉHO PROSTREDIA

V nasledujúcej časti bude pozornosť venovaná pôsobeniu verejnosti v súvislosti s projektmi premien mestského vybudovaného prostredia. Pôjde o pokračovanie doteraz načrtnutých analýz vzťahov hlavných skupín aktérov, pričom stavajúc na doposiaľ uvedenom dostaneme komplexnejší obraz politiky mestských premien v špecifických historicko-geografických súradniciach reprezentovaných postsocialistickou Bratislavou.

Rok 1989 znamenal zásadnú zmenu v otázkach organizácie a pôsobenia občanov, započali sa procesy nanovo určujúce možnosti ich zasahovania do politických procesov. V centre pozornosti budú bratislavskí ochranári či aktivisti, ako sú často nazývaní, ktorí predstavujú aktívne občianske skupiny dlhodobo reflektujúce najmä široko chápané environmentálne problémy. Jadro tejto skupiny, resp. siete či „mobilizačnej štruktúry“ (Smith a Fetner 2007) sa profilovalo ešte v normalizačnom období a dodnes tvorí významnú bázu snáh o vstup verejnosti do relevantných rozhodovacích procesov. Sami ochranári však prešli vlastnou cestou postsocialistickej transformácie a v súčasnosti sú konfrontovaní so špecifickým nastavením vzťahov mestskej politiky, ktoré však aj sami spoluvytvárajú. V nasledujúcich častiach po predstavení hlavných konceptov rámcujúcich ďalšiu diskusiu bude stručne načrtnutá história bratislavského ochranárstva v kontexte hlavných momentov utvárajúcich vznikajúcu občiansku spoločnosť v nanovo sa definujúcom postsocialistickom politickom priestore SR. V centre pozornosti teda budú, okrem vlastného konania aktérov, aj širšie chápané štruktúry politických príležitostí alebo politické kontexty, v ktorých dochádza k vlastným aktivitám zainteresovaných skupín a jednotlivcov.

ENVIRONMENTÁLNE ADVOKAČNÉ OBČIANSKE AKTIVITY, ŠTRUKTÚRY POLITICKÝCH PRÍLEŽITOSTÍ A STRATÉGIE AKTÉROV

Občianska participácia v zmysle konania jednotlivcov môže byť definovaná ako „aktivita obyčajného občana/občianky zameraná na ovplyvnenie politických výstupov“ (Rosenstone a Hansen 2003, cit. v Vrábliková 2009, p. 871). Pod obyčajným občanom a občiankou sa chápe skutočnosť, že tento či táto na dosiahnutie svojich cieľov primárne nevyužíva ekonomickú moc alebo moc vyplývajúcu z vlastnej pozície v politicko-správnych orgánoch, na ktoré sa však ako na inštitúcie definujúce a presadzujúce verejný záujem svojimi aktivitami primárne obracia. Občania do politických procesov nevstupujú len ako jednotlivci, ale využívajú možnosti združovania sa v rôznych kolektívoch, združeniach či hnutiach. Môže ísť o veľmi neformálne a voľné iniciatívy, ale tiež formalizované a zákonmi upravované podoby mimovládnych organizácií (MVO).

Tu je na mieste určiť rozdiel medzi občianskou alebo občiansko-politickou a spoločenskou participáciou. V prvom prípade ide o snahy ovplyvniť rozhodovanie o veciach verejných, v prípade druhom o združovanie sa s dovnútra smerovanými aktivitami (napr. záujmové spolky a kluby a pod.). Avšak aj druhá z kategórií v sebe latentne obsahuje element občiansko-politickej participácie či navonok smerujúcich aktivít, a teda aj potenciál vstúpiť do politických procesov¹¹ (Bútorová a Gyárfášová 2010, p. 450). Iné delenie v prípade formalizovaných združení predstavuje medzinárodná klasifikácia neziskových organizácií (International Classification of NonProfit Organizations), ktorá rozlišuje formalizované mimovládne združenia, ktoré môžu navonok voči svojmu okoliu plniť dve základné skupiny funkcií – obslužnú alebo expresívnu. Kým prvá možnosť sa týka organizácií poskytujúcich služby rôzneho charakteru (zdravotníctvo, vzdelávanie, bývanie, sociálna starostlivosť a pod.), základom expresívnej funkcie je vyjadrovanie istej hodnotovej orientácie. Práve do tejto sféry patrí oblasť občianskej advokácie. „Agendu občianskej advokácie určujú občania, ktorých trápi problém zasahujúci do ich práv, pri riešení ktorého sa nespoliehajú na ‚iných‘ (štát, obec, politická strana a pod.), ale berú iniciatívu do vlastných rúk a vstupujú do verejného priestoru“ (Strečanský 2004, p. 189). V zmysle uvedeného bude pozornosť venovaná najmä občianskej alebo občiansko-politickej participácii v podobe občianskej advokácie, ktorá sa dostávala do nových vzťahov k presadzovaniu súkromných záujmov, ako i k inštitucionalizovaným formám hájenia verejných záujmov (štát a úroveň samosprávy).

Výskum sociálnych hnutí všeobecne je inšpirovaný poznatkami mnohých spoločenskovedných odborov a vychádza z rôznych teoretických východísk. S istou dávkou zjednodušenia je možné hlavné prístupy rozdeliť do troch základných skupín. „Teória

¹¹ Takýmto príkladom môžu byť aktuálne aktivity cyklokoalície – združenia jednotlivcov a organizácií podporujúcich rozvoj mestskej cyklistiky v Bratislave, ktoré okrem iného majú za cieľ ovplyvňovať rozhodnutia mesta a mestskej časti o budovaní cyklistickej infraštruktúry na ich území.

mobilizácie zdrojov sa zameriava na interné organizačné podmienky a snaží sa vysvetliť mobilizáciu sociálnych hnutí prostredníctvom zdrojov dostupných organizáciám, napr. peniaze, zručnosti, vedúce osobnosti a sociálne siete. Modely politických procesov sa naopak sústreďujú na externé podmienky organizácií sociálnych hnutí, špeciálne zmenám v štruktúre politických príležitostí. Teória nových sociálnych hnutí sa uberať tretím smerom, keď zdôrazňuje sociálne a ekonomické štruktúrne zmeny, ktoré umožňujú vznik nových pocitov nespravodlivosti, kolektívnych záujmov, hodnôt a identít. Pre každý z týchto súborov teórií existujú zodpovedajúce geografie“ (Miller 2000, pp. 39-40).

To, že oblasti, na ktoré sa sústredia jednotlivé zo spomenutých prúdov, sú v praxi zviazané vzájomnými vzťahmi, sa prejavuje aj v rastúcom záujme pristupovať k nim komplexne a synteticky. Na bližšie pochopenie postavenia občianskych aktivít v danom mieste sa ako nevyhnutné naozaj javí komplexné skúmanie príležitostí a obmedzení, foriem organizácie a spôsobov diskurzívneho rámcovania vlastnej činnosti (Klocoková a Findor 2008, Sarre a Jehlička 2007, Miller 2000).

Základnou myšlienkou v pozadí konceptu štruktúry politických príležitostí alebo politického kontextu (Smith a Fetner 2007) je presvedčenie, že kapacity a vlastné konanie ako výber cieľov, taktík a stratégií kolektívnych politických aktérov (napr. ochránárskeho hnutia) sa nedejú vo vákuu, teda nie sú iba výsledkom interných rozhodnutí. Tieto treba vnímať v kontexte príležitostí a obmedzení, ktoré ponúka dané politicko-inštitucionálne nastavenie, v ktorom ku konaniu dochádza (Meyer 2004, Tarrow 1989, Koopmans a Olzak 2004). Štruktúry politických príležitostí alebo politický kontext sú dynamické, menia sa geograficky a historicky v závislosti na usporiadaní mocenských vzťahov medzi jednotlivými aktérmi.

Okrem existencie problému či pociťovanej nespravodlivosti, ktoré kolektívny aktér tematizuje, rámcuje a ktorého riešenie požaduje, vstupujú do hry mnohé faktory spoluurčujúce hranice príležitostí. Ide o mieru otvorenosti, resp. uzavretosti formálneho politicko-inštitucionálneho prostredia, teda jeho schopnosti, ale i ochoty a záujmu reflektovať externé sťažnosti a ponosy či inkorporovať mimo formálny systém vznikajúce snahy o nápravu, prítomnosť či absenciu vplyvných spojencov a pod. (Tarrow 1989). Dôležitým faktorom je vnímanie a hodnotenie možností, ktoré nemusí byť vždy dokonalé, čím dochádza k okliešteniu vlastného pôsobenia (Rootes 1999). Samostatnou skupinou sú tzv. „diskurzívne príležitosti“, definované ako „aspekty verejného diskurzu, ktoré určujú šancu šírenia odkazu vo verejnej sfére“ (Koopmans a Olzak 2004). Práve zásadné premeny verejného diskurzu v priebehu postsocialistickej tranzície významnou mierou štruktúrovali postavenie rôznych aktérov politického života. Idey a predstavy ochrany a starostlivosti o prostredie obklopujúce človeka narážali na rôzne konfliktné línie slovenského politického života, pričom tieto zrážky zásadným spôsobom formovali budúce možnosti hnutia.

Analýza konkrétnych stratégií a aktivít politických aktérov má zmysel až s uvedomením si komplikovanosti štruktúry vzťahov, v ktorých sú zasadené a ktoré ich formujú. Je zrejmé, že v konflikte, v ktorého jadre je zmena v prostredí, je moc ovplyvňovať

rozhodovacie procesy nerovnomerne distribuovaná. Dear a Long (1978) podávajú súhrn komunitných stratégií tvoriacich ich mocenskú bázu, ktorá sa radikálne líši od vládnej mocenskej bázy podporenej zákonom a mocenskej bázy privátneho sektora spočívajúcej v ekonomickej sile. „Komunitná moc v lokačných konfliktoch sa prejavuje ako súbor strategických možností dostupných v reakcii na návrhy vplyvných skupín“ (Dear a Long 1978). Uvedení autori identifikujú päť základných stratégií dostupných pre komunitné skupiny: opustenie (exit), vyjadrenie (voice), rezignácia (resignation), ilegálna akcia (illegal action), formálna participácia (formal participation).

Opustenie územia (presťahovanie sa) postihnutého negatívnou zmenou predstavuje takmer okamžité zlepšenie situácie pre jednotlivca. Problémom je však náročnosť takéhoto kroku (finančná a iná, napr. pretrhanie sociálnych väzieb a celková zmena priestorovej praxe, ktorá s tým súvisí), a teda niekedy i nedostupnosť takéhoto riešenia. Navyše, pokiaľ sťahovanie nie je doprevádzané inými stratégiami, samotná prítomnosť tohto fenoménu nemôže priamo poukazovať na problémy s nespokojnosťou s prostredím lokality.

Vyjadrením názoru sa jednotlivec alebo skupina namiesto úniku z lokality snaží artikulovať svoj záujem o prebiehajúce alebo očakávané zhoršenia environmentálnej situácie. Najčastejšie ide o petičné akcie, lobovanie u členov decíznych orgánov, protestné listy a články v médiách, utváranie združení a záujmových skupín a pod. Takéto aktivity okrem konkrétnych cieľov často poukazujú na všeobecné neduhy zaužívanej praxe prijímania rozhodnutí. Z hľadiska aktívnej participácie ako bariéra pôsobí náročnosť na čas, finančné prostriedky a iné zdroje. Rezignácia môže byť dôsledkom frustrácie a následného odcudzenia z dôvodu ignorácie hlasov niektorých skupín rozhodovacími sférami. Druhým dôvodom môže byť tzv. „free riding“, teda zbavenia sa osobnej zodpovednosti na prebiehajúcich rozhodovacích procesoch, pričom osobná angažovanosť je chápaná ako nesignifikantná. Hoci ide o pasívnu formu účasti na konflikte, táto má svoju dôležitosť, keďže je vplyvnými skupinami často interpretovaná ako súhlas so zmenami. Ilegálna činnosť môže byť považovaná za podmnožinu vyjadrení názoru, keď je nespokojnosť artikulovaná zvlášť výrazne s cieľom upútať pozornosť. Zahŕňa akúkoľvek ilegálnu aktivitu ako osobné násilie, násilie voči majetku či rôzne blokády a pod. Poslednou zo strategických alternatív je formálna participácia zahŕňajúca nepravidelné vstupy do rozhodovacieho procesu iniciované formálnymi orgánmi (čím je odlišená od komunitou iniciovaných foriem vyjadrenia názorov). Môže mať formu oficiálnej participácie v rámci rôznych poradných orgánov či formálnych „informatívnych“ stretnutí. Stratégia je úzko naviazaná na formálne rozhodovacie procesy, ktoré umožnili jej vznik a fungovanie.

Predmetom ďalšieho záujmu budú aktívne stratégie v zmysle zámeru ovplyvniť rozhodovanie, od ktorého výsledkov sa očakáva nadindividuálny dosah na situáciu v danom mieste.

OBČIANSKA SPOLOČNOSŤ A OCHRANÁRSKE HNU Tie PRED NOVEMBROM 1989

Existencia základného problému, v tomto prípade deštruktívno-kreatívne aspekty premien vybudovaného prostredia na území mesta a s nimi pociťované nespravodlivosti časti spoločnosti, nie je na území Bratislavy ničím novým. Mesto vo všeobecnosti predstavuje miesto výraznej koncentrácie ľudských aktivít, z ktorých mnohé si žiadajú podporu hmotného prostredia. Spolu s dynamikou širokého spektra procesov, s ktorou sa menia aj súvisiace charakteristiky hmotného prostredia, je mesto aj miestom neustálych premien. Príkladov, že zmeny nie sú vždy prijímané pozitívne, je vskutku dosť. V Bratislave sú záznamy spájané s architektonickou podobou projektov reflektujúcich modernizáciu a metropolizáciu mesta v období prvej ČSR. V centre mesta sa začala realizovať výstavba moderných budov reprezentovaných prvým „mrakodrapom“ v Bratislave – obchodným a bytovým domom Manderla, či Baťovým obchodným domom, ktoré podľa mnohých pramálo rešpektovali charakter existujúcich mestských štruktúr (Szalay 2011, Dulla a Moravčíková 2002). Rastúca intenzita budovania a pretvárania mesta v období štátneho socializmu so sebou opäť priniesla diskusie o hodnotách starého a charaktere vznikajúceho (avšak bez účasti širšej verejnosti). Ako bolo naznačené v predošlých častiach (kapitola IV), dynamika premien vybudovaného prostredia mesta v ostatnom desaťročí sa zaradila medzi ďalšie z významných momentov modernej mestotvorby, čím sa opäť naliehavo nastolila otázka riešenia konfliktných situácií.

Avšak skôr, ako bude možné prejsť k podrobnejšej analýze súčasnej situácie, v akej sa nachádzajú bratislavské občianske environmentálne advokačné aktivity, je nevyhnutné poukázať aspoň na základné črty vývoja občianskej spoločnosti všeobecne a bratislavského ochranárstva zvlášť. V prípade ochranárstva si dovoľím kratší historický exkurz, ktorý je však nevyhnutný pre pochopenie jeho aktuálneho postavenia. Obdobie štátneho socializmu je vo všeobecnosti považované za éru neslobody, no tiež ide o obdobie historicky nedávne, keď sa sformovalo veľa zo základov, na ktorých stoja súčasné formy organizácie mestských environmentálnych advokačných aktivít. Skutočnosť, že išlo o obdobie nie pozitívne naklonené vstupu občanov do procesov rozhodovania, je všeobecne známa. „Občianska spoločnosť bola podriadená štátu a jedinec kolektívu. Moc štátu zasahovala do všetkých oblastí života a bola totálna v tom zmysle, že plne kontrolovala občiansku spoločnosť a jej aktivity, pričom zakazovala pod hrozbou sankcií všetky tie aktivity, ktoré považoval štát za ideologicky a politicky neprijateľné“ (Plichtová 2010). Centralizačné snahy Národného frontu (NF), reprezentované aktívnymi krokmi smerujúcimi k podriadeniu a kontrole občianskych aktivít, sa začali prejavovať už v prvých povojnových rokoch, no po r. 1948 dochádza k ich dôslednému presadeniu. Diskurzívne príležitosti boli navyše významnou mierou obmedzené faktom, že environmentálne otázky všeobecne boli vnímané iba ako podružné aspekty pri snahách o dosiahnutie kľúčových cieľov plánovanej ekonomiky, ktoré boli vyjadrené najmä rastom produkcie (Waller a Millard 1992). Na druhej strane, aj v tejto komplikovanej situácii boli prítomné snahy o aktívne

angažovanie sa zo strany verejnosti. Sarre a Jehlička (2007) kladú základy súčasného slovenského ochranárstva práve do neprajnej atmosféry konca 50. rokov, keď vznikli prvé inštitucionalizované formy ochrany prírody pri Národnej muzeálnej spoločnosti. Význam týchto počiatočných štádií vývoja ochranárskeho hnutia je dôležité spomenúť hlavne preto, že isté prvky vtedy sa formujúcich vzorov združovania a praktickej činnosti sa významným spôsobom reprodukovali až do dnešných dní, čím zásadným spôsobom definovali identitu slovenských ochranárskych hnutí. Jednou z týchto charakteristických črtí je činnosť opierajúca sa o odborníkov a vedeckých pracovníkov pôsobiacich v mestských centrách, čím sa o. i. predurčil význam expertného poznania. Aj v prípade úspešných, či neúspešných snáh ovplyvňovať rozhodnutia týkajúce sa osudu dominant mesta, ako Bratislavský hrad, synagóga na Rybnom námestí či časti Podhradia, ktoré padli za obeť komunikácii vedúcej na most SNP, sa diskusie viedli hlavne v kruhoch odbornej, nie širokej verejnosti (Bútor 2011).

Krátke všeobecné uvoľnenie v 60. rokoch vystriedalo opätovné vyostrenie situácie počas normalizácie, keď boli organizácie mimo NF zákonom zakázané. Na vznik Československej federácie v r. 1968 a následnú decentralizáciu spoločenských a kultúrnych organizácií reagovalo aj ochranárske hnutie založením národnej organizácie – Slovenský zväz ochrancov prírody v r. 1969 (od r. 1975 Slovenský zväz ochrancov prírody a krajiny – SZOPK, ktorý až do r. 1989 nebol súčasťou NF). Nepochybným prínosom bol vznik jednotiaceho prvku a organizačnej platformy priťahujúcej dovedy neorganizovaných jednotlivcov a skupiny spojených s novými možnosťami získavania finančných zdrojov. Podvolenie sa normalizačným tlakom bola cena, ktorú hnutie muselo platiť (Sarre a Jehlička 2007, p. 351). S rastúcim pnutím a nestabilitou v systéme však v čoraz väčšej miere dochádza, minimálne v prípade pôsobenia bratislavského ochranárstva v 80. rokoch, aj k rôznym subverzným aktivitám.

Napriek tomu, že vo všeobecnosti je možné hovoriť o nepriateľskej štruktúre politických príležitostí v normalizujúcej sa ČSSR voči občianskej aktivite, hlavne od polovice 80. rokov existovalo mnoho signálov oznamujúcich zmeny v doteraz zavedených poriadkoch. Významné boli zmeny v mocenskom jadre východného bloku – ZSSR, kde sa po nástupe Michaila Gorbačova do funkcie generálneho tajomníka ÚV KSSZ začalo experimentovať s reformami ako perestrojka, glasnosť či rozhodnutím vzdať sa politiky aktívneho vplyvu v krajinách strednej Európy.

K istému odmäku dochádza aj v ČSSR, kde je možno sledovať rastúcu odvahu niektorých jednotlivcov či skupín testovať hranice systému hlásiaceho sa, síce nechotne, no predsa formálne, tiež k hľadaniu novej politickej kultúry reprezentovanej glasnosťou (Sarre a Jehlička 2007). V rámci SZOPK sa v Bratislave vyprofilovali niektoré základné organizácie (ZO), ktoré svojou činnosťou prekračovali dovedy nepochybňované hranice. Asi najvýznamnejšou z týchto organizácií bolo ZO č. 6, ktorá oficiálne vznikla v r. 1980 (vtedy mala cca 60 členov). Mnohé z činností si stále držia svoj nekonfrontačný expertný charakter, ako napr. výzva ZO č. 6 na záchranu prírodných a kultúrnych hodnôt Devínskej Kobyly podporená vedeckými a ochranárskymi ustanovizniami v celej Československej republike, ktorá viedla k rozšíreniu štátnej prírodnej rezervácie (ŠPR)

Devínska Kobyla o ochranármi navrhované územia (Huba 1988, p.16). V repertoári bratislavských ochranárov sa však začali objavovať aj nové formy aktivít.

Spočiatku nevinný charakter „zelenej rekreácie“ (Snajdr 2008), v rámci ktorej členovia a sympatizanti hnutia praktizovali svojpomocné polooficiálne akcie na záchranu konkrétnych kultúrnych artefaktov v krajine (drevenice, mestské cintoríny, historické budovy a pod.), spolu s relatívne decentralizovanou štruktúrou SZOPK po istú dobu nevedli k výraznejším komplikáciám vo vzťahu so štátnou mocou. I keď práve „partizánske“ akcie prispeli už v roku 1982 k prvým konfrontáciám s NVB a narušeniu vzťahov s mestským výborom a ÚV SZOPK (Huba 1988 a 2008). Pod povrchom však dochádza k zásadným zmenám a „slovenský environmentalizmus sa transformoval do sociálneho a diskurzívneho priestoru, v ktorom ľudia už nechceli chrániť iba prírodu... Ochrana poskytla rámec, v ktorom sa živila a podporovala nová sociálna a environmentálna etika, a v ktorom sa zrodilo rastúce hnutie dychtivé rozprávať o občianskych právach a verejnej advokácii“ (Snajdr 2008, p. 73). Tento nový sociálny a diskurzívny priestor, či ostrov pozitívnej deviácie, disponoval značnou príťažlivosťou siahajúcou ďaleko za hranice úzko chápaného ochranárstva, pričom rastúca heterogénna členská základňa ďalej posúvala hranice politizácie a radikalizácie tohto priestoru. Objavujú sa stratégie a aktivity doposiaľ bezprecedentné v rovine praktického uplatňovania, testujúce formálne deklarácie o demokratickosti a slobode systému. Príkladmi dôsledného uplatňovania nároku na prístup do deklaratívne demokratického prostredia prijímania rozhodnutí boli aktivity na záchranu Konskej železnice či razantnejšie formy občianskej sebaobrany, ako súdenie sa s denníkom Pravda po vydaní Bratislavy/nahlas či list účastníkov schôdže SZOPK primátorovi, požadujúci odvolanie nekompetentného viceprimátora.

Zvláštny mix odborného, angažovaného, politického či podľa niektorých až radikálneho ilustruje dokument Bratislava/nahlas (Budaj et al. 1987) a udalosti, ktoré nasledovali. Dokument vyšiel ako príloha k zápisnici členskej schôdže ZO č. 6 v r. 1987. Išlo o kritickú analýzu prostredia a podmienok rozvoja mesta Bratislavy, na ktorom sa autorsky podieľalo 23 odborníkov a odborníčok a kolektív priamo zainteresovaných rozširovalo 42 recenzentov a 19 ďalších spolupracovníkov. Dodnes sa vedú spory o tom, do akej miery to bol projekt odborný alebo politický (pozri napr. Huba a Podoba 1998, Huba et al. 2008). Faktom však je, že jeho vydanie spolitizované bolo, a to aj vďaka hysterickej reakcii systému, ktorý neschopný prijať akúkoľvek kritiku rozpútal štvavú kampaň voči mnohým z participujúcich.

Reakciou však bol ešte väčší nárast sympatií k ochranárskemu hnutiu a posilnenie jeho opozično-politického krídla. Dve dvojčísla spravodaja MV SZOPK Ochrana prírody z roku 1989 už nenechávajú nikoho na pochybách. V prvom dvojčíslu bola uverejnená napr. neprehliadnuteľná fotografia M. R. Štefánika, ktorú dopĺňal krátky text informujúci o návrhu premenovať ulicu Obrancov mieru na Triedu M. R. Štefánika, či rozhovor s vtedajším biskupom katolíckej cirkvi Jánom Sokolom. Samozrejme, mnohé z vyššie zmienených aktivít sa nemohli stretnúť so súhlasným postojom štátnej moci. Výsledkom bola okrem iného výnimočná pozornosť polície a spravodajských orgánov, ktoré zaradili ochranárske hnutie a jeho predstaviteľov na popredné miesta v „línii vnútorného protivníka“ (pozri napr. Balun 2009).

Pramene širokej predrevolučnej podpory (bratislavského) ochranárstva mali niekoľko zdrojov, ktoré výrazne prekračovali skupiny a názory spojené s úzko chápanou ochranou prostredia. Mikuláš Huba, jedna z vedúcich osobností hnutia v predrevolučných a porevolučných časoch, ich popisuje nasledovne: „Tešilo sa [ochranárske hnutie] priazni menej závislých žurnalistov i osobností verejného života, nespokojných s totalitou a predvídajúcich nutnosť zmeny, takmer unisono ho podporovali bratislavské intelektuálne kruhy. Vďaka aktivitám na záchranu kultúrneho dedičstva malo tichú podporu aj národne orientovaných vrstiev spoločnosti, katolícky disent oceňoval jeho charitatívne črty a orientáciu na morálne hodnoty, disent politický (napr. Charta 77) sympatizoval s ochranárskou opozičnosťou. Sympatie ochranárom vyjadrovali aj perestrojkoví komunisti a tí, čo boli postihnutí po roku 1968, našli v ochranárskej opozičnosti voči spoločným protivníkom určitú osobnú satisfakciu. Alternatívne a politicky mysliaci ľudia videli v ochranároch budúcu Stranu zelených západného typu, nezávislejší vedci možnú platformu na publikovanie svojich zatracovaných názorov. ... Nezanedbateľnú skupinu podporovateľov tvorili tisíce ľudí, ktorým ochranári pomohli, či už s ochranou drevenice alebo so záchranou záhradiek, viníc či celých starých dedín a štvrtí pred demoláciou“ (Huba 1996, p. 74). Špecifický spoločenský a politický kontext, ktorý umožnil vytvorenie takýchto vzťahov podpory založených na mnohvrstvej opozícii voči vtedajšiemu systému, sa však mal čoskoro zmeniť.

OBČIANSKA SPOLOČNOSŤ V OBDOBÍ POSTSOCIALISTICKEJ TRANSFORMÁCIE

„Zoberme ako občania svoje záležitosti do vlastných rúk“, tak znela záverečná veta prvého vyhlásenia VPN z 20. 11. 1989. „Slovo ‚občan‘ sa stalo najskloňovanejším symbolom revolučnej zmeny a ‚odkľatie občana‘ bolo jednou z najapelatívnejších metafor a výziev adresovaných v Novembri 1989 prebúdajúcej sa verejnosti“ (Bútorová a Gyarfášová 2010, p. 447). Novembrové udalosti odštartovali zásadné celospoločenské zmeny, ktoré redefinovali postavenie jednotlivca vo vzťahu k štátu. Jednou z najdôležitejších zmien bolo významné rozšírenie konceptu občianstva a občana, ktorý už prestal byť chápaný výhradne v zmysle nositeľa sociálnych práv, ale sú mu prisudzované širšie práva participácie v politickej, ekonomickej a sociálnej sfére formálne podporené inštitucionálnou transformáciou (Čambalíková 1996). Avšak rodiaca sa sloboda so sebou priniesla aj množstvo, pre mnohých azda nečakaných, zvrátov a výziev.

Je nad rámec predkladanej práce popísať a interpretovať množstvo otázok a peripeitií prítomných vo vzťahoch ustanovujúcich nový spoločenský poriadok a definujúcich jeho mocenské prostredie. Vo všeobecnosti je však možné poukázať na niektoré zásadné momenty a trendy vývoja demokracie a občianskej participácie v slovenskej spoločnosti, ktoré budú v ďalšej časti doplnené o špecifiká environmentálneho a ochranárskeho hnutia v Bratislave.

Vzťahy štátu a občanov v etapách spoločenskej transformácie podliehali významným zmenám. November 1989 symbolizoval zásadné popretie autoritatívnych prvkov definujúcich dovtedajší režim, čo sa najväčšmi prejavilo masovou podporou protestných zhromaždení na námestiach miest po celej vtedajšej ČSSR či generálnym štrajkom z 27. novembra 1989. Po prvých dvoch ponovembrových mesiacoch, keď „moc ležala na ulici“, keď verejné zhromaždenia protestujúcich občanov predstavovali silu, ktorá významným spôsobom ovplyvňovala prijímanie zásadných politických rozhodnutí, sa táto začala rýchlo sťahovať do vznikajúcich centier a inštitúcií (Krapfl 2009).

Na druhej strane sa naštartoval proces právneho prijatia občianskych aktivít do zákonných noriem ČSFR a neskôr SR. Tieto sa realizovali prístupím k medzinárodným záväzným dohovorom a zmenami v štátnom právnom poriadku. Z medzinárodných dohovorov to bol popri Medzinárodnom pakte občianskych a politických práv, ktorý formálne nadobudol platnosť už v r. 1976, najmä Európsky dohovor o ochrane ľudských práv a základných slobôd. Tento sa stal záväzným najprv pre ČSFR a od 18. marca 1992 i pre vznikajúcu SR a našiel odzvu aj pri príprave ústavy SR (Pirošík 2004). Na záväzné medzinárodné dohovory a ústavnú úroveň postupne nadviazali ďalšie všeobecné a osobitné zákonné a podzákonné normy. Medzi relatívne nedávne udalosti v tomto smere patrí prístup SR k tzv. Aarhuskému dohovoru. Tento bol prijatý v r. 1998 v rámci Európskej hospodárskej komisie OSN a hlavnou oblasťou úprav sú zásady účinnej občianskej účasti na rozhodnutiach týkajúcich sa životného prostredia. Ide o právo na informácie, účasť občanov na rozhodovacom procese a prístup k spravodlivosti v oblasti životného prostredia. SR pristúpila k dohovoru 5. decembra 2005, no ako uvidíme neskôr, praktické uplatňovanie zásad z neho plynúcich stále nie je ideálne.

Často turbulentný vývoj na ceste spoločenskej transformácie, sprevádzaný značnou polarizáciou spoločnosti a zásadnými hodnotovými rozdielmi politických subjektov uchádzajúcich sa o moc a príležitostne obsadzujúcich mocenské centrá v štáte, sa prejavil aj v zmene ich pohľadu na postavenie verejnosti. Rôzne vlády v závislosti od svojho zloženia deklarovali i prakticky naplňovali odlišné postoje voči rôznym občianskym snahám o participáciu v politických procesoch alebo pri kontrole výsledných rozhodnutí. Napriek všeobecne deklarovanej podpore demokratizácie spoločnosti sa čoskoro ukázali rozdielne interpretácie hraníc, v ktorých by mali nezávislé občianske iniciatívy operovať. Počas tranzície bolo u nás v tomto smere nepochybne najdramatickejšie obdobie „mečiarizmu“, ktoré sa vyznačovalo spoločenskou polarizáciou a hostilitou formálneho politického centra voči akýmkoľvek snahám o spochybnenie či konfrontáciu existujúcich pomerov.

V oblasti pôsobenia formalizovaných občianskych aktivít, teda mimovládnych organizácií (MVO), mala významný dosah príprava a schválenie tzv. prvého zákona o nadáciách. Napriek vypusteniu (ku ktorému došlo po silnom domácom a zahraničnom tlaku) niektorých najreštrikčnejších momentov z pôvodného návrhu (napr. priama dvojestupňovosť registrácie, povinná obmena riadiacich orgánov či počiatočný vklad 10 mil. Sk) mala mimoriadna prísnosť zákona za následok len k 1. septembru 1997 zánik približne

1 800 nadácií (Marček 2004). S postupnou stabilizáciou vnútro politickej situácie po r. 1998 síce dochádza k revízii niektorých najvýznamnejších politík majúcich za cieľ oklieštiť možnosti pôsobenia občianskej spoločnosti (napr. schválenie nového zákona o nadáciách), nový vývoj však so sebou prináša nové výzvy. Tieto majú v súčasnosti podobu finančného zabezpečenia fungovania mimovládneho sektora, ktorý sa v rozpačitých 90. rokoch tešil významnej pozornosti zahraničných donorov. Výrazným impulzom sa stali zmeny geopolitických priorít krajín západnej Európy a najmä USA, z ktorých pochádzala značná časť všetkých prostriedkov určených na podporu rozvoja domácich demokratických štruktúr a ktoré fakticky stáli za vybudovaním existujúcej finančnej infraštruktúry podporujúcej formalizovanú časť mimovládnej sféry. Z dôvodu postupnej stabilizácie pomerov v bývalých socialistických krajinách strednej Európy koncom 90. rokov a so vznikom nových oblastí „zasluhujúcich si podporu budovania inštitúcií západného typu“ začala upadať pozornosť západného sveta a výdatnosť finančných tokov, z ktorých sa tento región dovtedy tešil (Marček 2004, Strečanský 2004). Napriek niektorým snahám podporovať možnosti financovania mimovládnych aktivít z domácich zdrojov (napr. asignácia 2 % dane z príjmu), všeobecne panuje v tejto sfére významný nedostatok finančných prostriedkov.

Financovanie mimovládneho sektora sa v praxi navyše ukazuje ako významný štruktúrujúci prvok ovplyvňujúci charakter a zameranie ich činnosti. V tomto smere práve aktivity spojené s občianskou advokáciou (v porovnaní so službovými funkciami) trpia finančnými suchotami zvlášť. Na jednej strane sa doposiaľ nepodarilo v širšej spoločnosti presadiť chápanie funkcie občianskej advokácie ako dôležitého piliera presadzovania verejného záujmu, čím by bolo možné očakávať viac prostriedkov so súkromných darov či prostredníctvom daňovej asignácie (Strečanský 2004). Na druhej strane sú registrované ponosy aktivistov a aktivistiek, ktorí kriticky hodnotia konanie agentúr a nadácií rozdeľujúcich štátne prostriedky. V praxi sú totiž významným spôsobom marginalizované práve toky smerujúce do sféry environmentálnej advokácie, čo interpretujú ako vedomé rozhodnutia oslabiť oblasti potencionálnej opozície (Paulíniová 2010).

Na tento mechanizmus fungujúci v opačnom garde poukazujú aj iní komentátori všímajúci si autocenzúru organizácií žiadajúcich o granty, ktorým prax ukázala, že nádej na ich získanie rastie s potlačením kritických či dokonca konfrontačných momentov predkladaného projektu. Rezignáciu na radikálnejšie požiadavky či systémové zmeny v rámci občianskych aktivít všeobecne a environmentálneho hnutia zvlášť a ich následnú depolitizáciu tiež dávajú do súvisu s nevyhnutnosťou vyhovieť obmedzenej ponuke existujúcich grantových schém (Rizman 2010 a Lesay 2010).

Výsledkom spolupôsobenia vonkajších faktorov, medzi ktoré patria i spôsoby financovania, je aj proces transformácie charakteru mnohých subjektov na poli mimovládnych organizácií. Ide o vzrastajúcu mieru inštitucionalizácie a profesionalizácie. Popri nesporné pozitívnych momentoch takéhoto posunu, medzi ktoré patrí rast miery autonómie organizácie a jej efektivity, v takomto prostredí klesá význam dobrovoľníkov, ktorých postavenie voči profesionálom sa mení a kde profesionalizované mimovládne organizácie prestávajú byť priestorom rozvoja občianskych zručností (Šťovícková a Jantulová

2005, Carmin a Jehlička 2005). S takto sa meniacim vzťahom s vonkajšou a širšou spoločnosťou dochádza i k rastu bariér medzi občanmi a profesionalizovanou, expertnou, často centralizovanou avantgardou.

Ak sa pozrieme z opačnej strany, teda prostredníctvom sledovania zapájania sa jednotlivcov do občianskych aktivít, získavame ďalšie dôležité momenty v utváraní obrazu postavenia verejnosti ako politického aktéra. V tomto smere sú za dva dôležité aspekty považované (1) všeobecne pozorovaný participačný deficit, sledovaný na Slovensku (a mnohých ďalších postsocialistických krajinách) v porovnaní s vyspelým demokratickým svetom (Howard 2003), a (2) trend postupného poklesu občianskej participácie u nás v období postsocialistickej tranzície. Na Slovensku tak môžeme sledovať tzv. „participačný paradox“, keď „veľká mobilizácia na začiatku systémových zmien nevygenerovala občiansku kultúru a participatívnu demokraciu ako novú tradíciu“ (Ágh 2010, p. 76, cit. v Bútorová a Gyárfášová 2010, p. 457). Podľa odhadov sa v decembri 1989 generálneho štrajku na podporu spoločenskej zmeny v Československu zúčastnili až tri štvrtiny dospeljej populácie (Glenn 2003, p. 112, cit. v Vrábliková 2009, p. 869), no porovnaním výsledkov zisťovania miery občianskej participácie na Slovensku medzi rokmi 1994 a 2008 bola zistená jej klesajúca tendencia¹² (Bútorvá a Gyárfášová 2010, p. 455).

Úpadok občianskej participácie v postsocialistickom období, ktorý je všeobecne pozorovaný naprieč rôznymi krajinami, vyvoláva otázky príčin sledovaného trendu. V tomto bode už dochádza k značne odlišným interpretáciám medzi výskumníkmi a výskumníčkami študujúcimi tento fenomén. Hľadanie príčin v minulosti sa zvlášť v prípade Slovenska nemusí obmedziť na obdobie štyroch desaťročí štátneho socializmu. Tomuto predchádzalo rovnako nepriaznivé obdobie totalitného Slovenského štátu, pričom iní autori poukazujú na ešte hlbšie historické korene a reprodukciu kultúrnych vzorcov a sociálneho správania v dlhodobo zaostávajúcej časti Európy spojených s len pomalým procesom medernizácie v silno agrárnom prostredí (Mannová 1991, Podoba 1996b). Iní autori poukazujú na priame príčiny v procese transformácie, akými sú napr. rastúci individualizmus (Krivý 2003), konzumizmus (Dubnička 2010) či (pokračujúce) odcudzenie politickej sféry a rastúci pocit bezmocnosti (Strečanský 2004).

Vysvetlenie špecifického chápania angažovanosti vo veciach verejných môže určite súvisieť s chápaním vlastného postavenia vo vzťahu ku konkrétnemu miestu a naindividuálnym sociálnym skupinám a identitám. Špecifickou kategóriou spájajúcou atribúty skupinovej identifikácie s konkrétnym miestom alebo lokalitou ovplyvňujúca konanie je komunita. Avšak, ako ukazuje výskum zameraný na chápanie významov slov jednotliviec alebo individualita a komunita na Slovensku a v Škótsku, tieto môžu byť

¹² Alarmujúce zistenia tiež priniesla analýza odpovedí na otvorenú otázku identifikácie asociácií s pojmom demokracia (výskum realizovaný v r. 2004), kde sa len 10 % respondentov vyjadrilo v zmysle aktívnej účasti občanov na verejnom dianí. Najvýznamnejšia asociácia bola reprezentovaná osobnou slobodou a možnosťou voľby – 49 %, rešpektovaním sociálnych práv – 27 %, rovnosťou pred zákonom – 12 % (Bútorvá a Gyárfášová 2010).

vnímané zásadne odlišným spôsob (Moodie et al. 1997). Z výsledkov výskumu vyplýva, že komunita v lokálnom význame (lokálna komunita) na Slovensku existuje vo veľmi slabej podobe. Konotačný význam pojmu komunita tak na Slovensku takmer výhradne naberá negatívne podoby (na rozdiel od výsledkov porovnávacieho výskumu uskutočneného v Škótsku). V sémantickom priestore na Slovensku termíny lokálna komunita a individualita odkazujú na zásadne rozdielne hodnoty spájané v prvom prípade s diktátorstvom, zatiaľ čo v prípade Škótska s demokraciou.

Ponúknutých vysvetlení je viacero a nie je cieľom tejto práce dokázať pravdivosť niektorého z nich. Avšak je možné sa domnievať, že pod nepriaznivé trendy v oblasti občianskej participácie sa podpisujú historicky utvárané hodnotové systémy a s nimi súvisiace praktické činnosti rôznou mierou reprodukované aj v nových podmienkach. Na druhej strane štruktúry politických príležitostí občiansko-politických aktérov sa aj dnes utvárajú v spolupôsobení s inými subjektami v politickej aréne, ktorých výsledkom je aj množstvo prekážok (finančných, právnych, inštitucionálnych) obmedzujúcich možnosti konania týchto aktérov.

IDEA OCHRANY PROSTREDIA A LÍNIE SPORU POLITICKÉHO ŽIVOTA NA SLOVENSKU

V nasledujúcej časti sa budem venovať postsocialistickým premenám bratislavského ochranárstva, ktoré predstavuje voľné zoskupenie jednotlivcov a organizácií plniacich širokú škálu občiansko-advokačných funkcií na poli zmien mestského prostredia. I keď vývoj tejto sféry občianskych aktivít sa dial plne v kontexte doteraz načrtnutých všeobecných procesov, ochranárske idey a činnosti tiež vstupovali do vzťahov s okolím svojím špecifickým spôsobom, čím bola definovaná ich svojská pozícia. Nadviážem na udalosti Novembra 1989, kde zohrali bratislavskí ochranári významnú úlohu a budem sledovať vývoj ich postavenia na meniacom sa poli rozhodovania o zmenách na území mesta. Z pohľadu sledovania meniacich sa charakteristík vzájomného vzťahu transformujúceho sa politického kontextu, širokého spektra dostupných zdrojov a utvárania vlastných identít zainteresovaných skupín a jednotlivcov je možné v rámci sledovanej historickej etapy vyčleniť niekoľko základných období.

Bezprostredne po Novembri '89 nastáva dramatické, v mnohom nejednoznačne vyznievajúce obdobie zásadných celospoločenských posunov. Nádej vyvolával fakt, že „zelené hnutie vošlo do zmeny duchovne vari najpripravenejšie, s mohutnejúcim ohlasom a s energickými výkrikmi...“ (Mináč 1993, cit. v Dubnička 2010). Podpora ochranárstva zo strany širokej verejnosti, prameniaca z pozitívneho obrazu hnutia na konci 80. rokov minulého storočia, naberala na sile aj počas revolučných udalostí, v ktorých toto zohralo významnú úlohu. Príslušníci bratislavského ochranárskeho hnutia boli dokonca krátky čas v prevahe vo vedení VPN, ktorej sídlom sa v kritických dňoch stal mestský sekretariát SZOPK. Aj obdobie, ktoré bezprostredne nasledovalo a v ktorom

dochádza k prvým posttotalitným delbám moci na základe prvých demokratických volieb, vyznievalo v mnohom pre ochranárov alebo ľudí pochádzajúcich z tohto prostredia celkom nádejne. Dokumentuje to napríklad hodnotenie úspešnosti členov SZOPK pri personálnom obsadzovaní nových politických štruktúr¹³ (Huba 1996). Kombináciu bezprecedentnej otvorenosti vznikajúceho systému politickej reprezentácie a pretrvávajúcej podpory zo strany verejnosti využili viacerí predstavitelia hnutia, ktorí obsadili niektoré dôležité posty na presadzovanie zelenej agendy. Toto obdobie je spojené s prípravou základných právnych noriem a položením základov inštitúcií, ktoré neboli doposiaľ v tomto priestore prítomné.

Na druhej strane sa rýchlo začínajú prejavovať trendy vedúce k postupnému oslabeniu hnutia samotného, ako i k zásadným zmenám v otázke chápania environmentálnych problémov v kontexte transformujúcej sa spoločnosti. Sila sa stala slabinou, keď sloboda a diverzita odrazu predstavovali bariéru dosiahnutia konsenzu v novom prostredí, kde sa zrazu mohlo a žiadalo vyjadriť k najrôznejším otázkam mimo samotnej ochrany prírody. Výsledkom bolo zásadné oslabenie spôsobené personálnym odlivom, keď mnohé z vedúcich osobností využili nové možnosti a zamierili do iných sfér spoločenského a politického života (Snajdr 2008, Sarre a Jehlička 2007, Strečanský 2004). Navyše sa niekdajšia jednota bývalých stroskotancov na „ostrovoch pozitívnej deviácie“ rozplynula, keď títo začali zaujímať rozdielne, často vzajomne opozičné pozície v novom poriadku. Takéto preskupenie síl, v ktorom podstatná časť reprezentantov aktívneho občianstva prešla do veľkej politiky a teda svojím spôsobom na opačnú stranu barikády, nechali nielen ochranárske hnutie, ale i len pomaly sa rodiaču širšiu občiansku spoločnosť personálne značne oslabenú (Mesík 1996).

V súvislosti so zmenami ďalšieho vnímania environmentálnych problémov, postavenia ochranárskeho hnutia a jeho diskurzívnych príležitostí v slovenskej postsocialistickej spoločnosti dôležitú úlohu zohrali hlavné línie sporu, ktoré definovali nielen jej celkové politické prostredie, ale ďalej prispievali k triešteniu a istej schizofrénii v environmentálnom hnutí. V prvom prípade išlo o vytrvalú (re)produkciu diskurzu kladúceho podstatné prepojenie medzi environmentálne problémy a fungovanie, resp. zlyhania systému štátneho socializmu (Herschel a Forsyth 2001). Tu sa kritika fungovania štátneho socializmu v súvislosti s otázkami životného prostredia prejavovala v dvoch témach: vo všeobecne uznávanej nadradenosti západného trhového modelu, zameraného na ekonomický manažment a internalizáciu enviromentálnych nákladov; a v dôraze na úlohu občianskej spoločnosti vytvárajúcej spravodlivé a efektívne environmentálne politiky (Herschel a Forsyth 2001, Jehlička et al. 2005).

Vyjadrenia podobné tomu, ktoré predniesol v r. 1991 Petr Pithart (vtedajší predseda českej vlády), neboli bežné a svojím spôsobom nie sú bežné stále. „[V Československu]

¹³ Po prvých slobodných voľbách v r. 1990 sa stalo postupne 6 členov SZOPK členmi slovenskej alebo federálnej vlády, v oboch parlamentoch zasadlo 15 poslancov. Zaujali aj ďalšie významné pozície. Odhaduje sa, že v prvých komunálnych voľbách v r. 1990 sa do mestských a miestnych zastupiteľstiev dostalo asi 300 členov SZOPK, okrem iného bolo takto obsadené aj kreslo bratislavského primátora (Huba 1996).

sme sa nedostali do environmentálnych problémov iba preto, že komunisti príliš trpeli mentalitou rastu. Západ nie je v tomto smere príliš odlišný. Plánovaná ekonomika viedla k niektorým strašným deformáciám, ale nevymyslela neudržateľné lesníctvo, chemické poľnohospodárstvo, preplnené mestá, dopravné zápchy a priemyselný smog“ (citované z Herrschel a Forsyth 2001).

Kontext trhového triumfalizmu (Peet and Watts 1993) a neoliberalizmu spolu so zjednodušenými predstavami o spoločenskej transformácii mali za následok asymetrie dôrazu kladeného z väčšej časti na premeny ekonomickej sféry predstavujúcej spoločenskú základňu, na ktorej pilieroch sa mali automaticky vytvoriť komplexné inštitúcie známe zo západného demokratického sveta (Myant a Drahoukoupil 2010). Navyše, iba málo členov ochranárskeho hnutia malo skúsenosti s „vysokou“ politikou a na základe limitovaného poznania západných spoločností väčšinou verili, že demokratická politika a voľný trh budú automaticky chrániť prostredie (Jehlička et. al. 2005).

Rýchlo sa ukázalo, že v novoformujúcom sa politickom diskurze nie je pre zelené témy viac miesta. Prvým zásadným momentom bol rozkol medzi „fundamentalistami“ a ľuďmi pôvodne tiež participujúcimi v politizujúcom sa prostredí ochranárskeho hnutia druhej polovice 80. rokov, no neskôr zjavne prioritizujúcich iné témy. Situácia sa vyhrotila počas predvolebného zápasu prvých slobodných volieb v Československu v r. 1990. Pôvodne jednotné ochranárske kádre tu už stáli proti sebe, keď novozaložená Strana zelených (SZ) súťažila o hlasy voličov s menej vyhranenou VPN, pričom stret bývalých kolegov a priateľov so sebou bremeno tohto niekdajšieho puta očividne neniesol¹⁴ (Mesík 1996).

Politika nového mocenského centra sa už čoskoro ukázala byť v rozpore s predstavami ďalšej časti zužujúceho sa kruhu environmentalistov. Už politická reprezentácia, ktorá vzišla z prvých slobodných volieb a jej nasledovníčky, ktoré do r. 1998 boli zväčša spojené s postavou trojnásobného premiéra V. Mečiara, sa rozhodli prijať za svoje a pokračovať v kontroverzných budovateľských projektoch zdedených z dôb minulých, ktoré vzbudzovali mnoho otázok v oblasti ich dosahu na životné prostredie. Najvýznamnejšími kauzami sa v tomto smere stali snahy o dobudovanie vodného diela Gabčíkovo,

¹⁴ Sklamanie z novovznikajúcej situácie vyjadrila popredná predstaviteľka ochranárskeho hnutia Gabriela Kaliská: „...naši členovia dnes zákonite zastávajú vládne a iné oficiálne posty. Získali ich aj preto, že mali kredit ochranárov. Pozor, nielen povest' odvážnych politikov z novembrových a ponovembrových dní. hnutie VPN má jednoznačný cieľ: nielen natrvalo udomácnit' v našich zemepisných šírkach demokraciu, ale stať sa aj jej garantom, ba arbitrom v sporných otázkach. Žiaľ, neosvojilo si názor „fundamentalistov“ (ako nás radi politici z našich radov označujú), že súčasne s tým sa dá a musí bojovať za životné prostredie. ... Dnes hnutie VPN „obsadilo“ kľúčové miesta, z ktorých riadi ďalší osud životného prostredia. Má ho úplne v rukách. ... Naši politici, či kamaráti pri určovaní ďalšieho osudu životného prostredia neprezradili, nezverejnili, akou cestou sa budú uberať, neobjasnili základnú filozofiu, ktorou sa budú riadiť. ... Ľudia z našich radov sa nám tak vzdialili, že sú už na opačnej strane (samozrejme so štítom demokracie). Je to beznádej z toho, že nás dnes naši kamaráti, etablovaní na oficiálnych postoch, označujú za neznesiteľné, naivné osoby, dokonca nás prirovnávajú k Biľakovi: tvrdia o nás, že manipulujeme s ľuďmi a nahovárame ich na otvorené výpady proti nim“. Vydeľujú nám miesto tvrdohlavej opozície a pridelujú len rolu nekompetentných dobrovoľníkov...“ (Práca 25. 4. 1990, citované v Mesík 1996).

výstavby hlinikárne v Žiari nad Hronom, otázky podpory rozvoja jadrovej energetiky, či projekt síce nový, no nemenej kontroverzný – kandidatúra Tatier na usporiadanie zimných olympijských hier v r. 2006. Prijatie spomenutých projektov a ich prezentácia politickými špičkami ako národného záujmu vrhli slovenské environmentálne hnutie na jednu z najvýznamnejších hrán politického štiepenia slovenskej spoločnosti – hranu nacionalistickú. Váhavý postoj k otázke dôsledného univerzálneho environmentalizmu, aj v rámci SZ oslabovaný zdôrazňovaním významu partikulárnych národných záujmov, viedol o. i. k praktickému rozpadu tohto subjektu.

Vo všeobecnosti je možné sledovať stratu záujmu o environmentálne témy v rôznych segmentoch spoločnosti. Ako už bolo naznačené, nové elity si rýchlo osvojovali nové politické ciele a priority, často v rozpore s pôvodnými ideálmi hnutia, v ktorom sa ocitli v 80. rokoch. „Vývoj po Novembri '89 ukázal, že záujem časti intelektuálov a žurnalistov (publicistov) o problematiku životného prostredia a sympatie k ochranárstvu neznamenali zároveň stotožnenie sa s ich hodnotami. Tieto aktivity jednoducho využili ako platformu odporu voči totalite“ (Podoba 1996a, p. 98).

V každodennosti prebiehajúcej transformácie spojenjej s novými výzvami kladenými na členov spoločnosti sa postmaterialistické hodnoty, na ktorých stoja idey ochrany prostredia, rýchlo dostali do tieňa otázok riešenia ekonomického a politického smerovania krajiny (Kopeček 2009). Pri spolupôsobení často nepriateľských odkazov dominujúcich verejnému diskurzu (Podoba 1996a), dochádza aj k zásadnému poklesu záujmu o environmentálne témy. Týmto sa významnou mierou redukovali oblasti dostupnosti zdrojov či mobilizačného potenciálu v prípade konkrétnych aktivít. Kým tri mesiace po novembri 1989 až 90 % občanov považovalo problémy životného prostredia za prioritné, v r. 1992 im už popredný význam prisudzovalo len 5 % (Zamkovský a Žilinčík 1996). Nádej, že farba zamatu revolúcie bude zelená sa tak relatívne rýchlo ukázala byť ilúziou (Podoba 1998, Mesík 1996).

Už v prvej polovici 90. rokov sa spolu s nacionalistickou líniou sporu do popredia rýchlo dostáva ďalšia, s uvedenou nacionalistickou úzko zviazaná, konfliktná línia. Tu ide o špecificky transformačnú otázku, ktorá sa významným spôsobom prejavila práve na Slovensku, kde definovala štruktúru politických síl najmä počas prvej dekády transformácie. S nástupom „mečiarizmu“ sa hlavnou politickou otázkou stal vlastný charakter štátneho usporiadania. Na dvoch stranách stáli konsenzuálno-demokratický a autoritársko-mocenský blok (Szomolányi 1999). Postoj, ktorý zaujala väčšina aktívnej občianskej spoločnosti, environmentalistov nevynímajúc, prispel na jednej strane k jej spolitizovaniu, na druhej strane environmentálne hnutie bolo vtlačené do tábora a spojenectiev, ktorým ideologicky na socio-ekonomickej línii sporu dominovali skôr nepriateľské nálady. Konkrétne ide o veľmi silný neoliberalný politicko-ekonomický diskurz, ktorý si v rôznej miere osvojili všetky pravicové strany, ktoré tomuto bloku dominovali. Liberalizačná a militantne antiregulačná línia bola a stále je významne zastúpená a podporovaná z rôznych mienkotvorných prostredí.

Významným špecifikom postsocializmu, keď sa situácia zásadným spôsobom líši od tej na Západe, je ideologické prepojenie environmentálneho hnutia. V krajinách západnej

Európy a severnej Ameriky bol environmentálny aktivizmus súčasťou širších emancipačných snáh a vzniku tzv. nových sociálnych hnutí, ktoré sa významným spôsobom začali prejavovať v 60. rokoch minulého storočia. Záujem o problémy životného prostredia, ale i protest proti vojne či odmietnutie rôznych foriem diskriminácie viedli ku kritickému zhodnoteniu jestvujúcich pomerov. Teoreticko-ideologické základy často predstavovali rôzne neomarxistické prúdy či deideologizované postmaterialistické hodnotové systémy. Avšak aj v druhom prípade praktická aplikácia takýchto politík so sebou nakoniec nevyhnutne nesie nutnosť regulácie či iných zásahov v mene emancipácie sociálnych skupín, inkluzie ďalších aktérov do procesov rozhodovania či ochrany životného prostredia. Miesto toho sa v postsocialistickom prostredí strednej a východnej Európy, a zvlášť výrazne na Slovensku, dávalo vnímanie pokrokovej zmeny od r. 1989 viac do súvislosti so zavádzaním trhových vzťahov do rôznych sfér spoločenského života, než s ich reguláciou. Výsledkom je istá schizofrénia ochranárskeho hnutia a jeho predstaviteľov, ktorí sa na jednej strane hlásia k pokrokovým prúdom slovenského politického života, na druhej strane sú s nimi v otvorenom, či častejšie tichom spore v niektorých zásadných politicko-ekonomických otázkach.

Diskurzívne príležitosti environmentálnych advokačných aktivít sa zužovali v súvislosti s novými definíciami verejného záujmu, ktorý bol primárne určený prostredníctvom zvyšovania ekonomickej výkonnosti na báze neoliberalných odporúčaní a zásad. Idea ochrany prostredia sa tak dostala opäť do konfliktu s „verejným záujmom“. Príkladom stretu predstáv o funkcii a charaktere územia a prostredia v komplexnom rozvoji môže byť obhajoba zúžená „neodôvodnene rozsiahlej“ pamiatkovej zóny v centre Bratislavy vrchným predstaviteľom rezortu (ministerstva kultúry), ktoré má pamiatkovú ochranu na starosti – F. Tóthom (2005 – 2006): „Neodôvodnená územná pamiatková ochrana by tiež obmedzovala verejný záujem na rozvoji mesta Bratislava ako hlavného mesta Slovenskej republiky, najmä jeho rozvoj v oblasti bytovej výstavby, sociálneho vybavenia, infraštruktúry, a potláčala jeho funkciu administratívneho a obchodného centra medzinárodného významu“ (Dostál et. al 2006).

Kým udalosti súvisiace s koncom obdobia „mečiarizmu“ na Slovensku znamenali vo všeobecnosti pozitívne zmeny vo vzťahoch medzi štátom a občianskou spoločnosťou, tento obraz videný hrubou optikou zakrýva nové konfliktné postavenie, do ktorého sa dostali environmentálne aktivity. Tzv. demokratický okrúhly stôl – rokovanie predstaviteľov 3. sektora s lídrami „prodemokratických“ a čoskoro vládnych strán (SDK, SDL, Maďarská koalícia a SOP) predstavoval podľa niektorých komentátorov nový moment v spolupráci mimovládnych organizácií, keď sa „(t)retí sektor dostal do pozície nadstraníckeho spoločensko-politického aktéra, čo je príslubom novej politickej kultúry“ (Demeš a Bútora 1998, p. 656). Nové hranice konfrontácie však čoskoro určili nanovo definovaný verejný záujem. Kým v 90. rokoch sa verejný záujem spájal s budovaním „národného“ kapitalizmu a aktivitami štátu, so slabnúcim postavením štátu v ekonomickej oblasti ako aktívneho zdroja investícií, vytvárania pracovných miest a regulátora ekonomického prostredia sa aj „verejný záujem“ dáva čoraz viac do súvislosti s aktivitami privátneho sektora.

DIVERZIFIKÁCIA A LOKALIZÁCIA ENVIRONMENTÁLNYCH ADVOKAČNÝCH AKTIVÍT

Od začiatku 90. rokov dochádza aj k ďalšej zásadnej zmene identity ochranárskeho hnutia. Je ňou rastúca diverzita hlavne v súvislosti s príchodom nových environmentálnych hnutí. So zásadnými spoločenskými zmenami, deštrukciou ťažko prenikateľných hraníc a rastúcimi interakciami rôzneho druhu s okolitým svetom začali čoskoro prenikať aj do prostredia slovenskej občianskej spoločnosti ideové a organizačné vplyvy fungujúcich hnutí z doposiaľ nedostupných častí sveta. V Bratislave tak vznikajú pobočky medzinárodných organizácií ako Greenpeace či Priatelia Zeme. Atraktivita ich programov, stratégií a forma konkrétnych aktivít a kampaní (ktoré stáli občas na hrane zákona), taká odlišná od dovtedy známych postupov, si rýchlo získala priazeň hlavne mladších generácií. Jedným z výsledkov bolo, že nepochybne generálny spor vo vnútri diverzifikovaného hnutia, ktorého frakcie občas len ťažko hľadali spoločnú reč, nie vždy prispieval k zvyšovaniu kolektívnej akcieschopnosti.

Diverzita v oblasti environmentálnych advokačných aktivít sa svojím spôsobom prejavila i vo všeobecne komplikovanej situácii pri získavaní finančných prostriedkov. Noví ľudia, nezatažení žiadnymi vzťahmi s bývalým režimom, boli prijateľní a preferovaní pre západné fondy a donorov. Cenou za túto významnú podporu pri budovaní „liberálneho environmentalizmu“ však bola rezignácia na akúkoľvek radikálnejšiu agendu na strane všetkých potencionálnych uchádzačov o tieto zdroje (Sarre a Jehlička 2007, p. 353).

Hoci mobilizačný potenciál nových hráčov na poli ochranárstva bol zo začiatku relatívne významný, na rozdiel od tradičných organizácií, ktoré stratili veľké skupiny svojich aktívnych podporovateľov už v prvých porevolučných rokoch, čoskoro sa s podobným problémom museli vysporadúvať sami. Avšak jednoznačne negatívne hodnotenia environmentálnych advokačných aktivít, či občianskej spoločnosti všeobecne, iba na základe participačného deficitu, je iba jedna stránka veci. Ako upozorňujú Petrova a Tarrow (2007), existuje aj druhý aspekt aktivizmu – transakčný, ktorý, i keď so sebou nesie viaceré problémy, je vo všeobecnosti v strednej Európe aktívne rozvíjaný, a teda pohľad na stav občianskej spoločnosti v tomto priestore si zaslúži poopravenie. Pod transakčným aktivizmom majú autori na mysli aspekt trvalých alebo dočasných pút a vzťahov medzi organizovanými neštátnymi aktérmi a medzi nimi a politickými stranami, držiteľmi moci a ostatnými inštitúciami (Petrova a Tarrow 2007, p. 79).

Bol to práve tento aspekt, ktorý sa zásadným spôsobom rozvíjal v prostredí všeobecnej hostility centrálnych štátnych inštitúcií voči kritickým prejavom občianskej spoločnosti. Táto mala podobu aktívne potláčanej legitimacy a šírenia odkazu podkopávajúceho širšiu spoločenskú akceptáciu. V prípade environmentálnych advokačných aktivít bola hostility zvlášť vyostrená. Tieto tvorili významnú súčasť defenzívnych aktivít Grémia tretieho sektora (G3S) smerujúcich k zachovaniu samotného občianskeho prvku v spoločnosti počas „mečiarizmu“. Jeho porážka však neznamenala koniec všetkých problémov a environmentálna platforma Ekofórum opäť musela hľadať a obhajovať vlastné autonómne postavenie voči formálnej verejnej sfére.

Ekofórum predstavovalo a stále predstavuje jednu z hlavných báz rozvoja transakčného aktivizmu environmentálnych organizácií a hnutí na území Slovenska. Vzniklo ako neformálna platforma environmentálnych MVO ešte v decembri 1989. Cieľom platformy je prepájaním rôznych skupín zvyšovať ich efektivitu. Ide napríklad o zdieľanie informácií a komunikácie (internetový portál changenet.sk) či získavanie podpory a solidarity naprieč sieťou, teda forma mobilizácie zdrojov pri rôznych aktivitách. Príkladom sú napr. aktivity súvisiace s možnosťou podať hromadnú pripomienku pri príprave legislatívnych noriem, ktorá je podmienená predložením 500 podpisov občanov. V rámci existujúcej siete podpory dokázali environmentálne organizácie viackrát splniť túto podmienku v priebehu dvoch až troch dní¹⁵ (Zajac 2004).

Priestor transakčného aktivizmu Ekofóra predstavoval prostredie, v ktorom sa formovali nové kádre a vznikali nové nápady a stratégie či organizovali edukačné aktivity, ktoré si vyžadovalo prostredie rýchlo a zásadne sa meniacich právnych noriem¹⁶. Časom vzniká možno početne nie príliš veľká, no relatívne efektívna sieť s viditeľnými výsledkami. Platforma environmentálnych MVO v r. 2000 iniciovala kampaň „Za dobrý zákon o prístupe k informáciám“, v tom istom roku aktívne podporila kampaň „Za dobrú reformu verejnej správy“, participovala na aktivitách smerujúcich k zavedeniu inštitútu ombudsmana, podporovala aktivity smerujúce k riešeniu otázok financovania mimovládneho sektora, zasadila sa o rozšírenie Rady vlády pre mimovládne organizácie (Zajac 2004).

Okrem rozvíjania transakčného aktivizmu dochádza v tomto prostredí i k ďalšiemu významnému posunu. S rastúcim poznávaním vlastných kapacít v rámci existujúcich štruktúr politických príležitostí dochádza aj k znovuobjaveniu lokálne orientovaného aktivizmu. I keď tento aspekt bol vždy nejakou mierou prítomný v aktivitách environmentálnych hnutí, od začiatku zmien po Novembri 1989 sa špeciálne bratislavské skupiny významnejšou mierou sústredili hlavne na snahu ovplyvňovať procesy na celoštátnej úrovni. Príčiny tejto orientácie boli hlavne v bezprecedentnej otvorenosti formálnej politiky na celoštátnej úrovni bezprostredne v ponovembrovom období. Na druhej strane pôsobil tiež fakt, že Bratislava, na rozdiel napríklad od Prahy, si udržala pozíciu najvýznamnejšieho centra ochranárskych aktivít v krajine, vďaka čomu aktivitám hnutia dlho dominovali nadlokálne témy a vskutku lokálny aktivizmus sa konštituoval len postupne (Sarre a Jehlička 2007). Ďalšou dôležitou skutočnosťou bola istá absencia

¹⁵ O tom, že sieťovanie environmentálnych skupín bolo nevyhnutnou reakciou na danú situáciu, v ktorej sa tieto nachádzali, svedčia i iné formy zdieľania skúseností a šírenia poznania, o ktorých v osobnom rozhovore hovorí aktivistka Elena Pätoprstá (2010): „...polícia nás upozornili, že mafie, ktoré rozkrádajú drevo v dolinách [*Tichej a Kôprovej*, pozn. autor] nás pravdepodobne odpočúvajú. Tie mafie išli až po vysoké politické špičky. Sme vedeli, že je to pravdepodobné, začali sme teda šifrovať, používali sme PGP [*elektronický šifrovací systém*, pozn. autor], Vlci ho používali už predtým, my sme to rozšírili na viacerých členov Ekofóra“.

¹⁶ Pätoprstá (2010) spomína na nezastupiteľnú úlohu, ktorú v tejto oblasti zohrali stretnutia a semináre „Na Skalké“, kam boli pozývaní najrôznejší odborníci (právnici, prokurátor, kontrolór, ombudsman, primátor a pod.) a aktivisti, na ktorých sa aktívni občania zoznamovali z možnosťami zvyšovania efektivity svojej činnosti.

zásadných problémov pretvárania urbánneho prostredia v dôsledku nižšej aktivity na tomto poli (kapitola IV). Situáciu dokumentuje napr. príspevok v diskusii na konferencii k desiatemu výročiu vydania Bratislava/nahlas, ktorá sa konala 15. novembra 1997, a ktorej časti boli neskôr zachytené v publikácii Bratislava/nahlas po desiatich rokoch (Huba a Podoba 1998). Hovorí sa tu napr. o verejnom pobúrení, či dokonca „vybudení spiacej spoločnosti“. Príčinou bol zámer postaviť „rovno“ dve čerpacie stanice na 500-metrovom úseku Brnianskej cesty (Huba a Podoba 1998, p. 47). Pre pozorovateľa súčasných premien vyznieva mierka odsudzovaných zámerov v súvislosti s reakciou už len smutno-úsmevne.

Rastúce kapacity hnutia a tlak na mestské prostredie postupne vedú k silnejším organizačným aktivitám na mestskej úrovni. Skúsenosti z fungovania Ekofóra sa na Bratislavskú mestskú úroveň preniesli v podobe založenia lokálnych aktivistických sietí Voľného združenia bratislavských občianskych a ochranárskych organizácií (VZBOOO) a neskôr platformy Bratislava otvorene (BAO). VZBOOO združovalo občianske organizácie a iniciatívy, ktoré sa venujú pálčivým otázkam Bratislavy, ako zeleň, doprava, architektúra, urbanizmus a pod.¹⁷

Jednou z výrazných aktivít združenia zameraných na verejné diskutovanie problémov boli diskusné stretnutia „Ochranári v Astorke“. Išlo o sériu 26 stretnutí, z ktorých prvé sa konalo tesne po podpise zmluvy medzi Ekofórom a MŽP v decembri 1998 (zmluva o bližšej spolupráci, ktorá sa však ukázala iba ako dočasný úspech ochranárov). Na stretnutiach s verejnosťou, resp. neskôr stretnutiach verejnosti s politikmi, moderovanými ochranármi, snažili sa organizátori nastolovať aktuálne problémy. Popri všeobecne ochranárskych témach či hlavných bodoch agendy niektorých z participujúcich zoskupení, ako napr. jadrová energetika (Greenpeace), sa v čoraz väčšej miere dostávajú na pretras výsostne lokálne témy – doprava v meste, zeleň, územný plán či informovanosť verejnosti.

Ako som už uviedol v kapitole IV, Bratislava konca 90. rokov minulého storočia ešte nepredstavovala miesto realizácie investičných projektov, ktorých intenzita by sa dala porovnať s tou, ktorá sa stala príznačnou pre nasledujúce desaťročie. Najvýznamnejšie stavebné aktivity tohto obdobia sa spájali s budovaním systému diaľničného obchvatu a naň nadväzujúcich komunikácií. Predmetom kritiky sa tak stala absencia protihlukovej bariéry v oblasti južného portálu tunela Sitiny, ďalej zničenie lužných lesov na Petržalskej strane v dôsledku vyústenia mostu Apollo (vtedy vedeného ešte pod pracovným názvom Košická) či posilnenie funkčnej odrezanosti Petržalky od zvyšku mesta budovaním diaľnice v úseku Einsteinova (IBO – Informácie bratislavských ochranárov 2000. Pre prípady negatívnej percepcie mestských premien v rôznych častiach mesta pozri napr. Ira 2005 a Andráško 2006).

¹⁷ Jeho členmi boli: Bratislavské regionálne ochranárske združenie, Greenpeace, iniciatíva Naše mesto, Mestský výbor SZOPK, OZ Za zdravú Patrónku, Spoločnosť pre trvalo udržateľný život, Za Matku Zem, Združenie občanov lokality Fialkové údolie, ZO SZOPK Síruius, ArTUR, BicyBa.

Ďalším významným procesom prebiehajúcim v danom období, ktorý mal zásadným spôsobom ovplyvniť mestské prostredie, bola príprava nového veľkého územného plánu. Podobne, ako v prípade budovania infraštruktúry, boli kľúčovými aktérmi rôzne inštitúcie verejnej správy, pričom ešte nedošlo k zásadnejšej zainteresovanosti súkromných hráčov. Dôležitým aspektom, určujúcim štruktúru politických príležitostí bratislavských ochranárov, bola teda prístupnosť mestských inštitúcií, ich ochota informovať, komunikovať a zapájať občianskych aktérov do procesov rozhodovania.

Podľa súdobých materiálov hnutia, ako i na základe osobného hodnotenia získaného v rámci riadených rozhovorov (väčšina sa uskutočnila v druhej polovici roka 2010), bola pre dané obdobie príznačná relatívna otvorenosť inštitúcií lokálnej správy. Magistrát hlavného mesta SR Bratislavy pod vedením primátora Jozefa Moravčíka (1998 – 2002) vyšiel dovedy v nebváľej miere v ústrety snahám o participáciu na rozhodovaní. Tieto boli spečatené podpisom „Memoranda občianskych organizácií a iniciatív Bratislavy“ s predstaviteľmi mesta. Z tlačovej správy k stretnutiu VZBOOO s predstaviteľmi mesta (uskutočnilo sa 28. 10. 1999), ktorého cieľom bolo „zhodnotiť polročnú spoluprácu ochranárov a magistrátu v oblastiach, ako sú informovanosť a účasť občanov na rozhodovaní, zeleň, doprava či územné plánovanie“, je zjavné uspokojenie s dosiahnutými výsledkami: „Ochranári ponúkajú svoju odbornosť, svoj občiansky pohľad a v neposlednom rade spätnú väzbu. Magistrát akceptoval zástupcov mimovládnych organizácií ako svojich partnerov, čo znamená, že máme možnosť vstúpiť do procesu rozhodovania nie až ex post, ale už pri tvorbe plánov“. Alebo: „Otvorená a čestná komunikácia s verejnosťou by mala byť bežnou praxou miestnej samosprávy a my cítime, že v Bratislave sa táto prax pomaly začína zahniezďovať. Už nejde len o to, občanov informovať o prijatých rozhodnutiach, ale spraviť ich súčasťou rozhodovania. Bratislavský magistrát urobil prvý krok týmto smerom“ (Pauliniová a Polakovič 1999).

Podobné nadšenie je prítomné i vo vyjadreniach na adresu magistrátu v oblasti inklúzie ochranárskych skupín do prípravy územno-plánovacej dokumentácie, ktorá dokonca získala zmluvnú podobu: „Ako naplnenie konkrétnej spolupráce sme uzatvorili v júli zmluvu s magistrátom, ktorej obsahom je environmentálne hodnotenie konceptu riešenia územného plánu. Našou úlohou, ku ktorej sme sa zaviazali, je – stručne povedané vytvoriť niečo ako zásady environmentálneho hodnotenia ÚP. V súčasnosti je rozpracovaný koncept ÚP, ktorý po dokončení bude predmetom verejného pripomienkovania a z neho vzíde samotný ÚP. A my sme sa stali práve spolutvorcami tohto konceptu ÚP – respektíve tento koncept bude predmetom environmentálneho hodnotenia podľa zásad, na ktorých sa podieľame. To, že máme spoluprácu zmluvne podchytenú, je nielen výnimočný krok, ktorému ťažko hľadať precedensy v minulosti, ale aj veľmi výhodná vec – na jej základe máme prístup ku všetkým, aj rozpracovaným, dokumentom, ktoré na magistráte existujú (s tým, že ich ale nemôžeme poskytovať ďalej ani medializovať), a samozrejme, máme veľmi dobrú možnosť byť pri tvorbe konceptu, nie až pripomienkovať vzniknutý dokument“ (Mokrán 1999).

LOKÁLNE ENVIRONMENTÁLNE ADVOKAČNÉ AKTIVITY V OBDOBÍ STAVEBNÉHO BOOMU

Nanešťastie, ideál symbiotického vzťahu medzi aktívnou občianskou verejnosťou a oficiálnou mestskou reprezentáciou sa v Bratislave nestihol „zahniezdiť“ tak, aby ho nebolo možné zvrátiť. Pod túto zmenu sa podpísali dva zásadné momenty: dramaticky rastúca exponovanosť mestského územia ako prostriedku zhodnocovania súkromných investícií a proces uzatvárania prístupu k miestam prijímania rozhodnutí realizovaný novou politickou reprezentáciou.

Do štruktúry vzťahov miestneho rozhodovania o území s príchodom nového storočia čoraz razantnejšie zasahuje ďalší kľúčový aktér – súkromní investori. Ako vyplýva z predošlých kapitol, vďaka rôznym faktorom nebol ekonomický rozvoj mesta v priebehu postsocialistického obdobia rovnomerný. Až parlamentné voľby r. 1998 znamenali ukončenie obdobia medzinárodnej izolácie Slovenska a zmenu kurzu politicko-ekonomickej orientácie krajiny smerom k integrácii do európskych a globálnych štruktúr. Jedným z výsledkov bol s rozvojom investičných aktivít súvisiaci rastúci tlak na územie, pričom Bratislava ako politické, ekonomické a administratívne centrum krajiny sa stala zvlášť významným cieľom ich realizácií.

Mesto už v minulosti bolo nútené vzdať sa množstva lukratívnych pozemkov, pričom táto prax mala aj do budúcnosti znamenať významný prvok pri zachovávaní vyrovnaného rozpočtu. Navyše, spolu s neexistenciou vízie a regulatívov na jej podporenie a s ešte sa len rodiacimi zákonmi upravujúcimi transparentné konanie samosprávy prispeli k vzniku situácie, ktorá, ak nespôsobilá nárast počtu konfliktných momentov, určite neznamenala systémové riešenie, ktoré by umožnilo efektívne sa im vyhnúť.

Okrem týchto zmien došlo v meste na základe výsledkov komunálnych volieb z r. 2002 aj k zmene politickej reprezentácie. V januári 2003 sa funkcie primátora hlavného mesta ujíma Andrej Ďurkovský (KDH) a svojím znovuzvolením v r. 2006 sa stal postavou, ktorá viac ako ktokoľvek iný symbolizovala mestskú politiku počas obdobia stavebného rozmachu.

Zaužívaná prax z predošlých období, keď na základe podpisu memoranda medzi primátorom a mestskými ochranárskymi organizáciami mali tieto nebyvalý prístup k informáciám a dokumentom týkajúcim sa prijímaných rozhodnutí, sa začala postupne rušiť. Na začiatku funkčného obdobia nového personálneho obsadenia magistrátu sa ešte pokračovalo v zaužívaných postupoch. Dňa 10. 3. 2003 primátor na podnet ochranárov zvolal (posledný) okrúhly stôl, kde sa stretli občania a ochranári s predstaviteľmi mesta. Predmetom diskusie bola nespokojnosť občanov s nevhodným charakterom ťažobných postupov v bratislavskom lesoparku (Trubíniová 2003). Podobne bola zo strany primátora čoskoro zrušená prax poskytovania interných materiálov určených pre poslancov mestského zastupiteľstva. Podľa dlhoročnej aktivistky Kataríny Šimončíchovej začala byť prekážkou kritika občianskych environmentálnych organizácií. „Záviselo to od tlačových správ, aké sme vydávali, keď boli zlé, tak že nás potrestá – nebudete vedieť, čo sa deje“ (Šimončíchová 2010). Všeobecné obmedzenia súvisiace s rokovacím poriadkom

mestského a miestnych zastupiteľstiev, ktoré sa spravidla konajú počas pracovnej doby, čím do veľkej miery vylučujú účasť širšej verejnosti a luxus prístupu je obmedzený len pre predstaviteľov profesionalizovaných zoskupení, boli takto ešte posilnené.

O zmenenej situácii na poli mestského rozhodovania o území svedčí otvorený list primátorovi, starostom mestských častí a poslancom mestského a miestnych zastupiteľstiev z 22. 10. 2004, v ktorom ešte nie tak dávno spokojní predstavitelia VZBOOO vyjadrujú svoje znepokojenie. „Kto schválil, kto povolil tieto stavby, ktoré nerešpektujú mnohokrát ani Aktualizáciu územného plánu z r. 1993 či iné platné dokumenty a už vôbec nie mienku občanov?! Kto sa predbežnými, územnými, stavebnými a inými rozhodnutiami snažil priblížiť a vyhovieť požiadavkám investora?! Kto umožnil, aby sa dali zlegalizovať „čierne“ stavby?! Prečo investorovi stačí zaplatiť neprimerane nízku pokutu (či úplatok?) a pokračuje v stavbe?! Dokedy budeme čakať na nový stavebný zákon, ako aj na skutočne autoritatívnu stavebnú inšpekciu a úrady, ktoré zamedzia takýmto praktikám?! Kedy bude asanovaný prvý „načierno“ postavený dom?! Kedy zvíťazí zdravý rozum a svedomie nad peniazmi a podvodmi?!“ (VZBOOO 2004).

Na stránkach informačného periodika 'Informácie bratislavských ochranárov' vydávaného v rokoch 1981 – 2005 Mestskou organizáciou SZOPK sa množia správy dosvedčujúce nespokojnosť ochranárov s konkrétnymi aktuálnymi a plánovanými projektmi v oblasti premien mestského prostredia. Reflektované boli hlavne kauzy intenzifikácie výstavby, dlhší čas zasahujúce najmä oblasti centra mesta, kde boli zvlášť veľkému tlaku vystavené čoraz vzácnejšie nezastavané územia. Predmetom kritiky sa tu stali napr. projekt revitalizácie bratislavského podhradia, zámer výstavby na Napoleonskom vršku, plán zastavania parku na Belopotockého ulici, projekt zástavby Vodárenskej záhrady na Mudroňovej. Akcia „Zachráňme nábrežie“ z roku 2004 predstavovala jedno z prvých verejných vystúpení proti výstavbe pripravovaného projektu River Park. Hlavný argument aktivistických skupín bol v týchto prípadoch založený na spochybnení zámeru privatizovať doposiaľ verejnosti dostupné územia. V konkrétnych prípadoch boli tieto doplnené o ďalšie environmentálne, technicko-urbanistické či architektonické argumenty, zdôrazňujúce aspekt preferencie výmenných hodnôt nad hodnotami úžitkovými v predkladaných „revitalizačných“ zámeroch¹⁸.

Najviac mediálnej pozornosti si získala kauza okolo predaja mestských pozemkov lesíka na Krasovského ul. súkromnému investorovi a jeho následné zastavanie, za ktorou stál dovedy najúspešnejší mobilizačný počín v histórii novodobého bratislavského ochranárstva. Okrem tradičnej odbornej argumentácie proti pripravovanému projektu (návrhu na vyhlásenie lesíka za chránený krajinný prvok podložené odbornými správami a analýzami, spochybnenie postupov pri vydávaní kladného stanoviska k investičnej

¹⁸ V prípade plánovanej výstavby na nábreží (River Park) bolo, okrem zásahu do tradičného verejného priestoru reprezentovaného promenádou a príľahlým parkom, kriticky poukazované na stratu 239 stromov, prerušenie biokoridora, zvýšenie tlaku na existujúci dopravný koridor, či narušenie siluety nábrežia. Okrem zvýšeného tlaku, ktorý mal so sebou priniesť realizovaný projekt, išlo tiež o rozpor so závermi odbornej dopravnej komisie, ktorá dané územie odporučila zachovať ako nevyhnutné „priestorové rezervy na dunajské mosty 21. storočia“ (Informácie bratislavských ochranárov 12/2004, str. 7).

činnosti) a snahy komunikovať s orgánmi verejnej správy aktivisti rozbehli niekoľko, často nápaditých aktivít s cieľom zabrániť predaju lesíka a následnej výstavbe na jeho území. Bola zorganizovaná živá ľudská reťaz obopínajúca celé predmetné územie (zúčastnilo sa približne 2 000 ľudí), ktoré bolo následne vyhlásené za ÚCHO (územie chránené občanmi). Občianske iniciatívy dokonca navrhli mestu odkúpenie pozemku za výhodnejšiu cenu akú ponúkol súkromný investor. Predaju a následnej výstavbe nedokázala zabrániť ani petícia, pod ktorú sa podpísalo 14 000 občanov. V marci 2006 bola táto odovzdaná na magistráte, ten však na ňu neodpovedal.

Ako dokladajú zistenia kontrolórky mesta vo veci postupu pri riešení sťažností a petícií v období rokov 2006, 2007 a prvého polroku 2008, nešlo o výnimku v prístupe magistrátu smerom k občanom: „Magistrát mal neporiadok aj v evidencii a riešení petícií. Z tých, ktoré Kalasová [kontrolórka, pozn. autor] kontrolovala za rok 2006, ani v jednom prípade nenašla odpoveď kompetentného. ... Kontrolórka ďalej zistila, že počítačový program, ktorý magistrát používa tri roky, vôbec petície a sťažnosti neprevzal, hoci boli doručené. Nedá sa teda ani povedať, koľko ich bolo a či sa riešili. ... Za rok 2007 ďalej chýbal zoznam petícií, teda sa nedá zistiť, koľko ich magistrát dostal. Na kontrolu ich pracovníci úradu predložili 43, z nich bolo riadne a v lehote vybavených len 17. ... Za minulý rok [2008, pozn. autor] kontrolórka v piatich spisoch, ktoré preverovala, nenašla nič iné, iba samotnú petíciu. Magistrát teda nemá žiadne potvrdenie, ako naložil napríklad s petíciou proti likvidácii parčíka na Belopotockého alebo za zachovanie predajne v Starej tržnici“ (Kraková 2009).

Výsledkom uzatvorenia radnice bola zmena stratégií, ktorými sa rôzne skupiny snažili vplývať na rozhodovacie procesy. Jednou z nich, okrem „tradičných“ akcií vyjadrenia názoru ako hapeningy, petície či diskusné stretnutia sa stal aktívny vstup do politiky – najprv prostredníctvom podpory konkrétnych kandidátov v komunálnych voľbách, o štyri roky neskôr už ako samostatný subjekt.

Aj počas obdobia uzatvárania mestského rozhodovania verejnosti sa nezastavil proces zužovanie okruhu aktívnych participujúcich. Prakticky v každom z rozhovorov s aktérmi environmentálnych advokačných aktivít v meste zaznieva reflexia problému nedostatočného personálneho zastúpenia, v ktorého dôsledku sa značne zúžili možnosti praktickej činnosti, či už vo sfére šírky (poukazovanie na ďalšie problematické situácie) alebo hĺbky záberu (dôslednejšie sledovanie či púšťanie sa do náročnejších postupov, ako napr. súdne spory). Zo začiatku dobre fungujúca voľná platforma VZBOOO postupom času stratila svoj jednotiaci potenciál a orientáciu na lokálne témy. Dôvodom bol najmä pokračujúci odchod kádrov spojený s nutnosťou jednotlivých, často rozdielne zameraných organizácií sústrediť sa na vlastné aktivity a prežitie. Na druhej strane sa vyprofilovalo početne malé, no efektívne transakčné jadro aktivitami vzájomne previazaných skupín, či skôr jednotlivcov, s pôsobiskom v rôznych organizáciách, z ktorých viacerí sa s blížiacimi komunálnymi voľbami rozhodli do nich priamo zapojiť. Vzniká iniciatíva Bratislava otvorene (BAO).

Volebný program iniciatívy na existujúcich politických stranách nezávislých kandidátov pozostával zo štyroch bodov, z ktorých väčšina priamo reflektovala problémy politiky

rozhodovania o územnom rozvoji: (1) zastaviť zahusťovanie mesta, ktoré sa rozmohlo v posledných rokoch, (2) zastaviť nekonceptnú výstavbu, bezhlavý výrub zelene, (3) skvalitniť a rozvíjať verejnú dopravu a (4) zvýšiť informovanosť, transparentnosť rozhodovania a spoluúčasť verejnosti na činnosti samospráv (BAO 2006a).

Predvolebná kampaň v rámci bratislavských komunálnych volieb r. 2006 okrem iného ukázala, že problematické vnímanie premien vybudovaného prostredia, resp. adície nových prvkov sa netýkajú len širšieho centra či vnútorného mesta. Aj iné subjekty si osvojili, aspoň na úrovni predvolebných sľubov, agendu kritiky jestvujúcej praxe výstavby v meste. Heslá ako „Stop zahusťovaniu“ a „Zelený Ružinov“ dopomohli napríklad k volebnému víťazstvu kandidátom na starostov v MsČ Karlova Ves a Ružinov.

Za iniciatívu BAO sa volieb zúčastnilo 14 nezávislých kandidátov, pričom traja z nich sa dostali do zastupiteľstiev mestských častí (dvaja v Starom Meste, jedna v Karlovej Vsi), a kandidátka v MsČ Devín bola zvolená na post starostky. Výsledok dosiahnutý napriek znevýhodneniam existujúceho volebného systému (nezávislí kandidáti musia, na rozdiel od straníckych kolegov, svoju kandidatúru doložiť až stovkami podpisov od rezidentov danej mestskej časti), tradičnej volebnej podpore veľkých politických strán, či verejnosti neznámemu menu iniciatívy prvýkrát sa uchádzajúcej o priazeň voličov, tak možno považovať za istý úspech.

Na druhej strane, takéto zastúpenie nemohlo znamenať silu, ktorá by zásadným spôsobom zasiahla do rozhodovania. Výnimkou bola MsČ Devín, kde s podporou BAO zvíťazila kandidátka na starostku Ľubica Kolková. Predvolebná spolupráca kandidátky a ochranárskej iniciatívy bola založená na spoločnom odpore voči pripravovanej výstavbe novej obytnej štvrte, ktorý predstavoval aj hlavný bod politickej agendy budúcej starostky, na ktorom sa tiež zhodla väčšina obyvateľov Devína. Novozvolená starostka dokázala, že z jej strany nešlo iba o predvolebné sľuby, keď medzi riadnych členov v tomto smere dôležitej komisie životného prostredia a výstavby miestneho zastupiteľstva menovala dlhoročnú ochranárku K. Šimončíčovou. Napriek šesť rokov trvajúcim sporom, vyjadrovaniam nespokojnosti zo strany predstaviteľov mestskej časti, jej obyvateľov a aktivistov, spoločnosť Skanska stále disponovala právoplatným stavebným povolením na výstavbu štvrte viladomov, po ktorých dokončení by sa počet obyvateľov malej mestskej časti vidieckeho charakteru takmer zdvojnásobil. Nakoniec to bol developer, kto od plánovaného projektu odstúpil a započal prácu na novom, k miestnym obyvateľom i okolitej krajine citlivejšom pláne. Tento má vytvoriť pracovná skupina zložená z troch zástupcov spoločnosti Skanska a troch zástupcov Devína (Hudeková 2011). Nanešťastie, situácia keď sa predstavitelia verejnej sféry dôsledne držali svojich predvolebných sľubov, rovnako ako ochota developera revidovať svoje pôvodné zámery z dôvodu občianskeho tlaku, nebola v Bratislave úplne bežnou.

Práve naopak, obdobie druhého primátorského obdobia Andreja Ďurkovského (2006 – 2010) predstavovalo doposiaľ éru najväčšej široko prejavovanej nespokojnosti s výstavbou na území mesta v jeho histórii. V nasledujúcej časti bude bližšie priblížený prípad, ktorý viac ako iné symbolizoval komplex vzťahov produkcie a transformácie mestského

hmotného prostredia v Bratislave tohto obdobia, ako i zmenu nastavenia týchto vzťahov, ku ktorej došlo po ďalších komunálnych voľbách.

ZHRNUTIE

V tejto časti som sa problému občiansko-politickej participácie týkajúcej sa zmien urbánneho prostredia venoval komplexnejšie. Rozvoj konkrétnych ochranárskych aktivít bol skúmaný v geograficko-historickom kontexte vývoja štruktúry politických príležitostí na území SR všeobecne a zvlášť v Bratislave. Všeobecne pozorovaný demokratický a participačný deficit v postsocialistických krajinách v porovnaní s vyspelejšími časťami sveta má dve roviny: (1) nedostatočné postavenie mimovládnej sféry v rozhodovacích procesoch, (2) trend poklesu miery participácie verejnosti. Existuje množstvo interpretácií a identifikácií faktorov spoluzodpovedných za tento stav. Okrem historických príčin sa na tomto stave podpisujú súčasné podmienky a nastavenia ako problém nedostatočného financovania aktivít, nechota formálnych inštitúcií uznať legitimitu nárokov pochádzajúcich zvonka i formovanie bariér medzi profesionalizujúcimi sa združeniami a širšou verejnosťou.

Napriek populárnej predstave o neexistencii občianskych aktivít v objektívne nepriaznivom období normalizácie faktom zostáva, že práve v tejto dobe sa sformovali dobrovoľné organizácie, ktoré si v reakcii na meniace sa štruktúry politických príležitostí vypracovali spôsoby vnútornej organizácie a prekvapivo široké spektrum stratégií a taktík nasmerovaných navonok. Na strane druhej, mnohé z aktivít presahovali rámec konformnej subordinácie, pričom udalosti po vydaní dokumentu Bratislava/nahlas vykazovali prvky konfrontácie s vládnuou ideológiou a existujúcim centrom moci.

Už od r. 1990 sa začína ukazovať, že aj v novej spoločensko-politickej situácii budú musieť ochranári zaujať opäť opozičné postavenie, navyše komplikované personálnym oslabením. Deväťdesiate roky predstavovali obdobie formovania nových štruktúr a hľadanie nových postupov a stratégií. Bezprecedentná otvorenosť štruktúry politických príležitostí bezprostredne po Novembri 1989 umožňovala robiť „veľké veci“. Zakrátko sa však idey ochrany prostredia, ako aj ich praktické napĺňanie začali trieštiť na líniiach sporu slovenskej politickej scény. Otázka nacionalizmu, charakteru štátneho usporiadania a nakoniec politicko-ekonomické otázky regulácie a úlohy štátu rozložili možnosť jednoty dostatočne silnej reprezentácie environmentálnych tém, ktoré sa dostali na okraj verejného a politického záujmu. Rovnako klesajúci trend malo financovanie takto zameraných aktivít, ako aj miera aktívnej participácie obyvateľstva. Na druhej strane sa v takýchto limitujúcich podmienkach buduje infraštruktúra transakčného aktivizmu, kde sa prepájajú aktéri snažia nedostatočné zdroje nahrádzať efektivitou svojej práce.

S rastúcou dynamikou zmien vo vybudovanom prostredí a nevyhnutnými kontroverziami, ktoré tieto so sebou prinášajú, rastú i snahy ovplyvňovať lokálnu politiku. Dochádza k postupnej zmene mierky pozornosti environmentálnych aktivít. Výsledkom

rastúcich problémov pri získavaní zdrojov – finančných či ľudských, je formovanie relatívne malého, no efektívneho jadra transakčného aktivizmu.

Popri stratégiách vyjadrenia názoru sa rozvíjajú najmä aktivity formálnej participácie, ktoré boli umožnené otvoreným prístupom na radnici. Avšak po komunálnych voľbách r. 2002 dochádza k narušeniu vzťahov medzi občianskymi aktivistami a aktivistkami a predstaviteľmi mesta, čo vedie v prostredí zvýšeného investičného tlaku na územie a rastu množstva konfliktných situácií k aktívnemu vstupu predstaviteľov občianskej angažovanosti do komunálnej politiky prostredníctvom kandidatúry vo voľbách.

VII. PRÍPADOVÁ ŠTÚDIA – BÚRANIE PKO

V utorok 14. apríla 2009 sa začalo s použitím ťažkej techniky búranie budov v areáli Parku kultúry a oddychu (PKO) na bratislavskom nábreží. Tento akt a reakcie naň dostali na chvíľu do centra pozornosti nielen dlhodobý prítomný problém rozhodovania o tom, ktoré prvky hmotného prostredia majú ustúpiť novým požiadavkám, ale i širšie otázky, aké sú vlastne tieto požiadavky a kto ich definuje.

Kauza okolo búrania PKO predstavuje jeden z najvýznamnejších sporov o budúcnosť lokality v meste, ktorý dokumentuje mnohé z praxe politiky mestských premien Bratislavy ostatnej dekády. V niečom predstavuje extrémny prípad, no táto výnimočnosť sa týka hlavne kvantitatívnych atribútov miery občianskej angažovanosti či mediálnej pozornosti, súvisiacej s dôležitosťou predmetného územia. Iné špecifikum spočíva v symbolickom význame a úlohe, ktorú tento symbol zohral pri zmenách politickej reprezentácie v ostatných komunálnych voľbách. Tzv. „nová politická kultúra“ definovaná aj vo vzťahu k budúcnosti mestských území bola hlavná hodnota, ku ktorej sa mnohí z úspešných kandidátov hlásili. Tento symbol však reprezentoval a reprezentuje mnohé z podobných káz, ktoré sa štruktúrou a priebehom konfliktu v mnohom nelíšili, skôr naopak, zapadali do rámca bežnej praxe nakladania s mestským majetkom či transformácie hmotného prostredia v meste.

Priame korene konfliktu spadajú do 30. júna 2005, keď mestskí poslanci prijali uznesenie č. 719/2005 (MsZ 2005), ktorým mesto predalo (bez verejnej súťaže a diskusie) pozemky pod budovami PKO spoločnosti Henbury Development, firme blízkej známej finančnej skupine J&T. V zmluve síce bolo uvedené, že mesto môže priestory naďalej využívať za symbolickú korunu ročne, no dokedy takto môže činiť, zmluva bližšie nešpecifikovala. Bolo symptomatické, že širšie územie, ktorého boli predmetné pozemky súčasťou, nebolo v čase predaja (a nie je doposiaľ) zaregulované podrobnejšou (zonálnou) územno-plánovacou dokumentáciou.

Napriek neskorším, často rôzniacim sa interpretáciám predaja pozemkov, ktorý už samotný mal skôr či neskôr znamenať aj búranie budov, informácie o takejto možnosti na verejnosť tak skoro neprenikli. Rok po predaji, v septembri 2006, magistrát prvýkrát informuje o možnej náhrade kultúrneho stánku v bližšie nešpecifikovanej budúcnosti

v ešte nepostavenej budove Auditória (MsZ 2006). Prvú konkrétnu informáciu o budúcnosti objektov PKO sa verejnosť dozvedela vo februári 2008, keď mesto oznámilo, že na budovy existuje už rok platné búracie povolenie (ktoré sa vydáva na žiadosť vlastníka – teda mesta), vydané stavebným úradom MsČ Staré Mesto dňa 19. 3. 2007 (Kráková 2010a). Až v tomto momente sa začína reálny zápas o záchranu PKO.

Zámer vyvolal spontánnu vlnu nevôle v radoch verejnosti, ako i organizačné vypätie existujúcich ochránárskych štruktúr. Výsledkom bola jedna z najväčších kampaní svojho druhu v Bratislave. Petíciu za záchranu PKO podpísalo viac než 10 000 ľudí, medzi ktorými nechýbali stovky známych osobností, okrem iného aj vysokí ústavní činitelia vtedy novej vlády, ako napr.: premiérka Iveta Radičová, predseda a podpredseda NR SR Richard Sulík a Béla Bugár, ministri Ivan Mikloš, Zsolt Simon, Mikuláš Dzurinda, Rudolf Chmel a mnoho ďalších. Premiérka oznámila, že urobila maximum, čo vedela ako občianka. „To znamená, že okrem podpísania petície som využila všetky svoje kontakty a rozhovory, aby sme túto vzácnu historickú pamiatku zachovali. Teraz môžem využiť iba svoj vplyv ako premiérky či kolegyne na pána primátora, aby prehodnotil svoje rozhodnutie. Je to v rukách samosprávy“ (Radičová v Kráková 2010b). Napriek všetkému, dosluhujúci primátor Andrej Ďurkovec zaslal v decembri 2010, deň pred komunálnymi voľbami, v ktorých už nekandidoval, list adresovaný Bratislavskej kultúrnej a informačnej službe (BKIS – mestská organizácia, ktorá má na starosti rozvoj a propagáciu kultúry v meste a sídlila v budovách PKO), v ktorom nariadil opustenie priestorov PKO do 10. decembra 2010.

Cieľom nasledujúcej časti je na jednej strane ilustrácia mnohých zo zistení predstavených v analytických častiach na konkrétnom prípade, na strane druhej analýza niektorých doposiaľ nerefektovaných aspektov politiky mestských premien. Na predstavenom príklade bude preskúmaný ďalší z možných nástrojov verejného zasahovania do realizácie súkromných zámerov, ktorým je pamiatková ochrana. Tiež sa pozriem na aspekt vytvárania legitimity kreatívno-deštruktívnych zásahov vo verejnej diskusii prostredníctvom stigmatizácie územia a vytvárania „diskurzu opotrebovanosti“.

HLADANIE (ÚŽITKOVEJ) HODNOTY PKO

Areál Parku kultúry a oddychu (PKO) sa nachádza na ľavom brehu Dunaja na území mestskej časti Bratislava – Staré Mesto, západne od historického jadra, s ktorým ho spája nábrežná promenáda. Na sever sa dvíhajú svahy Malých Karpát, v tejto časti už relatívne mierne a vhodné na stavebné využitie, ktoré má podobu zástavby rodinných domov. Špecifickú hodnotu miestu dodáva výhľad na protilahlý dunajský breh, ktorému dominujú lužné lesy, čím sa tu jedinečne snúbi centrálna mestská poloha s pohľadom na relatívne neporušené prírodné prostredie.

Počiatky histórie samotného PKO spadajú do prvej polovice 30. rokov 20. storočia, keď sa v meste začína uvažovať o vybudovaní výstavného areálu pre Dunajské veľtrhy, ktoré sa tu konali od r. 1921 (pôvodne v prístave). Možná lokalita realizácie takéhoto

zámeru vznikla rozšírením nábrežia nasypaním materiálu z razenia tunela pod hradom. Funkcionalistické budovy boli projektované v rokoch 1943 – 48 autorskou trojicou Pavol Andrik, Ján Štefanec a Kamil Gross. Koniec vojny a skoré povojnové roky so sebou priniesli množstvo vlastných problémov a realizácia projektu sa pozastavila. Sčasti adaptované pavilóny (samotné priestory kultúrneho stánku, športové haly a hydrologické laboratóriá) boli dostavané v r. 1953, resp. 1955. S budovaním komplexu je nerozlučne spätá nábrežná promenáda, ktoré spoločne utvorili jeden z najvýznamnejších verejných priestorov na území mesta, ktorý sa nezmazateľne vryl do života niekoľkých generácií Bratislavčanov a Bratislavčaniek.

Obr. 9 PKO – 70. roky 20. storočia (Zdroj: Bútora 2011)

Už prvý rok fungovania sa tu konalo vyše 300 akcií, organizovali sa tu veľtrhy (výstavis-ko bolo neskôr presunuté do novovystavanej Incheby), nachádza sa tu jeden z najväčších tanečných parketov na Slovensku (či dokonca v strednej Európe), pôsobila tu Tanečná škola PKO. V r. 1966 tu začína svoju tradíciu Bratislavská lýra, v r. 2010 sa uskutoční 36. ročník Bratislavských jazzových dní, sídlilo tu Bratislavské kultúrne a informačné stredisko (BKIS). Zabralo by veľa času a priestoru vymenovať všetky dôležité udalosti, ktoré z PKO časom urobili širokej verejnosti dostupný kultúrny priestor celomestského a nadmestského významu, za ktorý nemá mesto v súčasnosti náhradu.

Z pohľadu hodnôt materiálnych aspektov existujúcich štruktúr sa okrem architektonickej hodnoty samotných budov v priestoroch areálu nachádzali objekty sochára Tibora Bartfaya a vitráže Janka Alexyho, ktoré už pamiatkari odporučili chrániť a v období hrozby búrania boli prevezené do depozitov mestského múzea.

Mnohovrstevnatosť hodnotových významov zhrnula architektka Henrieta Moravčíková: „Význam PKO tkvie v spojení jeho architektonickej vrstvy, ktorá je dokumentom historického vývoja architektonických názorov, spoločensko-politickej vrstvy, ktorá zahŕňa totalitnú, autoritársku i demokratickú skúsenosť našej spoločnosti, ako aj vrstvy individuálnych skúseností celého radu obyvateľov a návštevníkov mesta. PKO je obrazom našich moderných dejín, je miestom s pamäťou, akých už v meste ostalo len málo. Je verejným priestorom par excellence. PKO pritom predstavuje pre rozličné generácie svojich návštevníkov rozličnú skúsenosť, a tak má pre nich aj rozličnú hodnotu. Inak ho vníma generácia tých, ktorí sa podieľali na jeho budovaní, inak tí, ktorí si v PKO odkrútili svoju tanečnú, inak tí, čo tu zažili Jazzové dni a úplne inak tí, ktorí tu hrávajú volejbal či chodia do astronomického krúžku. PKO je svojím zložitým funkčným programom veľmi aktuálnym fenoménom a jeho spoločenský potenciál sa ešte zďaleka nevyčerpal“ (Moravčíková 2011).

Podobné názory však v dôsledku dlhodobého utajovania prijímania rozhodnutí smerujúcich k deštrukcii areálu začali zaznievať až keď sa možnosti záchranu PKO značne zúžili. Za jednu z mála zostávajúcich bola vyhodnotená možnosť zápisu do Ústredného zoznamu pamiatkového fondu (ÚZPF). Dňa 1. 2. 2008 bol skupinou Bratislava otvorene (BAO) podaný podnet na zapísanie budov do zoznamu národných kultúrnych pamiatok, čím by získali zákonom garantovanú ochranu. Dôvodom ochrany mali byť architektonicko-historické a kultúrno-spoločenské dôvody, ktorých vážnosť podporili stanoviskom napr. odborníci Fakulty architektúry STU v Bratislave (FA STU 2008).

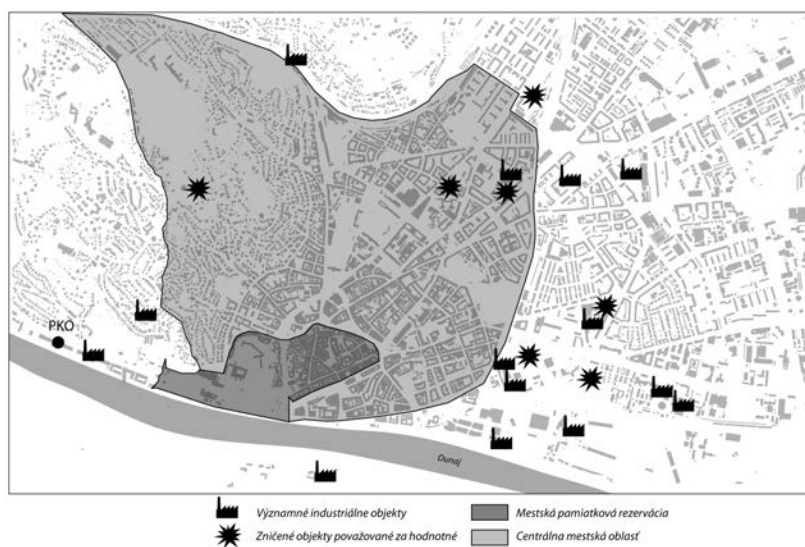
Príčinou takejto hodnotovej redukcie bola hlavne absencia nástrojov, ktoré by definovali a umožnili presadzovať širší verejný záujem vo vzťahu k predmetnému územiu. Problémy priestorovo-funkčného hľadiska riešiacie napr. dopravnú situáciu v relatívne exponovanom úzkom priestore, kde sa plánuje viacero väčších projektov, dôležité vizuálne otázky – ako silueta nábrežia a hradného vrchu či otázka zachovania „verejnosti“ priestorov a ich širokej dostupnosti, odznievali len ako argumenty v diskusii bez podpory nástrojov, ktoré by umožnili ich zohľadnenie pri rozhodovaní. Napriek tomu, že išlo o kľúčové rozvojové územie, ktoré si svojou polohou i funkciou (prípadne

i architektonickou hodnotou) nepochybne zasluhovalo pozornosť magistrátu vyjadrenú dostatočne efektívnymi regulačnými nástrojmi zohľadňujúcimi spomenuté momenty, územný plán zóny nebol pre toto citlivé územie vypracovaný dodnes. Predajom neza-regulovaného územia sa mesto vzdalo značných možností ovplyvňovania jeho ďalšieho využitia. Len formálne mesto vystúpilo v snahe o kontrolu nad predaným územím v auguste 2005, keď podalo návrh na stavebnú uzáveru. V októbri 2005 však stavebný úrad konanie prerušil pre neúplnosť podaného návrhu a pre jeho nedoplnenie, na ktoré stavebný úrad mesto vyzval, no ku ktorému už viac nedošlo. To však nebránilo predstaviteľom magistrátu hodnotiť proces ako splnenie si záväzku. „Povinnosť si mesto splnilo, návrh podalo,“ reagovala hovorkyňa magistrátu Eva Chudinová (Kráková 2008b). Z júla 2008, teda obdobia po prepuknutí kauzy, je aj správa o tom, že „starosta Starého Mesta Andrej Petrek a primátor Andrej Ďurkovský sa dohodli, že vhodné by bolo vytvoriť plán zóny“ (Kráková 2008b). Túto vhodnosť však ani primátor ani starosta nedokázali pretaviť do konkrétnych krokov počas dvoch zostávajúcich rokov vo svojich funkciách. Politická vôľa sa našla až v novom mestskom zastupiteľstve po voľbách 2010. Dňa 22. 2. 2011 zverejnil bratislavský magistrát na webovej stránke mesta oznam o začatí obstarávania územno-plánovacej dokumentácie pre Územný plán zóny Bratislavské nábrevie (BAO 2012).

Snaha o záchranu budov prostredníctvom zápisu medzi národné kultúrne pamiatky sa zdala poslednou z možných ciest zachovania areálu. Práve v období počiatkov snáh o zápis (jún 2007) sa rozhodovalo o budúcnosti viacerých objektov, ktoré mali spoločné dve charakteristické historicko-geografické črty. Boli nimi vzájomne súvisiaca poloha a charakter vlastných objektov spojený s moderným industriálnym rozvojom mesta obdobia konca 19. a prvej polovice 20. storočia (ďalším spoločným momentom viacerých z nich bol ich osud). Obdobie vzniku a funkcia (priemyselná alebo výstavná) do veľkej miery predurčili polohu vznikajúcich štruktúr, ktoré boli lokalizované za hranicami vtedajšieho predmoderného mesta, ktoré dovtedy len pomaly rástlo mimo pôvodného stredovekého jadra. Dostatok území na vtedajšej periférii dal vzniknúť viacerým priemyselným zónam priamo na hranici historického jadra, alebo v jeho relatívnej blízkosti. Obdobie neskoršieho priestorového rastu mesta prinieslo zmenu relatívnej polohy, no v podmienkach všeobecnej podpory priemyselnej výroby v období štátneho socializmu sa táto selektívne zachovala aj v širšom centre mesta (Šuška 2008). Na druhej strane, s polohou mimo hraníc tradičného historického centra súvisí aj nepokrytosť týchto území nástrojmi plošnej pamiatkovej ochrany, ktoré sú v Bratislave reprezentované Centrálnou pamiatkovou zónou a jej ochranným pásmom.

Za všetky nech je spomenutých niekoľko prípadov, ktoré vzbudili značný ohlas a protesty odbornej i laickej verejnosti. V januári 2008 bola v areáli Kablo počas víkendového búrania strhnutá za pamiatku navrhnutá, a teda do rozhodnutia aj chránená historická kotolňa zo začiatku 20. stor. V júli 2008 nečakane a bez povolenia zničili najstaršiu a jedinou pamiatkovo chránenú časť závodu Gumon – lisovníu bakelitu z r. 1911. Podobne ako v prípade Kabla sa investor nakoniec vyhol i plateniu pokuty. Uhorská kráľovská tabaková továreň na Radlinského, resp. jej časť – tabakový sklad

z polovice 19. stor., bol pamiatkovo chránený až do r. 2007. Investor v r. 2006 neuspel so žiadosťou o zrušenie ochrany, no po požiari v r. 2007 bola zo zoznamu vyradená a neskôr zbúraná. Budovy v areáli podniku Danubius Elektrik na Račianskej ulici boli zbúrané v r. 2007. Vo februári 2008 sa začalo s búraním Mlyna a pekárne Jedla na Račianskej ulici z medzivojnového obdobia. Tieto a mnoho ďalších dôkazov industriálnej minulosti mesta padli za obeť novým trendom v jeho rozvoji. Ako bolo ukázané v kapitole IV, rastúca dynamika produkcie počas druhej postsocialistickej dekády spôsobovala rastúci tlak na mestské územia a nevyhla sa žiadnej časti mesta. Avšak prstenec okolo starého mesta predstavoval zvlášť zraniteľné územie. Dôvodom bolo množstvo investičných činností spojených s rozvojom komerčných aktivít v rámci expandujúceho centra na jednej strane, na strane druhej sú oblasti širšieho centra stále atraktívne z pohľadu rozvoja rezidenčných funkcií.

Obr. 10. Priemyselné dedičstvo a pamiatková ochrana (Zdroj: Šuška 2013)

Rozdiel v porovnaní s budovami PKO bol, že v uvedených prípadoch išlo o objekty v súkromnom vlastníctve, kam sa postupne dostali v rámci privatizácie pôvodných výrobných podnikov. S postupujúcou deindustrializáciou mestskej ekonomiky sa tieto dostávali do vlastníctva investorov a developerov, ktorí trendu transformácie miestnej ekonomickej bázy prispôbovali aj vízie budúcich využití týchto lokalít a investičné stratégie. Vlna deštrukcie industriálnych areálov však viedla aj k zvýšenej aktivite v oblasti snáh o ich záchranu. Nádej na vyhlásenie budov vo vlastníctve mesta tkvela v tom, že celý proces je nastavený citlivo voči vlastníckym právam. Preto k prípadnému zápisu, ktorý znamená zúžené možnosti nakladania s majetkom pre vlastníka, môže prakticky dôjsť iba s jeho súhlasom. Mesto ako predstaviteľ verejného záujmu

reprezentovaného volenými zástupcami však (aspoň teoreticky) predstavuje príhodnejšie možnosti na ovplyvnenie jeho postoja vo veci oklieštenia vlastníckych práv (v porovnaní napr. so súkromným investorom).

Okrem inštitucionálnej podrozvinutosti nástrojov územného plánovania a regulácie výstavby zohralo pri snahách o záchranu industriálu všeobecne, a PKO zvlášť, úlohu miestne špecifické postavenie a chápanie významnosti tzv. industriálneho dedičstva – kategória pamiatok, ktorá sa vzťahuje aj na architektúru pôvodného výstavného areálu. Hoci počiatky záujmu pamiatkarov o industriálne dedičstvo spadajú do 80. rokov 20. stor., obdobie postsocialistickej transformácie túto tému výraznejšie nereflektovalo (Obuchová 2009). Práce na vytvorení komplexnej metodológie, ako i vytipovanie konkrétnych lokalít sa znovu obnovili len nedávno. Ministerstvo kultúry SR (MK SR) aj v reakcii na dvíhajúcu sa vlnu deštrukcie priemyselných areálov zažiadalo v máji 2007, aby sa do Plánu hlavných úloh Pamiatkového úradu SR na rok 2008 dostala úloha „Spracovanie analýzy a vyhodnotenie industriálnej architektúry na území Slovenska s cieľom navrhnúť vybrané nehnuteľnosti na vyhlásenie za národné kultúrne pamiatky, prípadne areály za pamiatkové zóny“. Malo tak ísť o „vyrovnanie určitého dlhu zo strany ochrany kultúrnych pamiatok voči obdobiu, ktoré iné spoločensko-historické disciplíny intenzívne skúmajú, ako aj nadviazanie na prístup vyspelých európskych štátov k vlastnému priemyselnému dedičstvu, jeho ochrane, prezentácii a novému využitiu“ (PÚ SR 2012, p. 56). Predmetom možnej ochrany sa malo stať „hmotné dedičstvo z obdobia začiatkov rozvoja moderných miest a spoločnosti (od konca 18. do 1. polovice 20. storočia). Podľa vyjadrenia vo výročnej správe bol významným stimulom moment, keď sa úloha analýzy a hodnotenia industriálnej architektúry dostala medzi prioritné projekty (2009 – 2011), čomu zodpovedali aj vyhradené prostriedky MK SR. Úloha je však stále v procese plnenia. A nebolo to len PKO, ktoré bolo medzičasom odsúdené na zánik.

Zo strany aktivistov a aktivistiek z BAO došlo k dvom pokusom iniciovať zápis budov PKO do Ústredného zoznamu pamiatkového fondu. Prvýkrát vo februári 2008 (BAO 2008) a opätovne podnetom vo februári 2010 (BAO 2010a). V reakciách na tieto podnety PÚ SR (2008 a 2010) priznáva, že v súčasnosti nedisponuje dostatočným materiálom podporujúcim vyhlásenie budov PKO za národnú kultúrnu pamiatku, pričom však priznáva isté hodnoty a „právo na existenciu“, ktoré si zasluhujú ochranu (preto odporúča vyhlásiť PKO za pamätihodnosť¹⁹), no odmieta preberať bremeno zodpovednosti, resp. vyhlasovaním za pamiatky naprávať zlyhania iných orgánov verejnej správy.

Otázka komplikovanosti objektivizovania pamiatkových hodnôt vo všeobecnosti súvisí so skutočnosťou, že tieto podliehajú aktuálnym interpretáciám nielen samotnej architektúry, no i historických období, ktoré reprezentujú (Moravčíková 2010). V prípade historicky relatívne nedávnych období a architektúr je situácia skomplikovaná ešte len

¹⁹ Koncept pamätihodnosti ráta s tzv. ochrannou morálkou – neviaže sa na ňu zákonná ochrana ako v prípade národnej kultúrnej pamiatky a teda ani povinnosť chrániť. Ide o vyjadrený apel, čo v podmienkach Bratislavy, kde dochádza k porušovaniu či aspoň prispôbovaniu oveľa explicitnejších noriem formálne podporených sankciami, nemusí stačiť.

utvárajúcimi sa názormi na ich hodnotu. Prítomná zotrvačnosť tradičného pohľadu na pamiatkové hodnoty, ktorý reflektuje najmä historicky dávnejšie obdobia, naráža na pokusy etablovať pamiatkové hodnoty štruktúr z 19. a 20. storočia. Príkladom takého procesu je napr. charta industriálneho dedičstva, na ktorú odkazujú okrem iného aj viacerí aktéri snáh o záchranu PKO. Relatívna novosť a teda neukončenosť diskusie na tému industriálneho dedičstva, ktorá je vyjadrená dátumom zadania úlohy MK SR i postojom pamiatkarov, je jedným z dôvodov nejednoznačnosti názorov odbornej verejnosti, čo sa vykladá ako argument proti zápisu. Na druhej strane v období konfliktu bolo verejne prezentovaných množstvo odborných argumentov v prospech ochrany – napr. 12 vyjadrení na workshope organizovanom BAO (BAO 2011), už spomenuté podporné stanovisko zamestnancov Fakulty architektúry STU a ďalšie²⁰. Navyše, viacerí aktivisti či odborníci upozorňujú na možné pochybenia zo strany PÚ SR, od faktických chýb, napr. v datovaní vzniku hodnoty pamiatky (Husák 2009) až po závažné procesné obvinenia z faktického nekonania až do r. 2010 (BAO 2010b).

V rozpore so stanoviskom PÚ SR, resp. jeho zdôvodnením je aj vyhlásenie MK SR, podľa ktorého majú budovy PKO kultúrno-spoločenské hodnoty. Problém ich vyhlásenia za kultúrnu pamiatku nie je podľa hovorkyne MK SR Sone Čermákovovej-Uličnej v absencii pamiatkovej hodnoty, ale nákladmi (vo forme úhrady vlastníkovi) s procesom vyhlásenia spojenými, na ktoré chýbajú zdroje. Iniciatíva za záchranu je neskorá – zápis do zoznamu by bol možný iba v dlhšom časovom horizonte a teda za predpokladu, že by sa budovy v tomto čase nebúrali (Krátová 2008a).

Za oficiálnymi rozhodnutiami PÚ SR treba vidieť i postavenie, ktoré táto organizácia zastáva v procesoch posudzovania a ochrany pamiatkových hodnôt. Podľa zamestnankyne PÚ SR PhDr. Jany Šulcovej (2011) sa bez súhlasu vlastníka ešte industriálna pamiatka na území Bratislavy nevyhlásila. Príčinu vidí v skúsenosti úradu s odvolaniami sa proti rozhodnutiu, ktoré sú postúpené na MK SR. Tu zväčša končia v neprospech zámeru pamiatkovej ochrany. Pri tomto kroku už nejde iba o samotné komplikované dokazovanie pamiatkovej hodnoty, ale napádané sú i rôzne právno-procesné aspekty. „Pamiatkový úrad, ale ani ministerstvo sa nevie zmôcť na kvalitné právne zastúpenie. My síce máme právnika, ale za ten plat sú to začiatočníci, ktorí sa učia a sú bez potrebných skúseností... Právna stránka zostáva zväčša na referentoch pamiatkového úradu, čo je, aj pri najlepšej snahe, pochopiteľne až nebezpečne diletantské. Tu sú malé šance proti odborne ostrieľaným a všetkého schopným právnikom, ktorými často disponuje vlastník alebo veľký investor“ (Šulcová 2011). O inom aspekte finančnej podvyživenosti štátnej ochrany pamiatok, ktorý má priamy vplyv na plnenie vlastného poslania, hovorí riaditeľka PÚ SR, ktorá musela len v r. 2007 prepustiť 10 zamestnancov (Hajnoš 2008).

Avšak viac ako v diskusiách odbornej verejnosti sa tzv. „diskurz opotrebenia“ (Weber 2002) existujúcich budov legitimizujúci projekt radikálnej transformácie nábrežia šírli

²⁰ Ďalšie podporné stanoviská predstaviteľov odbornej verejnosti sú dostupné na <http://www.pko.estranky.sk/clanky/nazory-odbornikov-na-pko/>

smerom k laickej verejnosti. Projekt prezentácie relatívneho opotrebenia bolo možné sledovať napr. pri snahách investora verejne prezentovať rôzne vizualizácie zámeru²¹. Iný prístup tvorby diskurzu opotrebenia je prostredníctvom poukazovania na vzťah k dobe vzniku, v tomto prípade obdobia štátneho socializmu, pričom odpoveďou je často zjednodušujúce odmietnutie. Viacerí odborníci hovoria o probléme absencie nezaujatého nazerania na architektúru minulého režimu (Moravčíková 2010). V prípade PKO bol vzťah k „obdobiu neslobody“ spolu so zdôrazňovaním „nekvality“ stavby viackrát použitý účelovo, napr. z pera prominentného miestneho historika, ktorý však bol okrem pravidelného prispievania do rubriky o histórii mesta v lokálnych novinách ako miestny poslanec priamo zainteresovaný na hlasovaní o predaji pozemkov. Klasickú argumentáciu o nevyhovujúcom stave hodnotiacu budovu ako „nehodne prestavané a životu nebezpečným materiálom prešpikované objekty“ (Holčík 2011b), účelovo dopĺňa zdôrazňovaním prepojenosti na minulý režim, keď sa tu mali konať najmä „monštruózne stranícke zjazdy KSS“, pričom dominantnej kultúrno-spoločenskej funkcii sa autor nevenoval (pozri tiež Vagač 2011 a Blaho 2011).

Avšak ani tieto snahy o znižovanie hodnoty PKO či argumentácia úpadkom v období postsocializmu (veľmi často používaný argument, v tomto prípade ním operoval aj PÚ SR pri zamietnutí žiadosti o zaradenie PKO medzi národné kultúrne pamiatky) nezabránili i na bratislavské pomery nevýdanej mobilizácii a aktivite širokého spektra organizácií, skupín a jednotlivcov. Všeobecný konsenzus o morálnom zastaraní komplexov budov však panoval medzi developermi a mestskými predstaviteľmi, ktorí už dávno pred touto verejnou diskusiou o všetkom rozhodli.

Zaujímavým momentom, keď sa investor zvláštnym spôsobom pokúsil podporiť diskurz opotrebovanosti a zároveň relativizovať snahy protestujúcej verejnosti, bola petícia, ktorú s vyjadrením hovorkyne Henbury Development doručili do redakcie najčítanejšieho slovenského denníka. Petícia mala vyvolávať dojem, že existuje široká verejná podpora transformačného zámeru. V denníku sa píše: „Dovoľujem si Vám poslať petíciu z roku 2005, kedy verejnosť prejavila súhlas s novou zástavbou na nábreží Dunaja,“ píše sa v stanovisku Sone Potheovej (Kraviar 2009). Tá zastupuje Henbury Development, teda stavebníka, ktorý vlastní pozemky pod PKO. Materiál zaslala ako reakciu na petíciu ochranárov, ktorí bojujú za zachovanie PKO. Petícia navodzuje dojem, že sú aj osobnosti, ktoré si želajú niečo iné ako zachovanie PKO. Pod vyhlásením sú podpísaní herečka Diana Mórová, návrhár Fero Mikloško, spevák Pavol Hammel, tréner Dušan Galis či hlavný architekt mesta Štefan Šlachta. Osobnosti oslovené Novým Časom sú pobúrené. „Naše mená boli zneužitie!“ tvrdí Fero Mikloško svorne s ostatnými a búranie PKO odsudzujú. „Petíciu som podpísala v dobrej viere, že sa nábrežie opraví. Že sa sem vráti život. Nie, aby sa PKO zbúrало“, rázne povedala Diana Mórová. Podobne reagoval aj Štefan Šlachta. „Zbúrať PKO je nezmysel. Nikdy by som takú vec nepodporil. Od toho

²¹ Okrem Bratislavských novín a iných miestnych periodík bola intenzívna kampaň vedená napr. na letáku s programom 37. ročníka Bratislavských jazzových dní – prvého ročníka, ktorý sa neuskutočnil v tradičných priestoroch PKO.

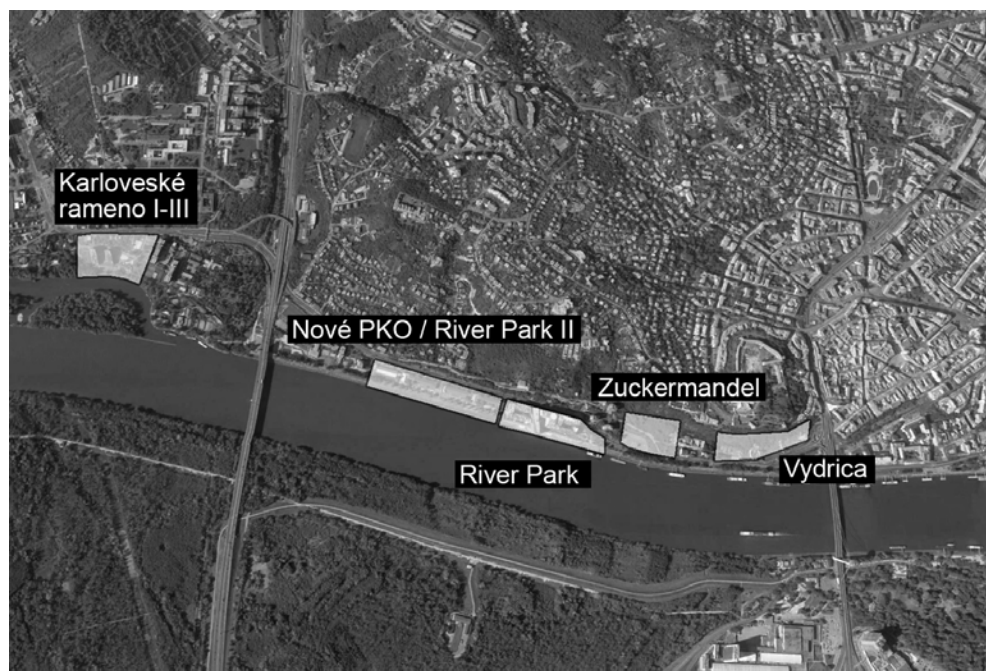
sa dištancujem. Podporujem jeho revitalizáciu a to je rozdiel“, dodáva hlavný architekt mesta“ (Kravjar 2009).

PKO A VÝMENNÁ HODNOTA

Predajom hodnotného a cenného územia sa mesto vzdalo značnej možnosti rozhodovať o jeho budúcnosti. Na jednej strane tu stojí v kapitole V analyzovaná závislosť samosprávy na vlastnom nehnuteľnom majetku, resp. na jeho predaji. Na strane druhej, podmienky predaja indikujú vzťahy viackrát zvýhodňujúce súkromný záujem.

V prvom rade sa mesto vzdalo funkčného, pre spoločenský život dôležitého verejného priestoru. Samotný predaj, resp. podmienky zmluvy, vyvolávajú ďalšie pochybnosti o sledovaní verejného záujmu pri spravovaní mestského majetku. Prvým zásadným problémom sa javí predaj bez súťaže dopredu vybranému záujemcovi, ktorým bola významná finančná skupina J&T. Táto síce v kauze PKO nevystupuje priamo, no je zastúpená dcérskou firmou Henbury Development. Okrem množstva všeobecne známych aktivít patrí do portfólia skupiny aj významná developerská zložka pôsobiaca v rôznych častiach Slovenska i za jeho hranicami. V Bratislave sa podieľala na niekoľkých významných projektoch, pričom vo vlastníctve má viacero dôležitých nehnuteľností. Nováčikom nie je ani na bratislavskom nábreží, skôr naopak, podarilo sa jej do veľkej časti sprivatizovať kľúčový pás nábrežia od Podhradia až po Karloveské rameno, pričom sa netajila zámerom jeho radikálnej transformácie. Súčasťou tejto premeny sa stali alebo sú naplánované projekty ako Vydrica, RiverPark I a II, Karloveské rameno I, II a III, ktorých je PKO súčasťou (obr. 11). Za zmienku stojí, že príprava žiadneho zo zmienovaných projektov sa neobišla bez nejakého druhu odporu zo strany verejnosti.

Dôvodom záujmu súkromného investora o kúpu nehnuteľnosti je jej aktuálna alebo potencionálna výmenná hodnota, teda schopnosť vybudovaného prostredia prinášať výnosy. Táto závisí hlavne od kolísania hodnôt dvoch rozdielnych elementov: od jeho zdokonaľovania a od polohy v území. Polohová renta je kontextovo závislá veličina, ktorej hodnota môže rásť a klesať v súvislosti s externalitami spôsobenými lokalizáciou iných prvkov prostredia. Na druhej strane, dňom dobudovania začína nehnuteľnosť strácať na hodnote, pričom proces starnutia môže byť spomalený vedomými rozhodnutiami investovať (revalorizácia prostredníctvom inovácií konštrukčných materiálov, dizajnu a vybavenosti) alebo naopak, zastarávanie a úpadok môžu byť „urýchlené“ (Weber 2002).

Obr. 11. Aktivity J&T na bratislavskom nábreží

V prípade PKO a zamýšľanej deštrukcie existujúcich budov bol zjavným motívom kúpy aspekt spojený s polohou predmetnej lokality. Táto sa od čias vybudovania areálu vo vzťahu v rámci priestorových štruktúr dynamicky rastúceho mesta zásadne zmenila. V čase svojho budovania ležalo toto územia na periférii vtedajšieho mesta²², pričom pôvodne plánovaný výstavný areál mal predstavovať jeho dôstojnú bránu. Povojnové obdobie a zvlášť socialistická industrializácia a urbanizácia však znamenali pre mesto obdobie najvýznamnejšieho rastu, keď z pôvodných 143 000 obyvateľov v roku 1945 narástla populácia mesta na súčasných cca. 430 000. V rámci zodpovedajúceho územného rastu mesta lokalita „zmenila“ svoju relatívnu polohu a dostala sa do jeho širšieho centra. Táto poloha spolu s už uvedenými špecifickými atribútmi spojenými s prítomnosťou rieky, svahov Karpát a protiláhlého prírodného brehu predstavovala zaujímavý valorizačný potenciál sľubujúci nemalý zisk.

Kroky k realizácii tohto potenciálu vyvrcholili predajom pozemkov. Okrem nerešpektovania úžitkových hodnôt a predaja bez súťaže sa objavili závažné dôvody spochybňujúce výhodnosť celej transakcie pre mesto na jednej strane, na strane druhej vznikajú podozrenia o poskytnutí neoprávnenej štátnej pomoci. Týmto dôvodom je značný

²² Hoci od r. 1945 boli administratívne pričlenené aj niektoré ďalej na západ ležiace obce (Karlova Ves – tá už v r. 1943, Dúbravka a Devín), tieto ešte nepredstavovali kompaktnú súčasť urbanizovaného intravilánu.

rozdiel medzi predajnou cenou a vtedajšími trhovými cenami. Predmetom predaja boli pozemky s rozlohou 29 400 m² za cenu 281 miliónov korún²³, ktorá zahŕňala 8824 Sk a 10 428 Sk za štvorcový meter novovytvorených, resp. zastavaných pozemkov. Z ročnej správy o trhu s nehnuteľnosťami spoločnosti J&T (J&T Real Estate 2006) vyplýva, že v tom období sa pozemky v MsČ Staré Mesto predávali za 343,8 až 1032,8 eur za štvorcový meter. Po prepočte priemerným kurzom NBS platným v júni 2005 vo výške 38,537 koruny za euro ide o cenu 13 249 až 39 801 korún za štvorcový meter. Ak by v tom čase boli tieto pozemky predané len za cenu na dolnej hranici intervalu, ktorý vo svojej analýze uvádza J&T, teda za 13 249 Sk/m², mesto by od súkromného investora získalo takmer 390 miliónov Sk. Rozdiel oproti trhovej cene je tak výrazne vyšší ako 6 miliónov korún (resp. 200 000 eur), čo je suma spĺňajúca kritérium poskytnutia neoprávnenej štátnej pomoci. Súkromná firma však získala pozemky pod PKO priamym predajom a nie vo verejnej súťaži alebo za cenu stanovenú na základe znaleckých posudkov. Preto o tomto predaji mala vedieť a odobrať ho Európska komisia. Tento fakt predstavoval jeden z kľúčových argumentov, pri právnom napadnutí predaja a snahách o zrušenie zmluvy (Onuferová 2009).

S ekonomickou výhodnosťou ešte súvisí rozhodnutie, ktorým mesto v decembri 2009 chcelo vyriešiť problém alternatívneho kultúrneho stánku. Tento už v budúcnosti nemal byť viacej majetkom mesta, ale toto si ho malo dlhodobo prenajímať od súkromnej spoločnosti. Poslanci MsZ schválili prenájom kapacitne porovnateľnej sály v budúcom komplexe na mieste súčasného PKO, teda vystavaný súčasným majiteľom pozemkov a investorom. Budúci prenájom bol zazmluvnený na 20 rokov za cenu 466 480 eur ročne. Mesto tak namiesto zisk generujúcich vlastných priestorov získa povinnosť platiť nemalé nájomné. Obavy, či sa v takto nastavených podmienkach ešte nájde priestor pre usporiadanie podujatí a aktivít, ktoré neprinášajú nevyhnutne veľké zisky, no sú dôležitou súčasťou bratislavského spoločensko-kultúrneho života, sú namieste.

ZÁVER (EPILÓG) A ZHRNUTIE

Po zverejnení zámeru búrať a zvlášť po jeho demonštratívnom začatí v apríli 2009 sa zdvihla vlna nevôle, ktorú nebolo možné ďalej ignorovať. Dňa 22. apríla 2009 sa primátor A. Ďurkovský vyznal zo svojho omylu pre denník Sme: „Priznávam, že som zmenil názor a nehanbím sa za to. Len hlupák nevie zmeniť názor. Z tohto hľadiska som jasne povedal, že urobím všetko pre to, aby sa PKO nebúralo“ (Ďurkovský v Kráková a Štulajter 2009). Následne (30. 4. 2009) poslanci mestského zastupiteľstva zaviazali primátora, aby ihneď zažiadal o zrušenie búracieho povolenia a vypovedal zmluvu o spolupráci s Henbury Development (MsZ 2009). V máji 2009 si magistrát

²³ Z celkovej predajnej sumy 281 miliónov korún, tj. cca 9,3 milióna eur však má investor zaplatiť časť 4 346 662 eur (130 947 551 Sk) prostredníctvom tzv. vecného plnenia, ktoré bolo v tomto prípade reprezentované výstavbou promenády, ktorú odovzdá mestu.

objednal právnu analýzu, či je toto možné zrušiť a či sa dá vypovedať zmluva o spolupráci pri búraní.

S utíchnutím najväčších emócií sa opäť menili aj názory primátora, ktorý najskôr odmietol splniť to, k čomu ho zaviazali poslanci MsZ s odôvodnením, že „nemôže konať, keď nevie, či by to nespôsobilu mestu škodu“ a ďalej zľahčoval situáciu poukazovaním na stabilizáciu danej situácie. „Stavba River Park II. je v súčasnosti v štádiu prípravy projektovej dokumentácie pre územné rozhodnutie. Celá príprava tak potrvá najmenej 3 – 4 roky. Minimálne dotedy bude mesto využívať budovy v bývalom PKO na organizovanie kultúrnych podujatí“ (Ďurkovský v Sme 2009).

Deň pred komunálnymi voľbami zaslal dosluhujúci primátor BKIS list, v ktorom nariadil opustenie priestorov PKO do 10. decembra 2010. Dňa 16. 12. 2010 BKIS oznámilo zrušenie plánovanej Country noci, ktorá sa tak už nestihla stať poslednou kultúrno-spoločenskou udalosťou, ktorá sa uskutočnila v PKO.

To, že budovy PKO ešte stoja (i keď chátrajú), má dve hlavné príčiny. Prvou príčinou boli zásadné procesné chyby, na základe ktorých bolo možné napadnúť predaj a búranie. Keďže sa nepodarilo nájsť, resp. v rámci existujúcich právnych nástrojov presadiť ochranu úžitkových prípadne výmenných hodnôt, stratégia záchrany sa sústredila na napadnuteľné momenty procesu predaja a plánovaného búrania. Druhou príčinou boli zmeny na poste primátora a v mestskom zastupiteľstve, ku ktorým došlo aj na základe pomenovania závažných problémov v jestvujúcej praxi rozhodovania. Všeobecná nespokojnosť s dovtedajším stavom v nasledujúcich komunálnych voľbách vyniesla do čela politickej reprezentácie ľudí, z ktorých sa viacerí pokúšajú (či z presvedčenia alebo z donútenia náladami medzi voličmi) meniť nastavenia vzťahov medzi samosprávou a verejnosťou, smerom k otvorenejšej spolupráci, dialógu a transparentnosti.

Do sféry využívania procesných chýb patrilo podanie na Európsku komisiu obsahujúce obvinenie z neoprávnenej štátnej pomoci prostredníctvom nízkej ceny pozemkov pod budovami. Na tomto základe stojí nielen súdny spor, od ktorého chce nové vedenie mesta získať rozhodnutie o nezákonnosti vydania búracieho povolenia a teda i búrania, ale boli tiež vznesené obvinenia voči osobe bývalého

primátora Ďurkovského. V júni 2006 došlo k uzavretiu dohody o spolupráci medzi primátorom a Henbury Development, pričom jedným z bodov spolupráce malo byť búranie budov PKO, ktoré však stále boli majetkom mesta a v prípade ich zbúrania, by za tieto mesto nedostalo žiadnu protihodnotu (BAO 2006b). Procesným problémom je, že primátor mal túto zmluvu podpísať neoprávnene a v rozpore s platnými zákonmi, keďže nemal mandát mestského zastupiteľstva, ktorého členovia o tomto kroku nevedeli. Polícia ďalej informovala, že Ďurkovský sa s investorom dohodol napriek tomu, že uznesenie mestského zastupiteľstva 719/2005 (MsZ 2005) z 30. júna 2005 mu prikazovalo rokovať o predaji budov PKO a informovať o tom mestských poslancov. Bývalý primátor teda svojimi, podľa polície neoprávnenými krokmi prispel k možnosti zbúrať PKO, čím by mestu vznikla škoda za viac ako 4,6 milióna eur. Vvyšetrovateľ z Úradu boja proti korupcii obvinil A. Ďurkovského z porušovania povinnosti pri správe cudzieho majetku v štádiu pokusu.

Druhou a hlavnou príčinou, prečo budovy PKO dodnes stoja, sú dôsledky konfliktu na mestské vládnutie v podobe zmeny politickej reprezentácie. Nové zastupiteľstvo sa prezentuje pokusmi o novú politickú kultúru – jedným z najmarkantnejších bol práve proces novej verejnej diskusie o budúcnosti PKO. Niekoľko verejných stretnutí a diskusií za účasti politikov, odbornej aj laickej verejnosti, mnoho vysvetľovania a komunikácie, poskytnuté variantné riešenia, verejné hlasovanie a až nakoniec hlasovanie mestského zastupiteľstva. Všeobecne sú prítomné na úrovni mesta i mestských častí snahy o posilňovanie participatívneho a deliberačného princípu v mestskom vládnutí. Príkladom nech sú verejnosti otvorené rozhodovacie procesy o budúcnosti viacerých lokalít, experimentovanie s deliberatívnymi postupmi, organizovanie diskusných stretnutí o doprave a investičnom rozvoji, projekt participatívneho rozpočtu či prijatie tzv. protikorupčného minima a pod.

Avšak mnohé z týchto aktivít sa dejú skôr z dobrej vôle predstaviteľov samospráv, ktorá iba dôslednejšie využíva existujúce možnosti hájenia verejného záujmu. Zatiaľ však nedošlo k zásadnejším systémovým zmenám, ktoré by rozšírili kapacity, alebo by aspoň nútili k efektívnemu využívaniu už existujúcich. V oblasti regulácie je to stále platný stavebný zákon (z r. 1976), i keď deklarácie o snahe vyriešiť tento problém zaznievajú pravidelne a z každej strany politického spektra, doposiaľ sa problém efektívne vyriešiť nepodarilo. Podobne v prípade hlavného architekta, resp. aktuálne hlavnej architektky, je progres len pozvoľný – jej hlas má stále často len hodnotu odporúčania, nie záväzného stanoviska. Navyše, právne formulované postavenie nezaručuje zmenu praktického výkonu, keď, ako tvrdí Ingrid Konrad, ktorá aktuálne zastáva túto funkciu, sú prípady, keď je obchádzaná (Konrad v Tkáčiková 2012). Na druhej strane sa toto deje v čase, keď významným spôsobom ustal tlak súkromných investícií na mestské územia. Či sa tieto progresívne trendy mestského vládnutia ukážu životaschopné i v budúcnosti, ktorá môže priniesť opäť zvýšený záujem o zhodnocovanie investícií prostredníctvom budovania, je otázkou. Avšak bez posilnenia inštitucionalizovaných nástrojov inklúzie a participácie na jednej strane a jasných pravidiel regulácie výstavby na druhej, toto bude len na dobrej vôli mestských pánov.

PKO však nie je zachránené. Samotná ochota predstaviteľov mesta zmeniť postoj voči verejnosti neznamená, že existujúce prostredie umožní efektívnu realizáciu deklarovaných zámerov. Toto platí zvlášť v dlhotrvajúcom a komplikovanom prípade, akým je kauza PKO. Primátor a mestské zastupiteľstvo na základe výsledkov širokej verejnej diskusie napadli platnosť zmluvy o spolupráci pri búraní a spochybnili viaceré z nej sa odvíjajúce rozhodnutia. Reakciou investora bola séria podaných žalôb, kde okrem nároku na vzniknutú škodu, žiada určenie platnosti právnych úkonov. Očakávajú sa dlhotrvajúce súdne spory, mesto sa snaží aj o mimosúdnu dohodu, keď chce investoviť za pozemky ponúknuť adekvátnu náhradu. A budovy zatiaľ chátrajú. A ako sa už viackrát ukázalo, čas hrá v neprospech záchrany. Každá nevykúrená zima skomplikuje a predraží prípadné znovuoživenie PKO do podoby, ako ho verejnosť poznala.

Hlbšie príčiny vzniku konfliktu je možné vidieť v zanedbávaní starostlivosti o verejný majetok, čím sa zjednodušuje úloha tvorby diskurzu opotrebovanosti. Tu je problém

pozornosti a ochoty starať sa, na druhej strane tu vystupujú limity spojené s finančnými možnosťami orgánov zodpovedných za výkon takýchto činností. Ako bolo ukázané už skôr na príklade rozpočtových možností samosprávy (kapitola V), a v tejto kapitole skúmajúcej o. i. finančné a kompetenčné limity orgánov pamiatkovej ochrany, nie sú vytvorené podmienky, aby tieto inštitúcie razantnejšie vstupovali do ovplyvňovania výstavby na území mesta.

Prípád Bratislavy a PKO nie je špecifický tým, že by väčšina rozhodnutí bola prijímaná mimo významnejšej kontroly či bez predchádzajúcej verejnej diskusie – neverejne, či tým, že súčinnosť niektorých úradníkov v uvoľnenom právnom a regulačnom prostredí vykazovala známky jednostrannej preferencie súkromných investičných zámerov. Kritickým momentom je podozrenie, že sa primátor tajne, bez vedomia poslancov mestského zastupiteľstva zaviazal k spolupráci nevýhodnej pre mesto.

Samotná problematickosť určenia hodnoty (úžitkovej i výmennej) PKO a jeho záchrany či realizácie získania náhrady, resp. protihodnoty, by nepredstavovala problém v prostredí otvorenej informovanej diskusie, citlivom zvažovaní argumentov čo najširšieho spektra zúčastnených aktérov, ktoré by viedli k transparentnému rozhodnutiu. Zámery, aj keď niektorými politikmi od začiatku považované za jasné, rozhodne neboli verejne jasne komunikované a verejnosť sa nemala príležitosť aktívne zúčastniť na prijímaní rozhodnutí. Toto sa týka už prvých momentov vzniku kauzy a samotného hlasovania o predaji pozemkov pod budovami, ktorý sa uskutočnil bez akejkoľvek diskusie. Aj z tohto dôvodu sa legitimizačný diskurz, ktorý bežne predchádza kreatívno-deštruktívny zámer, začal tvoriť až dodatočne, po prepuknutí „kauzy“. Už aj tento postup jasne vypovedá o očakávanej neúčasti verejnosti na celom procese.

V súvislosti s predajom pozemkov je možné formulovať niekoľko aspektov preferencie výmenných hodnôt pred úžitkovými: (1) Samotná privatizácia hodnotného verejného priestoru, ktorý má vo svojej súčasnej podobe zaniknúť. (2) Nízka cena a len za časť majetku, ktorého sa mesto vzdalo, naznačuje zvláštny vzťah medzi súkromnou spoločnosťou a predstaviteľmi mesta. V každom prípade však znamená oklieštenie rozpočtových príjmov. (3) S predajom a deštrukciou existujúceho komplexu súvisí potreba hľadania alternatív. Verejnosti predložené možnosti tiež predstavovali riešenia, pri ktorých trpí verejný záujem, keď na mieste zbúraného PKO súkromná firma postaví priestor, ktorý si za 466 tisíc eur ročne bude počas 20 rokov mesto prenajímať. (4) Preferencia výmenných hodnôt pred hodnotami úžitku je vyjadrená aj v dostupnosti reálnych nástrojov ochrany územia, resp. nástrojov umožňujúcich napadnutie nedostatočného zastupovania verejného záujmu. Ako jedinými realizovateľnými sa ukázali snahy o záchranu na základe napadnutia procesných chýb, kde bolo možné vyjadriť cenu (neoprávnená pomoc či možnú stratu mesta), nie na základe ochrany hodnôt miesta pre život obyvateľov.

Inštitucionálna podrozvinutosť v oblasti plánovania a regulácie výstavby predstavuje na jednej strane absenciu nástrojov vyjadrenia verejného záujmu či úžitkových hodnôt, na strane druhej vytvára prostredie, ktoré si nevynucuje existenciu dostatočne jasných plánovacích dokumentov (územný plán zóny) či zabezpečenie ich dodržiavania. Navyše

tu vystupovalo špecifické postavenie hodnoty industriálneho dedičstva či modernej architektúry všeobecne, ktoré nie sú ešte dostatočne spracované a na komplexné riešenie prístupu k nim sa ešte len čaká. Toto opäť vytváralo neurčité podmienky bez jasných pravidiel, ktoré je pomerne jednoduché obchádzať. Avšak i v prípade existencie nástrojov ochrany takýchto pamiatok by išlo o redukcii hodnoty územia, o ochranu formy. Nebola by vyjadrená hodnota a ochrana funkcie, ktorú reprezentuje široko dostupný mestský verejný priestor určený prevažne kultúre a voľnočasovým aktivitám. Takáto neukotvenosť spoločensky významných úžitkových hodnôt v praxi prijímania rozhodnutí predstavuje jednu z najzávažnejších medzier v existujúcom inštitucionálnom prostredí.

ZÁVER

Základným teoreticko-metodologickým východiskom tejto práce bolo vzťahové chápanie priestoru. Priestor abstraktný, rovnako ako ten najkonkrétnejší, ktorý môže mať podobu konkrétnej budovy, je utváraný, resp. produkováný vzťahmi medzi sociálnymi aktérmi. Ich vlastné kapacity či pozicionalita v mocenských geometriách závisia od konkrétnych vzťahov, v ktorých sa títo nachádzajú a ktoré ich utvárajú. V práci bol predstavený prístup citlivý práve na podmienky spoluformujúce jednotlivé mocenské pozicionality a geograficky špecifickú mocenskú topografiu, ktoré vytvárajú rámce možností konania aktérov ukotvených v sieťach sociálnych vzťahov. Títo realizáciou vlastných kapacít spojených s ich špecifickým postavením vstupujú do rozhodovacích procesov, čím prispievajú k zmene hmotného prostredia.

V štúdiu sa pracovalo s dvomi rovinami priestorovosti. Prvú rovinu predstavuje koncept miesta ako konkrétna, geograficky špecifická artikulácia sociálno-priestorových vzťahov. Politika miesta alebo miestna politika tak predstavuje relevantnú oblasť geografického výskumu. Nastavenia vzťahov medzi aktérmi sú výsledkom širokého spektra procesov pôsobiacich v rôznych mierkach, ktoré artikulované v špecifickej historicko-geografickej situácii utvárajú podmienky miestnej politiky. Práve odkrývanie a interpretácia vzťahov formujúcich mocenské postavenie v postsocialistickej Bratislave boli hlavné ciele predloženej práce.

Druhú rovinu priestorovosti a bližšiu špecifikáciu výskumného zámeru predstavoval konkrétny aspekt miestnej politiky – mestské vybudované prostredie a jeho premeny. Transformácia vybudovaného prostredia je politický a hodnotovo nabitý proces, ktorého sa zúčastňujú mnohí aktéri snažiaci sa realizovať vlastné zámery a vízie. Časté prezentovanie vzniku a premien hmotného prostredia mesta ako niečo prirodzené a nevyhnutné zastiera skutočnosť stretu a zápasu aktérov, ktorí do hry vstupujú s rôznou hodnotovou orientáciou a záujmami spojenými s územím, tiež však s odlišnými kapacitami tieto záujmy presadzovať. Práve sledovanie takýchto konfliktných situácií predstavuje možnosť spoznať postavenie účastníkov a interpretovať ich konanie.

V teoreticko-metodologickej rovine bol predstavený príklad geografického výskumu, pri ktorom sa cieľ posunul od mapovania fenoménov v území k ich interpretácii a vysvetleniu prostredníctvom analýzy procesov a vzťahov ich produkcie a transformácie. Týmto metodologickým prijatím iných než „geografických“ stránok štrukturácie reality (Sýkora a Pavlínek 1993, p. 2) som chel prispieť k rozvoju heuristického aspektu spoločenskej relevancie geografického výskumu u nás (Matlovič a Matlovičová 2012). Otázka relevancie takto definovaného prístupu geografického bádania leží tiež v zdôraznení aspektu spoločenskej relevancie geografického výskumu, ktorý je spojený s aktívnym presadzovaním určitých hodnotových systémov (Matlovič a Matlovičová 2012). Tento bol v práci reprezentovaný normatívnym východiskom zdôrazňujúcim dôležitosť občianskej participácie na tvorbe a pretváraní prostredia a prejavil sa hlavne v nazeraní na politiku mestských premien práve z pozícií aktívneho občianstva.

Relačné chápanie politiky miesta neumožňuje tzv. urbánne vysvetlenie prebiehajúcich procesov a existujúcich javov, teda ani sledovaných pozicionalít a konaní jednotlivých aktérov. Preto boli predmetom analýzy viaceré vzťahy lokálnych aktérov s „konštitujúcimi vonkajškami“ operujúcimi v rôznych mierkach. Prvá úroveň analýzy predstavovala skúmanie politicko-ekonomického kontextu postsocialistických transformácií na Slovensku, ktorého konkrétne nastavenia priamo vplývajú na možnosti konania všetkých skúmaných skupín aktérov. Jedným z významných geografických dosahov procesov neoliberalnej globalizácie boli rekonfigurácie vzťahov medzi mierkami, ktorých výsledkom je štruktúrna výhoda teritoriálne neukotvených aktérov – kapitál. S postupnou integráciou SR do globálneho politicko-ekonomického systému sa aj Bratislava stala účastníkom interlokálnej súťaže o prilákanie mobilného kapitálu. Vďaka viacerým faktorom si mesto posilnilo pozíciu ekonomického centra krajiny a získalo nové postavenie v medzinárodnej delbe práce. Reštrukturalizácia ekonomickej bázy, relatívne vysoká miera koncentrácie bohatstva a výška príjmov spolu s novými kultúrnymi vzorcami predstavovali impulzy významne stimulujúce ponuku i dopyt po novom vybudovanom prostredí. Dynamika rastu príťažlivosti podmienok na trhu s rezidenčnými a komerčnými nehnuteľnosťami sa prejavila v postupnom raste aktivity mnohých spoločností a v masívnom rozvoji výstavby, ktoré vrcholili v predkízovom období.

Výsledný tlak na územie a množiace sa momenty kreatívnej deštrukcie so sebou priniesli nevyhnutnosť riešenia otázky spôsobu rozhodovania o budúcnosti konkrétnych lokalít. Zatiaľ čo špecifická postsocialistická tranzícia v duchu neoliberalizmu postupom času dostatočne „oslobodila“, resp. vyzbrojila súkromné záujmy, z ktorých vychádzala prakticky všetka budovateľská iniciatíva, formálnu rozhodovaciu sféru zanechala nie dostatočne vybavenú a schopnú čeliť vzniknutej situácii. Táto skutočnosť sa prejavuje v rozpočtovej podfinancovanosti samosprávy, ktorá nielen že nemá prostriedky na realizáciu vlastných zámerov v územnom rozvoji, no v jestvujúcich podmienkach je nútená rozpredávať vlastný nehnuteľný majetok, aby bola schopná plniť svoje bežné funkcie. Táto nevyhnutnosť prispieva ku komplikáciám vo výkone ďalšej, z pohľadu strategických kapacít dôležitej funkcie, ktorou je regulácia územného rozvoja. Pod situáciu v tejto sfére sa tiež podpísali špecifické procesy postsocialistickej

tranzície, ktoré viedli k oslabovaniu orgánov (v rovine financií i kompetencií) zodpovedných za efektívne presadzovanie verejného záujmu pri realizácii projektov transformácie vybudovaného prostredia.

Viacere nastavenia regulačného prostredia sú mimo kompetencie samosprávy a kľúčovú úlohu tu zohráva štát, avšak mnohé z nástrojov potenciálne umožňujúcich aspoň čiastočné sprehľadnenie situácie, napríklad v podobe zonálnej územnoplánovacej dokumentácie, či využívajúcich existujúce možnosti kontroly a postihu, zostávajú v praxi často nevyužitú. Verejný stret viacerých predstáv o budúcnosti lokality založený na odlišnej hodnotovej orientácii vzniká ako kombinácia viacerých faktorov. Na jednej strane je výsledkom tlaku na územie, na druhej pôsobí postupný rozvoj efektívnych mobilizačných štruktúr v reakcii na (ne)riešenie situácie zo strany oficiálnych predstaviteľov samosprávy.

Pri skúmaní politických príležitostí environmentálnych advokačných aktivít bolo nevyhnutné venovať pozornosť aj niektorým širším súvislostiam. Tieto predstavovali okrem základných otázok všeobecného vývoja postavenia občianskej spoločnosti na Slovensku najmä premeny na poli diskurzívnych príležitostí, ktorým čelila idea ochrany prostredia. Tu zohrali úlohu špecifické línie sporu v politickom prostredí SR a výsledné chápanie pokrokových a reakčných síl, ktoré zneisťovali postavenie „ochranárskeho“ diskurzu v širších spoločenských debatách. Reálna širšia spoločenská podpora miestnej regulačnej agendy prichádza až v čase množiacich sa kriticky hodnotených prejavov neoliberalného prístupu k mestskému rozvoju.

Takéto, nie vždy ideálne podmienky boli ochranármi využívané na budovanie a rozvoj tzv. transakčného aktivizmu, kde sa aktéri snažia nedostatočné zdroje nahrádzať účinným zhodnocovaním vzťahov s decíznou sférou i medzi sebou navzájom. S postupným pribúdaním problémových momentov v meniacom sa mestskom prostredí, ktoré sú skupinami aktivistov a aktivistiek tematizované a verejne diskutované, rastie aj podpora aktivít hnutia. Takto sa postupne sformovali i body miestneho politického zápasu v komunálnych voľbách, do ktorého sa viacerí predstavitelia hnutia aktívne zapojili, čím napomohli k vytvoreniu nových podmienok na miestnej politickej scéne.

Snaha o komplexné skúmanie mocenských pozicionalít a ich v vzťahových podmienkach predstavovala projekt, ktorého realizácia sa na limitovanom priestore môže stretnúť s obmedzeniami hĺbky, do akej bolo možné pri jednotlivých čiastkových problémoch preniknúť. Nepreskúmané zostali viaceré vzťahy medzi mierkami, napr. úloha, ktorú hrala Európska únia, otvorené sú ďalšie možnosti skúmania roly národného štátu. Kapitál ako aktér politiky mestských premien bol zatiaľ chápaný len v súvislosti s existujúcim inštitucionálnym prostredím a jeho nastaveniami, no určite zaujímavé zistenia by poskytlo skúmanie konkrétnych stratégií jednotlivých spoločností participujúcich na výstavbe v meste. Ani zvolený dôraz na občiansku aktivitu nemohol viesť k jej analýze v celej svojej pestrosti. V centre záujmu bola jedna z najviditeľnejších a najvplyvnejších skupín snažiacich sa o ovplyvňovanie rozhodovacích procesov o výstavbe. V porovnaní s inými podobne zameranými iniciatívami disponovali predstavitelia okolo BAO relatívne vyšším sociálnym (prepojenie na množstvo vplyvných jednotlivcov a skupín),

kultúrnym (časté vystupovanie z pozície expertov), symbolickým (vnímaní ako progresívna a dôveryhodná časť slovenskej verejnosti, čo dokázali mnohí z predstaviteľov a predstaviteľiek už v minulom režime a snažia sa dokazovať ďalej) a nakoniec i politickým kapitálom (rastúce zapojenie do formálnych štruktúr politickej moci). Mnohé iné iniciatívy a snahy, buď inšpirované aktivitami BAO, alebo s ňou na rôznej úrovni spolupracujúce, sa museli potýkať s odlišnými podmienkami danými subjektívnou pozíciou vo vzťahoch miestnej politiky. Aj preto zostáva ešte veľa nezodpovedaných a výsostne aktuálnych otázok, ktoré predstavujú výzvu pre urbánnu politickú geografiu Bratislavy.

SUMMARY

INTRODUCTION

Park kultúry a oddychu (PKO, English: Park of Culture and Relaxation) is a complex of buildings by the Danube riverbank, built in the early 1950's. Until 2010, the complex was used for cultural events and has been the place of countless concerts, popular TV shows, balls, high school proms and dance class graduations. The buildings contain many pieces of artwork (both inside and out), and are considered by many to have a significant architectural and cultural value.

In 2010, the PKO became the focus of a public scandal concerning the sale of the plots and the issuing of demolition permits for the buildings in secret. The case of the PKO, along with many others, illustrates the fact that the transformation of the built environment in a post-socialist city is not an uncomplicated, value-neutral process with a clear trajectory and the only possible and the universally best solution. On the contrary, behind the apparent transformations of tangible elements of built structures are a number of conflicting ideas, visions, plans and interests. Not until realization of these, respectively only some of these, the built environment changes. Urban transformations must be seen through the prism of the need for decision-making, which constitutes a serious political issue.

The case of the PKO, which (rightly) obtained previously unprecedented attention, only proves that Bratislava has become a place of intense struggle for space. The post-socialist transformation of the built environment, the demolition and construction, the process of layering new segments of the urban landscape upon the ruins of the past one, do not represent the only transformation. On the contrary, these are just part and expression of a transition of social relations and settings that are behind the production of the new landscape. It is a process of the establishment and operation of new actors participating in a creative destruction of the built environment, which is one of the defining aspects of this period. Cases, such as those of the PKO, draw attention to the system of governance and power distribution determining the status of new actors in the politics of urban transformations. The result of the changes of

1989 were, apart from frantic building activity, growing voices challenging one of the specific moments of this transformation related to the decision-making process about the future character of the sites. The voice of the citizenry relied on the foundation of the political change of 1989, which brought the democratization of society and the possibility of participation in decision-making affecting the lives of citizens, through changes in material environment in which they live.

I. THEORETICAL BACKGROUND

This chapter outlines the theoretical framework necessary for defining the principal research objectives and questions. There is more, however, to the theoretical aspect of the study. Different concepts, along with the derived methodology will also be present in the analytical chapters. Theoretical discussion of the research objectives will be presented from two different perspectives. First, there are abstract issues of the conceptualization of space and place, when accompanied by the introduction of a form of geographical thinking, interprets them in a relational way and as a part of social processes. Categories interpreted in this way lead to the questions of the politics of place and local politics, which not only represent the relevant objects of geographical research but also will serve as the basic framework of the adopted approach. The second theoretical insight into the problem starts with the discussion about another important geographical concept, the built environment. The question of the politics of social production and transformation of the built environment are, compared with the previous part, analyzed on the lower level of abstraction and will be situated in the context of the at-present dominant social formation of capitalism.

The politics of place in general, and especially the politics of the transformation of the built environment must be understood as a complex interaction of a broad spectrum of actors, both of the private and public sphere. The study of such relationships requires special attention to the roles of the basic actors such as the private interest (capital), public interest (the state administration) and the less formalized actions of civil society.

Some remarks on the notion of post-socialism seem to be necessary at this point. This theoretical discussion concludes with the definition of the aims of this study and the basic research questions. A conflict in a post-socialist city will not be interpreted in terms of disharmony between some ideal structures where one was produced in conditions of the state socialism and the other in the post-socialist or capitalist period. Disharmony of ideal structures may or may not be the subject of real political argument, because transformation often proceeds free of conflicts. The subject of interest of this study is the creative destruction in the built environment as a political event, that is, a situation where two visions of a given locality, based on different value orientation of actors, are publicly confronted. Solutions to such a situation depend on the immediate governance system, the individual actors, their mutual relationships in the given place and on their power positions (potential and/or actualized).

In order to fulfill the primary research objective, I will search for the answers to two main questions:

1. How the political and economic processes produce the power topography of the city. Besides exploring the mutual relationships among the local actors, an important part of their power positionalities and capacities is produced through extra-local relations. Thus, the relationships with differently positioned “outsides” (on national or global scale) co-constituting and shaping the local situation will be also analyzed.

2. How these conditions and potentials are employed in the conduct of the specific actors in the particular historical and geographical situation and in the specific area of local politics related to the transformation of the built environment. Special attention will be given to civil initiatives and activities within these processes.

II. METHODOLOGY

The basic question where the answer determines the parameters of the data that will be processed is that of the quantitative and qualitative approaches. The basic feature of quantitative research is the size of sample represented by large sets of quantifiable data. The researcher will reach the aim, which is the detection of relationships, using different mathematical and statistical methods. On the contrary, the aim of the qualitative research is the description of the organization of a phenomenon or the history of an event. The target is not to prove the unquestionable existence of some relationships, but to describe the system of relationships and to show how they fit into a network of mutual influence, support or dependence. The important difference between these methodologies is the different degree of openness to new and unexpected data. One of approaches to qualitative (but also quantitative) research is the case study. Rather than one particular method, it is a research strategy with the methodology focused on a particular issue or problem. It is investigated by various accessible tools using several data sources and researching into the utmost depth and detail. It is an intensive and holistic investigation or analysis of the individual issue, emphasizing the development factors in relation to the contexts. This definition covers several determining aspects, which contribute to the use of this approach in the case of relational and processual research on politics concerning transformation of the built environment. Instead of a comparative analysis it is the estimation/assessment of one limited case. The second important factor is the relationship to contexts and the aspect of the development which respect the processual and relational nature of the applied theoretical framework. It is important to interpret the place (and the politics of place) as a geographically and historically specific set of relationships at the place itself and between it and the “constitutive outsides” on different scales. The very essence of the post-socialist transition, which is the change in time emphasizes the processuality and the aspect of development in the presented case. Apart from the fact that the research into a particular geographically specific situation of the politics

of urban change will be presented as a case study, the analysis will also make use of the knowledge drawn from the study of a particular conflicting situation, that is, a “small” or partial case study.

III. POST-SOCIALISM, NEO-LIBERAL GLOBALIZATION AND INTEGRATION – THE CONTEXT OF URBAN CHANGE

In this chapter attention is given to the analysis of the processes participating in formation of the specific conditions of the post-socialist transition in Slovakia, relevant to the investigated case. The introductory terminological discussion is engaged with the question of the place of local transformations within the global political-economic system which itself is also subject to changes. Due to neo-liberalization, the basic relationships between different elements have changed significantly in the last several decades. This decidedly co-determined the conditions for the individual actors of urban politics in countries that more or less successfully integrated into the global political and economic system. Therefore, the post-socialist transition must be set into this framework, especially for some of the Central and Eastern European countries that have successfully joined the global economic system. One of the trends of the ongoing neo-liberal globalization is the changing importance of the so far dominant scale – the nation state. Along with other levels of formal politics the state is losing the capacities to decide and act. The reason is the structural advantage of mobile capital in the liberalized and deregulated environment at the expense of locally anchored actors such as the state or local government. Strategies of reduction or slimming of local government and state institutions, further taper the real capacities and options of this group, which infallibly accompany the process of neo-liberalization.

The post-socialist transition in Slovakia is an example of the process of neo-liberalization. The most recent twenty-five years meant adoption of numerous essential institutional measures, increasing the rate of compatibility and integration of the country into the system of global capitalism. This general trend manifested itself in the formation of political and economic relationships that influenced the transformation of social life. These new conditions affected the growth and development for Bratislava, which materialized as the construction boom of the last decade. The effect of globalization, besides the direct co-participation of international capital in building activities, assumed the form that influenced the performance and structure of the local economy in the newly defined relationships of the city to its surroundings. The city of Bratislava, at least in terms of the capacity to attract capital investments and development of economic activities, is the transition winner among the regions of the Slovakia.

IV. PRINCIPAL CHANGES IN THE BUILT ENVIRONMENT AND THE ROLE OF THE PRIVATE SECTOR

This chapter continues the analyses of local conditions with stress on particular changes in the built environment that appeared due to the new construction. The aim of this analysis is to point to the principal features of the construction dynamics and identification of the basic characteristics of its territorial manifestations. Regarding the broader targets of the study, the results will help identify the position of actors, that is, the dominant players in the field of production representing the interests of the private sphere. This position is obvious in the area of production of residential and commercial properties, which represent the most important transformation in the urban environment in the period in question. In the case of production of residential properties (as this is not so much a spatially concentrated phenomenon compared to the category of commercial functions) new dwellings were built in all parts of the city. The basic phenomenon, which influenced the dynamics, was the general growth of economic performance later followed by its deceleration due to the economic crisis. In contrast to residential properties, which were mostly produced in the period of socialist urbanization, commercial properties built in the present volumes form a new (truly post-socialist) element in the urban landscape. Viewed from the perspective of the transforming functional inner-urban structure, the most important process is the expansion of the city centre via the transgression of administrative and commercial functions into areas outside the traditionally defined city-centre. The new element in the present inner-urban structure is the formation of out-of-centre zones where administrative and/or commercial/leisure functions concentrate. These zones are the foundations of secondary centers within the city's territory. Compared with the past, the answer to the question "who builds?" is quite different. In the past it was the state that assumed this role, now private industry dominates.

V. LOCAL GOVERNMENT AS AN ACTOR IN URBAN TRANSFORMATION

One of the key actors in the system of urban governance in general, that is to say, the decisive player participating in the politics of urban transformation is local government. This part of the book analyzes the capacities of bodies and institutions on the local government level to exert influence on the urban development in the field of production and transformation of the built environment. The capacities of the state, or in this case of the local government level, to set and enforce the adopted binding provisions concerning the territory are analyzed. In general, the capacities and performance of this administrative level are determined by the set relationships between individual levels of governance defining the legal, institutional and budgetary environment.

The local administration of Bratislava is not an active builder. The major part of local government's income consists of the collected taxes, the amount of which local

government can scarcely influence. The tools applicable to what are referred to as the “local taxes and fees“ are limited and they are subject to strict governmental regulations. The principal problem is the impossibility of acquiring the necessary means from realization of private investments within the city territory. Practically it means that the balanced budget required by law is mostly achieved only via sale of the city’s real estate. Apart from the unsustainability of such an income/expenditure structure, it leads to the diminution of the strategic capacities in the city’s urban development.

These are reduced to mere regulation of private investment initiatives in the city’s territory. In spite of the existence of legal tools of urban planning and regulation, problems with their enforcement often appear even in important cases. The problems, which underpin the existing situation, include absence of territorial/planning documentation and so the impossibility of its enforcement, confused regulations, flexibility of regulations, and problems connected with sanctioning of illegal practices.

VI. ACTIVE CITIZENSHIP IN THE TRANSFORMATION OF THE URBAN ENVIRONMENT

Building on the ideas mentioned so far, the politics of urban transformation in the specific historical and geographical coordinates of post-socialist Bratislava will acquire a more comprehensive image. The year of 1989 meant a dramatic change in potential capacities available for civil organizations and activities, with the emergence of chances to intervene in the political process. The conservationists in Bratislava formed active civil groups involved with environmental problems. The core of the network was formed in the pre-1989 period of “normalization” and later became the basis for the efforts to engage the public in relevant decision-making processes. The conservationists themselves have undergone transformation and now are confronted with the specific setting of the relationships in urban politics in which they participate. Particular conservationist activities have been studied in the geographical and historical context of political opportunities in Slovakia in general, and especially in Bratislava. The generally observed deficit in democracy and participation in the post-socialist countries compared with the advanced parts of the world manifested itself on two levels: (1) Inadequate position of the non-governmental sphere in decision-making processes and (2) the tendency of public participation to decline. Interpretation and identification of factors responsible for the situation are many. Apart from the historical causes, there are other factors that contribute to the situation, including the underfunding of activities, the unwillingness of formal state institutions to respect the legitimacy of external claims and the rising barriers between the progressively professionalizing organizations and the public at large.

In spite of the popular idea about the non-existence of civil activities in objectively adverse times, the fact is that it was then that the voluntary organizations were formed. However, by the mid-1990’s, it seemed that the conservationists, now debilitated in

terms of human resources, would have to assume again the oppositional attitudes in the new social and political situation. The 1990's were the years of the newly formed structures and the search for new procedures and strategies. The unprecedented openness of the political opportunities immediately after November 1989 promised the possibilities to undertake "big things". Shortly after, however, the ideas of environmental protection and their practical implementation clashed against the confrontational Slovak political scene and started to split. The questions of nationalism, statehood and eventually political and economic issues of regulation and role of the state corroded the unity of the environmentalists and their themes were pushed out to the periphery of public and political interest. Funding of such activities and the rate of participation of the citizenry was also on a declining trend. On the other side, an infrastructure of transactional activism was built, by which the actors have tried to compensate for the missing resources by efficiency of their actions in such limiting conditions.

The efforts to influence local politics and policy increased with the increasing dynamics of changes in the built environment and the accompanying unavoidable controversies. The rate of attention given to the environmental activities was gradually changing. The result of increasing problems with decreasing resources, both financial and human, resulted in the formation of a relatively small but efficient core of transactional activism. But after the 2002 elections, the relationships between the civil activists and the communal representatives broke down amidst the increased pressure of investors on the territory and conflicts led to an active entry of representatives of civil engagement into communal politics via electoral nominations.

VII. CASE STUDY – DEMOLITION OF THE PKO BUILDINGS

The aim of this part of the study is twofold. First, to illustrate many of the findings exposed in the analytical parts by means of a particular case. Second, the analysis of some aspects not yet considered in the politics of the urban change. Another possible tool of public intervention is to designate these structures as historically or culturally significant. The aspect of legitimacy of creative/destructive interventions will be analyzed in public discussions by means of stigmatization of the territory and the promotion of obsolescent discourse.

The fact that the PKO buildings are still standing, although deteriorating, is due to two main causes. First, two fundamental procedural errors offered the possibility to attack the sale and demolition. As it was not possible to find and eventually enforce the protection of the use or exchange values, the strategy of saving the structures concentrated on the questionable points of the sale and demolition process. Second, there were changes in the position of the mayor and city Council when serious problems in the decision-making practices were found. The local elections that followed recorded the general dissatisfaction with the existing situation. Newly elected people at the head of the political representation tried (motivated either by personal conviction or by the

electors' mood) to change the set of relationships between local government and the public, in favor of open cooperation, dialogue and transparency.

Procedural errors in the sale led to a complaint filed to the European Commission with an allegation of unjustified governmental aid because of the low price of building plots. It is expected that a verdict will be obtained confirming illegality of the issued demolition permit and demolition itself. In June 2006, an agreement between the mayor and the Henbury Development Co. was concluded and one of the points concerning cooperation was the supposed demolition of the PKO buildings. The buildings were still the property of the city and the city would not be compensated in any way for these structures. The procedural problem is that the mayor is presumed to have signed the agreement unlawfully as he was not conceded the mandate of the city council, who was not even aware of this agreement. The police were also informed that Ďurkovský made the agreement in spite of the resolution of the city representatives (No. 719/2005 of 30 June 2005, MsZ 2005), which ordered him to negotiate the sale of the PKO buildings and subsequently inform the deputies. The allegedly unjustified acts of the former mayor would cause the city to lose more than € 4.6 M. The second and main cause why the PKO buildings still stand is attributable to the effects of this conflict on the city's governance. It led to the change of political representation. The new council has attempted a new political culture, organizing several public meetings and discussions with politicians, experts, and laymen. These discussions provided explanations and alternative solutions, which led to a public vote and eventually the vote of the city representatives. Efforts on the level of the city and city wards to strengthen the participative and deliberative principle in city governance were obvious. Illustrations of these changes include; open decision-making processes concerning the future of some localities, discussions about the municipal transport and investments, projects for a participative budget and what is referred to as the anti-corruption minimum.

However, many of these activities are pursued only thanks to the good will of the deputies, who only apply the options to defend public interests while introducing no principal systemic changes to broaden the capacities or compel a more efficient use of the existing ones.

As far as regulation is concerned, the Construction Act from 1976 is still in force, and in spite of regular declarations that this problem will be addressed, no political representatives have been able to solve it. Likewise, there is little progress in the topic of the Chief Architect; her vote is only that of recommendation.

On the other side, all this is taking place at a time when the pressure of private investors on the city territory has dramatically decreased.

The future will show whether these progressive trends in city governance will survive and whether the interest in the revaluation of investments via construction will increase. But without the institutionalized tools for inclusion and participation on the one side and clear rules for the regulation of construction on the other, it will only depend on the good will of Bratislava's representatives. The PKO is still far from saved. The willingness

of the city council to change its attitude towards the public does not mean that the existing environment will favor efficient implementation of the declared intentions. This is especially true in the tedious and complicated case of the PKO. The mayor and the council, compelled by the public discussion, attacked the validity of the agreement about cooperation in demolition and impugned the ensuing decisions. The investor responded by a series of indictments where, apart from the damage compensation, he demands determination of the validity of legal acts. Prolonged legal disputes are expected. The city is trying to negotiate an out-of-court agreement offering the investor an adequate substitute for the plots. The decay of the buildings is advancing, and once again time plays against the rescue.

The deeper causes of the conflict lie in the neglect of care for public property, which simplifies the role of the obsolescent discourse. It is the problem of attention and willingness to care and on the other side there are limited funds available to bodies responsible for such care.

As demonstrated earlier in the case of the budgetary possibilities of local government, as well as in this chapter analyzing the financial and competency limits of the bodies involved with historic protection, conditions for any trenchant entry of institutions into the regulation of construction activities in the city have not been created.

The case of Bratislava and the PKO is not unusual because the majority of decisions were taken outside any control, without preliminary public discussions or because the action of some officials in the lax legal and regulatory environment points to the preference for private investments. The suspicion that the mayor committed himself to cooperation disadvantageous for the city secretly and unknown to the councilors is also critical. The court will decide whether this was so, or not. This again is maneuvering in a grey zone that is insufficiently regulated by the law. The determination of the value aspects (use and exchange) of the PKO buildings and their preservation or acquisition of compensation or counter-value should not represent a problem in the environment of an open informed discussion, careful contemplation of the arguments of the broadest possible range of participants, which would lead to a transparent decision. Intentions that may have been clear from the beginning to some politicians were not communicated to the public, which were deprived of the chance to participate in the decision-making process. This applies to the first stage of the case and the vote about the sale of plots, which was carried out without any discussion. This too is the reason why the legitimization discourse that should precede the creative/destructive intention started only after the "case" burst. The procedure itself insinuates that no participation of the public was expected; on the contrary, it expected to be left aside.

As far as the sale of plots is concerned, there are several aspects to the preference of exchange to the use values: (1) privatization of a valuable public space which is to disappear, (2) low price (and only a part given up by the city will be paid) suggest a peculiar relationship between the private company and the city representatives. In any case, it means a curtailed budget income, (3) the sale and destruction of the existing complex will require a search for alternatives. Options presented to the public also represented

solutions that will prejudice the public interest when a private company would build on the site, which would be leased by the city for € 466,000 per year. Finally, (4) the preference for exchange values to use values is also implicit in the accessibility of real tools for the protection of the territory or tools which make it possible to attack deficient protection of the public interest. The attack against the procedural errors seems to be the only applicable tool for the rescue where it was possible to express price (unjustified aid or the city's possible loss) not based on the protection of non-economic values of the place for the life of the residents. Institutional underdevelopment in the area of planning and regulation of construction means the absence of tools for the expression of public interest or use values. This also provides an environment which does not require the existence of sufficiently clear planning documents and their enforcement. Moreover, there was the specific position of the industrial heritage and modern architecture in general, which is not sufficiently processed, and a comprehensive approach to the matter is still awaited. This protection of the form would still be a reduction in the value of the place. The value and protection of the function represented by the widely accessible public leisure activity space would not be included. Such lax treatment to socially important utilities represents one of the most serious gaps in the existing institutional environment.

CONCLUSIONS

This study is based on the theoretical and methodological premise that reality is relational, the same as space, which is produced by the interactions between social actors. Their own capacities depend on the particular relationships they enter. An approach receptive to the conditions, which jointly form the individual power positions and geographically specific power topography, creating the framework for the optional action of actors in networks of social relationships has been introduced in this study. They enter the decision-making processes by implementation of their own capacities, connected with their specific position, thus contributing to the change of the material environment. An example of geographical investigation when the research aim shifted from mapping of phenomena in territory to their explanation through the analysis of processes and relationship of their production and transformation has been presented. The relational interpretation of the place politics does not allow for what is referred to as the urban explanation of the ongoing processes. Existing phenomena and the actual positioning and actions of individual actors must be related with the "constitutive outsides" operating on different scales. The first level of the analysis is the investigation of the political and economic context of post-socialist transformations in Slovakia, where the particular settings directly influence the options of all investigated groups of actors. Among the significant geographical impacts of the neo-liberal globalizing processes was the re-configuration of the relationships between scales and the result is the structural benefit for ex-territorial actors, namely capital. Bratislava became a participant in the contest for attracting mobile capital with the progressive

integration of the country into the global political and economic system. Due to several factors, the city reinforced its position as the economic centre of the country and achieved a new position in supranational relationships in the spatial division of labor. Restructuring of the economic base, relatively high concentration of wealth and high income along with the new cultural patterns represented the impulses, which stimulated the offer and demand for the newly built environment. The dynamics of increasing attractiveness on the residential and commercial property market translated into the progressive increase of activities of many companies and massive constructions, which culminated in the pre-crisis period. The resulting pressure on land and the ever more frequent creative/destructive situation, brought about the inevitability of solving the question of decision-making concerning the future of particular localities. While the specific post-socialist transition in the neo-liberal spirit has partially loosened or armed the private interests that respond for the major part of construction projects, the state remained short of powers and capacity to face the new situation. This fact is obvious in the under-financed local government, which not only cannot afford to implement its own schemes in the sphere of territorial development, but is also compelled to sell properties in order to be able to comply with its basic functions. Moreover, it is accompanied by complications in execution of another important function, namely regulation of territorial development. Specific processes of the post-socialist transition, which weakened the authorities (in terms of funds and powers) responsible for the efficient enforcement of the public interest in implementation of projects transforming the built environment, aggravated the situation.

While many elements of the regulatory environment are outside the powers of local government, a key role is played by the state. However, potential tools for at least partial clearing of the situation were not applied. For example, territorial planning documentation for individual zones or the use of the existing supervisory and sanctioning measures were not used. The public conflict of ideas emerges gradually about the future of a locality based on different value orientations, in this case conflict over transformation of the urban environment. On one side, this type of conflict is the result of pressure on the territory, on the other it triggers mobilization that responds to the approach adopted by local government officials.

When investigating the political opportunities for environmental advocacy, attention should also be given to some broader circumstances and implications. They represented, apart from the basic question of the general development of civil society in Slovakia, metamorphoses in the sphere of opportunities faced by the idea of environmental protection. Specific cleavages in the political sphere and the resulting interpretation of progressive and reactionary forces played a role when they belittled and unsettled the position of the environmentalist discourse in broader debates. The real wider social support for the local regulation agenda came only in the time of an increased critique of the neo-liberal approach to the city's development.

Occurrence of problems in the urban environment dealt with by the activists and discussed with the public also spurs support for the movement. This is how points of

local political struggle in communal elections were formed with the participation of the activists helping to create new conditions on the local political scene.

An attempt at comprehensive research into power positions and their relational implications represented the project that in limited space may encounter limitations of the depth of such research. Relationships between individual scales, such as the role of the European Union, remained unexplored, and other options for studying the role of the national state are also open. So far, capital as an actor in the politics of urban transformation was more or less interpreted as that exploiting the existing institutional environment, but further investigation of particular strategies of individual companies participating in construction of the city would certainly bring some interesting findings.

The emphasis on civil activity could not lead to an entirely comprehensive analysis. The most visible and influential citizenry group trying to influence the decision-making processes in construction was the centre of interest of the study. Compared to other similar initiatives, people around the Bratislava Openly (BAO) initiative were able to use a relatively high amount of social (links to many influential individuals and groups), cultural (frequent appearances in expert positions), symbolic (many representatives perceived as a progressive and trustworthy part of the Slovak public already in the past and in the present), and eventually political capital (increasing engagement in the formal structures of political power) to help achieve their goals. Other initiatives and efforts inspired by, or collaborating with, the BAO initiative had to struggle with different conditions given by the subjective position in local politics. It is also the reason why there are many unanswered, though highly topical, questions which represent a challenge for urban political geography in Bratislava and in Slovakia.

LITERATÚRA

- AGNEW, J. (1996). Mapping politics: how context counts in electoral geography. *Political Geography*, 15, 2, 129–146.
- AGNEW, J., MERCER, J, SOPHER, D. (1984). *The city in cultural context*. Winchester (Allen and Unwin).
- ANDERSON, B. (2008). For space (2005): Doreen Massey. In Hubbard, P., Kitchin, R., Valentine, G., eds. *Key texts in human geography*. London (Sage), pp. 225-236.
- ANDRÁŠKO, I. (2006). Percepcia kvality života v mestských štvrtiach Bratislavy. *Geografická revue*, 2, 2, 227-240.
- BAHNA, J. (2011). *Naše kultúrne barbarstvo*. Dostupné na: <http://www.pko.estranky.sk/clanky/nazory-odbornikov-na-pko/nase-kulturne-barbarstvo-pohladom-architekta-bahnu.html> [cit. 10-11-2014].
- BAHNA, M. (2011). *Migrácia zo Slovenska po vstupe do EÚ*. Bratislava (Veda).
- BALUN, P. ed. (2009). *1988: Rok pred zmenou*. Bratislava (Ústav pamäti národa).
- BAO (2006a). *Bratislava otvorene! To je vízia. To je slogan občianskej skupiny*. Dostupné na: <http://www.bratislava-otvorene.sk> [cit. 10-11-2014].
- BAO (2006b). *Dodatok č.1 k zmluve o spolupráci z 2.6.2006*. Dostupné na: http://www.pko.estranky.sk/clanky/dokumenty/dodatok-c_1-k-zmluve-o-spolupraci-z-2_6_2006.html [cit. 10-11-2014].
- BAO (2008). *1. podnet na vyhlásenie nehnuteľnosti za národnú kultúrnu pamiatku*. Dostupné na: <http://www.pko.estranky.sk/clanky/pko-by-mala-byt-narodna-kulturna-pamiatka.2/> [cit. 10-11-2014].
- BAO (2010a). *Opätovný podnet na vyhlásenie nehnuteľnosti za národnú kultúrnu pamiatku*. Dostupné na: <http://www.pko.estranky.sk/clanky/pko-by-mala-byt-narodna-kulturna-pamiatka/opatovny-podnet-na-vyhlasenie-nehnutelnosti-za-narodnu-kulturnu-pamiatku.html> [cit. 10-11-2014].
- BAO (2010b). *Výhrady k odpovediam PU*. Dostupné na: <http://www.pko.estranky.sk/clanky/pko-by-mala-byt-narodna-kulturna-pamiatka/vyhrady-k-odpovediam-pu.html> [cit. 10-11-2014].
- BAO (2011). *Príspevky z workshopu k PKO z 3.6.2011*. Dostupné na: <http://www.pko.estranky.sk/clanky/pko-by-mala-byt-narodna-kulturna-pamiatka/prispevky-z-workshopu-k-pko-z-3.6.2011.html>

pko.estranky.sk/clanky/nazory-odbornikov-na-pko/prispevky-z-workshopu-k-pko-z-3_6_2011-.html [cit. 10-11-2014].

BAO (2012). *Územný plán zóny Bratislavské nábrežie, v území medzi mostom Lafranconi a tunelom*. Dostupné na: <http://www.pko.estranky.sk/clanky/dokumenty/uzemny-plan-zony-bratislavske-nabrezie--v-uzemi-medzi-mostom-lafranconi-a-tunelom.html> [cit. 10-11-2014].

BEKA, J. (2007). Ceny nehnuteľností, rast úverov a implikácie pre menovú politiku. *Biatec*, 12, 15, 2-10.

BEZÁK, A. (1993). Prístupy k analýze vnútornej štruktúry miest: prehľad a zhodnotenie. *AFRNUC Geographica*, 32, 287-298.

BLAHO, V. (2011). Prekľiate PKO! *Slovo*, 23. 1. 2011. Dostupné na: http://www.nove-slovo.sk/b/121/Prekľiate_PKO_ [cit. 10-11-2014].

BRATISLAVSKÉ NOVINY (2010). Nelegálne stavby trápia aj mestské časti, zatiaľ najvyššia pokuta bola 99 581 eur. *Bratislavské noviny*, 8, 38, 3.

BRENNER, N. (2001). The limits to scale? Methodological reflections on scalar structuration. *Progress in Human Geography*, 25, 4, 591-614.

BRENNER, N., THEODORE, N. (2002). Cities and geographies of "Actually Existing Neoliberalism". In Brenner, N., Theodore, N. eds. *Spaces of neoliberalism: Urban restructuring in North America and Western Europe*. Oxford (Blackwell), pp. 2-32.

BUČEK, J. (1995). Komunálna politika – perspektívna oblasť záujmu politickej geografie. *Geographica Slovaca*, 10, 31 – 36.

BUČEK, J. (2000). Sublocal decentralisation - the case of Slovak big cities. *Environment and Planning C: Government and Policy*, 18, 1, 57-78.

BUČEK, J. (2006). Post-socialist urban development, planning and participation – the case study of Bratislava city centre. In Enyedi, G., Kovács, Z. eds. *Social changes and social sustainability in historical urban centres: The case of Central Europe*. Pécs (Centre for Regional Studies of HAS), pp. 65-80.

BUČEK, J. (2008). Zdaňovanie nehnuteľností a jeho vybrané priestorové aspekty v Slovenskej republike. *Acta Geographica Universitatis Comenianae*, 50, 169-176.

BUČEK, J. (2010). Majetok hlavného mesta Slovenskej republiky Bratislavy počas globálnej finančnej a ekonomickej krízy. *Geographia Cassoviensis*, 4, 1, 24-27.

BUČEK, J., BORÁROSOVÁ, Z. SOPKULIAK, A. (2010). *Miestne financie a miestny ekonomický rozvoj*. Bratislava (Geo-grafika).

BUČEK, J., PITOŇÁK, D. (1997). City-centre transformation in Bratislava – modernisation and financial sector invasion. In Kovács, Z., Wießner, R., eds. *Prozesse und Perspektiven der Stadtentwicklung in Ostmitteleuropa. Münchener Geographische Hefte*, 76, pp. 157-168.

BUDAJ, J., FILKOVÁ, M., FLAMÍK, J., GÁL, F., GINDL, E., HUBA, M., IRA, V., KALISKÁ, G., KOHÚT, V., KOKOLEVSKÁ, J., KUBÁČEK, J., KUSÝ, I., KRESÁNEK, P., LEVSKÝ, I., OKÁLIOVÁ, Z., PODOBA, J., PROCHÁZKA, K., ŠREMER, P., ŠTÚR, I., TATÁR, P., VIŠVÁDEROVÁ, J., VOLKOVÁ, H. (1987). *Bratislava! nahlas*. Bratislava (SZOPK).

- BÚTORA, I. (2011). Kto zbúral podhradie? Spory o Nový most a tvár Bratislavy. In Nižňanský, E., Bútor, I. a kol. *Stratené mesto: Bratislav – Pozsony – Pressburg*. Bratislava (Marenčin PT), pp. 11-45.
- BÚTOROVÁ, Z., GYÁRFÁŠOVÁ, O. (2010). Občianska participácia: trendy, problémy, súvislosti. *Sociológia*, 42, 5, 447-490.
- CÁR, M. (2009). Aktuálny a očakávaný vývoj cien nehnuteľností na bývanie na Slovensku. *Biatec*, 17, 11, 2-6.
- CÁR, M. (2011). Aktuálna situácia na trhu komerčných nehnuteľností. *Biatec*, 19, 7, 8-14.
- CARMIN, J., JEHLIČKA, P. (2005). By the masses or for the masses? The transformation of voluntary action in the Czech Union for Nature Protection. *Voluntas: International Journal of Voluntary and Nonprofit Organizations*, 16, 4, 397-416.
- CBRE (2012). *Market Overview: Bratislava Office, Q1 2012*. Bratislava (Cbre).
- COLLIERS INTERNATIONAL (2010). *Prehľad trhu: Slovenská republika*. Bratislava (Colliers).
- COOK, A. (2010). The expatriate real estate complex: Creative destruction and the production of luxury in post-socialist Prague. *International Journal of Urban and Regional Research*, 34, 3, 611-28.
- ČAMBALÍKOVÁ, M. (1996). K otázke občianskej participácie v transformujúcom sa Slovensku. *Sociológia*, 28, 1, 51-54.
- DEAR, M. J., LONG, J. (1978). Community strategies in locational conflict. In Cox, K., ed. *Urbanisation and conflict in market societies*, Chicago (Maaroufa), pp. 113-127.
- DeFILLIPIS (1999). Alternatives to the “New Urban Politics”: finding locality and autonomy in local economic development. *Political Geography*, 18, 8, 973-990.
- DEMEŠ, P., BÚTORA, M. (1998). Tretí sektor a dobrovoľníctvo. In Bútor, M., Ivantyšyn, M. eds. *Slovensko 1997. Súhrnná správa o stave spoločnosti a trendoch na rok 1998*. Bratislava (IVO).
- DINSGDALE, A. (1999). Budapest’s built environment in transition. *GeoJournal*, 49, 63 – 78.
- DOEL, M. (1999). *Poststructuralist geographies: The diabolical art of spatial science*. Edinburgh (Edinburgh University Press).
- DOSTÁL, O., HODÁL, P., PRÓNAY, K. (2006). *Zúženie Pamiatkovej zóny Bratislava – Centrálna mestská oblasť*. Dostupné na: <http://www.bratislava-otvorene.sk/section=block&autor=370054&x=241364&site=232872&cat=235981> [cit. 10-11-2014].
- DRAHOKOUPIL, J. (2008). *Globalization and the state in Central and Eastern Europe: The politics of foreign direct investment*. London (Routledge).
- DUBNIČKA, I. (2010). Niekoľko poznámok k problematike termínov spätých s globálnou environmentálnou krízou. In Marušiak, J. ed. *Za zrkadlom politiky*. Bratislava (Veda), pp. 266-275.
- DULLA, M., MORAVČÍKOVÁ, H. (2002). *Architektúra Slovenska v 20. storočí*. Bratislava (Slovart).
- EUROSTAT (2012). *Regional gross domestic product (PPS per inhabitant in % of the*

- EU-27 average) by NUTS 2 regions. Dostupné na: http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/region_cities/regional_statistics/data/main_tables [cit. 10-11-2014].
- FA STU (2008). *Podporné stanovisko na vyhlásenie nehnuteľnosti budov Parku kultúry a oddychu v Bratislave za národnú kultúrnu pamiatku*. Dostupné na: <http://www.pko.estranky.sk/clanky/nazory-odbornikov-na-pko/podporne-stanovisko-na-vyhlasenie-nehnutelnosti-budov-parku-kultury-a-oddychu-v-bratislave-za-narodnu-kulturnu-pamiatku.html> [cit. 10-11-2014].
- FAINSTEIN, N. I., FAINSTEIN, S. S. (1983). Regime strategies, communal resistance, and economic forces. In Fainstein, N. I., Fainstein, S. S., Hill, R. C., Judd, D., Smith, M. P. eds. *Restructuring the City: The Political Economy of Urban Redevelopment*. New York (Longman), pp. 245-282.
- FERENČUHOVÁ, S. (2011). *Meno, mesto, vec: Urbánne plánovaie v sociológii mesta a prípad (post)socialistického Brna*. Brno (Muni Press).
- FLYVBJERG, B. (2011). Case Study. In Denzin, N., Lincoln, Y. eds. *The Sage handbook of qualitative research, 4th Edition*. Thousand Oaks, CA (Sage), pp. 301-316.
- GREGORY, D. (2000). Space, human geography and. In Johnston, R., J., Gregory, D., Pratt, G., Watts, M. eds. *The dictionary of human geography, 4th edition*, Oxford (Blackwell), pp. 767-773.
- HAJNOŠ, M. (2008). Milosť pre fabriky. *Izurnal.sk*, 6. 2. 2008. Dostupné na: http://www.izurnal.sk/index.php?Itemid=89&cid=2075&option=com_content&task=view [cit. 10-11-2014].
- HALÁS, M., DŽUPINOVÁ, E. (2007). Vývoj a priestorové rozloženie bytového fondu Bratislavy. *Urbanismus a územní rozvoj*, 10, 2, 27-35.
- HAMM, P., KING, L. P., STUCKLER, D. (2012). Mass privatization, state capacity, and economic growth in post-communist countries. *American Sociological Review*, 77, 2, 295-324.
- HARVEY, D. (1973). *Social justice and the city*. London (Edward Arnold).
- HARVEY, D. (1985). *The urbanization of capital: Studies in the history and theory of capitalist urbanization, 2*. Oxford (Basil Blackwell).
- HARVEY, D. (1989a). *The condition of postmodernity*. Oxford (Blackwell).
- HARVEY, D. (1989b). *The urban experience*. Oxford (Blackwell).
- HARVEY, D. (1989c). From managerialism to entrepreneurialism: The transformation of urban governance in late capitalism. *Geografiska Annaler*, 71B, 3–17.
- HARVEY, D. (1996). *Justice, nature and the geography of difference*. Oxford (Blackwell).
- HARVEY, D. (2005). *A brief history of neoliberalism*. Oxford (Oxford University Press).
- HEGEDÜS, J., TOSICS, I., MAYO, S. K. (1996). Transformation of the housing sector in the East Central European countries. *Review of Urban & Regional Development Studies*, 8, 2, 101-136.
- HERRSCHEL, T., FORSYTH, T. (2001). Constructing a new understanding of the environment under postsocialism. *Environment and Planning A*, 33, 573-587.
- HILBERTOVÁ, M. (2012). *Veži pri sade pribúda odporcov*. Sme.sk. Dostupné na: <http://bratislava.sme.sk/c/6308793/vezi-pri-sade-pribuda-odporcov.html> [cit. 10-11-2014].

- HOLČÍK, Š. (2011a). Osobný rozhovor, marec 2011.
- HOLČÍK, Š. (2011b). PKO malo byť náhradou za Redutu. *Bratislavské noviny*, 1, 5. Dostupné na: http://www.bratislavskenoviny.sk/najnovsie-spravy-z-bratislavy/pamatici-historie/pko-malo-byt-nahradou-za-znarodnenu-redutu.html?page_id=209395 [cit. 10-11-2014].
- HÖRSCHELMANN, K. (2002). History after the end: post-socialist difference in a (post)modern world. *Transactions of the Institute of British Geographers*, 27, 52 – 66.
- HOWARD, M., M. 2003. *The weakness of civil society in post-communist Europe*. Cambridge (Cambridge University Press).
- HUBA, M. (1988). Bratislavskí ochranári: Šestka. *Ochranca prírody*, 12, 1, 16-18.
- HUBA, M. (1996). Environmentálne mimovládne organizácie na Slovensku. In Huba, M. ed. *Ponovembrové Slovensko IV*. Bratislava (EuroUniPress a STUŽ SR), pp. 67-75.
- HUBA, M. (2008). *Ideál, skutočnosť, mýtus: Príbeh bratislavského ochranárstva*. Bratislava (PRO).
- HUBA, M., PODOBA, J. eds. (1998). *Bratislava/nahlas po desiatich rokoch*. Bratislava (MO SZOPK Bratislava a STUŽ SR), pp. 84.
- HUBA, M., TRUBÍNIOVÁ, L. (2007). Životné prostredie a trvalo udržateľný rozvoj. In Kollár, M., Mesežnikov, G., Bútor, M. eds. *Slovensko 2006 – Súhrnná správa o stave spoločnosti*. Bratislava (IVO), pp. 437-458.
- HUBA, M., IRA, V., ŠUŠKA, P. eds. (2008). *Bratislava/nahlas - ako výzva: zborník z odborného seminára k 20. výročiu vydania publikácie*. Bratislava (Geografický ústav SAV, STUŽ/SR, ZO č. 6 SZOPK).
- HUDEKOVÁ, K. (2011). Odpor Devínčanov prinútil investora nevyužiť stavebné povolenie. *Sme*, 13. 7. 2011. Dostupné tiež na: <http://bratislava.sme.sk/c/5976674/odpor-devincanov-prinutil-investora-nevyuzit-stavebne-povolenie.html> [cit. 10-11-2014].
- HUSÁK, V. (2009). *PKO: priemyselné dedičstvo v architektúre*. Prednáška z roku 2006, FA STU. Dostupné na: https://utopia.sk/liferay/web/guest/clanok/-/journal_content/56_INSTANCE_7Oj3/16892/117018 [cit. 10-11-2014].
- IBO (2000). Výzva vláde. *Informácie bratislavských ochranárov*, 10, pp. 5-6. Dostupné tiež na: <http://www.seps.sk/zp/mvszopk/ii/2000/index.htm> [cit. 10-11-2014].
- IRA, V. (2001). Transformačné procesy a vnútromestská štruktúra Bratislavy v 90. rokoch. In Mariot, P., Mikulík, O. eds. *Stav a vývoj socioekonomického systému v SR a v ČR na prelome tisícročí*. Bratislava (Geografický ústav SAV), pp. 58-62.
- IRA, V. (2003). The changing intra-urban structure of the Bratislava city and its perception. *Geografický časopis*, 55, 91-107.
- IRA, V. (2005). Quality of life and urban space (case studies from city of Bratislava, Slovakia). *Europa XXI: changing spatial patterns of human activity*, 12, 83-96.
- IRA, V., SZÓLLÓS, J., ŠUŠKA, P. (2011). Vplyvy suburbanizácie v rakúskom a maďarskom zázemí Bratislavy. In Andráško, I., Ira, V., Kallabová, E. eds. *Časovo-priestorové aspekty regionálnych štruktúr ČR a SR*. Bratislava (Geografický ústav SAV), pp. 43-50.

- IVANIČKA, K. ml. (1997). *Vybrané aspekty transformácie bytovej politiky na Slovensku*. Bratislava (STU).
- J&T REAL ESTATE (2005, 2006, 2007, 2009). *Trh nehnuteľností*, Bratislava (J&T Real Estate).
- JACOBS, J. (1992). Cultures of the past and urban transformation: The spitalfields market redevelopment in East London. In Anderson, K., Gale, F. eds. *Inventing places: studies in cultural geography*. Melbourne (Longman Cheshire), pp. 194-211.
- JAKUŠOVÁ, M. (2009). Peter Gero: „Územný plán je proces“. *Urbanita*, 1, 38-41.
- JEHLIČKA, P., SARRE, P., PODOBA, J. (2005). The Czech environmental movement's knowledge interests in the 1990's: compatibility of western influences with pre-1989 perspectives. *Environmental Politics*, 14, 64-82.
- JESSOP, B. (1990). *State theory: putting the capitalist state in its place*. Cambridge (Polity).
- JESSOP, B. (1994). Post-Fordism and the state. In Amin, A. ed. *Post-Fordism: A Reader*. Oxford (Blackwell), pp. 251-279.
- JESSOP, B. (2002). *The future of the capitalist state*. Cambridge and Malden (Polity).
- JESSOP, B. (2004). *From localities via the spatial turn to spatio-temporal fixes: A strategic-relational odyssey*. SECONS Discussion Forum, Contribution No. 6. Lancaster (Department of Sociology, Lancaster University).
- JOHNSTON, J. R. (2000). Spatial separatism. In Johnston, R., J., Gregory, D., Pratt, G., Watts, M. eds. *The dictionary of human geography, 4th edition*, Oxford (Blackwell), pp. 778.
- JONES, M., JONES, R. WOODS, M. (2004). *An introduction to political geography: space, place and politics*. London (Routledge).
- KEARNS, G., PHILO, C. (1993). *Selling Places: the City as Cultural Capital, Past and Present*. Oxford, New Yourk, Seoul and Tokyo (Peramon Press).
- KLOCOKOVÁ, J., FINDOR, A. (2008). Politika sporu a (environmentálne) nové sociálne hnutia: hľadanie vhodných analytických kategórií. *Sociológia*, 40, 2, 103-126.
- KOK, H. J. (2007). Restructuring retail property markets in Central Europe: impacts on urban space. *Journal of Housing and the Built Environment*, 22, 1, 107-126.
- KONG, L. L. 2003. Value conflicts, identity construction, and urban change. In Bridge, G. and Watson, S. eds. *A companion to the city*. Oxford (Blackwell), pp. 354-365.
- KOOPMANS, R., OLZAK, S. (2004). Discursive opportunities and the evolution of right-wing violence in Germany. *The American Journal of Sociology*, 110, 198-230.
- KOPEČEK, L. (2009). The Slovak greens: A complex story of a small party. *Communist and Post-Communist Studies*, 42, 1, 115-140.
- KOREC, P., GALASOVÁ, S. (1994). Geografická poloha Bratislavy v nových hospodársko-politických podmienkach. *Geografický časopis*, 46, 1, 75-86.
- KOREC, P., SMATANOVÁ, E. (2000). Vývoj rozmiestnenia bytového fondu na území Bratislavy, zákonitosti a osobitosti tohto procesu. *Geografický časopis*, 52, 1, 51-65.
- KOVÁČ, B. (2007). Územné plánovanie a slovenské mestá: aktuálne otázky plánovania a rozvoja. *Arch*, 3, 18-21.
- KOVÁČ, B. (2009a). Regulačné nástroje v ČR a SR. *Uzemneplany.sk*, Dostupné na: www.uzemneplany.sk/clanky/regulacne-nastroje-v-cr-a-sr [cit. 10-11-2014].

- KOVÁČ, B. (2009b). Stavebný poriadok Kráľovstva českého a súčasný stavebný zákon. *Urbanita*, 21, 1, 51-53.
- KOVÁČ, B. (2009c). Regulácia na lokálnej úrovni. *Uzemneplany.sk*. Dostupné na: www.uzemneplany.sk/clanok/regulacia-na-lokalnej-urovni [cit. 10-11-2014].
- KRÁKOVÁ, D. (2008a). PKO: Chrániť by ho mohlo mesto. *Sme*, 26. 2. 2008. Dostupné na: <http://bratislava.sme.sk/c/3747789/pko-chranit-by-ho-mohlo-mesto.html> [cit. 10-11-2014].
- KRÁKOVÁ, D. (2008b). Povolenie zbúrať PKO mesto overí. *Sme*, 9. 7. 2008. Dostupné na: <http://bratislava.sme.sk/c/3966878/povolenie-zburat-pko-mesto-overi.html> [cit. 10-11-2014].
- KRÁKOVÁ, D. (2009) Mesto neriešilo sťažnosti. *Sme*, 6. 2. 2009. Dostupné tiež na: <http://bratislava.sme.sk/c/4295609/mesto-neriesilo-staznosti.html> [cit. 10-11-2014].
- KRÁKOVÁ, D. (2010a). Má PKO šancu? Dnes zatiaľ nie. *Sme*, 16. 4. 2010. Dostupné na: <http://bratislava.sme.sk/c/5330005/ma-pko-sancu-dnes-zatial-nie.html> [cit. 10-11-2014].
- KRÁKOVÁ, D. (2010b). Radičová: V kauze PKO môžem využiť svoj vplyv. *Sme*, 8. 8. 2010. Dostupné na: <http://bratislava.sme.sk/c/5495766/radicova-v-kauze-pko-mozem-vyuzit-svoj-vplyv.html#ixzz20EF11V9l> [cit. 10-11-2014].
- KRÁKOVÁ, D., ŠTULAJTER, I. (2009). Bratislavský primátor Ďurkovský: Na PKO som zmenil názor. *Sme*, 22. 4. 2009. Dostupné tiež na: <http://bratislava.sme.sk/c/4731873/bratislavsky-primator-durkovsky-na-pko-som-zmenil-nazor.html#ixzz20JZxJgx7> [cit. 10-11-2014].
- KRAPFL, J. (2009). *Revolúcia s ľudskou tvárou*. Bratislava (Kaligram).
- KRAVJAR, M. (2009). Známí Bratislavčania: Sme proti búraniu PKO, využili nás! *Nový čas*, 18. 04. 2009. Dostupné tiež na: <http://www.cas.sk/clanok/113493/znami-bratislavcania-sme-proti-buraniu-pko-vyuzili-nas.html> [cit. 10-11-2014].
- KREMSKÝ, P. (2010). Ľudia za slovenskými novostavbami. *Eprofit.sk*. Dostupné na: <http://profit.etrend.sk/biznis-pribehy/ludia-za-slovenskymi-novostavbami.html> [cit. 10-11-2014].
- KRIVÝ, V. (2003). Hľadanie hodnôt pre 21. storočie. In Gonda, P., Gál, F., Kollár, M., Mesežnikov, G., Timoracký, M., Zajac, P. eds. *Slovensko na ceste do neznáma*. Bratislava (IVO), pp. 148-157.
- KRIŽAN, F. (2009). Globalizácia maloobchodu: definícia základných procesov a ich analýza v slovenskej geografii maloobchodu. *Geografický časopis*, 61, 1, 49 –68.
- KRIŽAN, F., ŠVEDA, M. (2012). Prejavy komerčnej suburbanizácie vo vybraných odvetviach hospodárstva v zázemí Bratislavy. *Ekonomický časopis*, 60, 5, 460-481.
- KUSÁ, Z. (2005). *Kvalitatívny výskum v spoločenskej vede a sociálnej práci*. Dostupné na: <http://members.chello.sk/zuzakusa/> [cit. 10-11-2014].
- LANE, D. (2009). Global capitalis and the transformation of state socialism. *Studies in Copmarative International Development*, 44, 97-117.
- LANKINA, T.V., HUDALLA, A., WOLLMANN, H. (2008). *Local governance in Central and Eastern Europe: Comparing performance in the Czech Republic, Hungary*,

- Poland and Russia*. Basingstoke (Palgrave MacMillan).
- LESAY, I. (2010). Príspevok na seminári: *Revolta občianskej spoločnosti a sociálnych hnutí*. 8. 11. 2010, Filozofický ústav SAV, Bratislava. Záznam zo seminára dostupný na: <http://www.jetotak.sk/videoarchiv/revolta-obcianskej-spolocnosti-a-socialnych-hnuti-seminar-fes-na-tvjtt> [cit. 10-11-2014].
- LESAY, I. (2011). Boj proti čiernym stavbám. *Jetotak.sk*. Dostupné na: <http://blog.jetotak.sk/kriticka-ekonomia/2011/09/28/boj-proti-ciernym> [cit. 10-11-2014].
- LIPIETZ, A. (2008). The national and the regional: Their autonomy vis-a-vis the capitalist world crisis. In Brenner, N., Jessop, B., Jones, M. and MacLeod, B. eds. *State/space: A reader*. Malden, MA (Blackwell).
- LOGAN, J., MOLOTCH, H. (1987). *Urban fortunes: The political economy of place*. Berkley (University of California Press).
- LOWE, M. S., WREGLEY, N. (2010). The 'Continuously Morphing' retail TNC during market entry: interpreting Tesco's expansion into the USA. *Economic Geography*, 86, 4, 381-408.
- LOWRENCE, D. L., LOW, S. M. (1990). The built environment and spatial form. *Annual Review of Anthropology*, 19, 453-505.
- LUTZONI, L. (2009). Shopping as an urban Leisure Activity. In Maciocco, G., Serreli, S., eds. *Enhancing the city: new perspectives for tourism and leisure*. London, New York (Springer), pp. 187-204.
- MACHALA, B. (2009). Premeny postsocialistického mesta na príklade dunajského nábrežia v Bratislave. *Geografia*, 17, 2, 48-55.
- MANNOVÁ, E. (1991). Historický prehľad spolkového hnutia na Slovensku z aspektu formovania občianskej spoločnosti. In Stena, J. ed. *Občianska spoločnosť: Problémy a perspektívy v ČSFR*. Bratislava (Sociologický ústav SAV), pp. 71-80.
- MARCINČIN, A. (2000). Enterprise restructuring. In Marcinčin, A., Beblavý, M. eds. *Economic policy in Slovakia, 1990 – 1999*. Bratislava (Slovak Foreign Policy Association), pp. 321-358.
- MARČEK, E. (2004). Financovanie neziskového sektora po 1989. In Majchrák, J., Strečanský, B., Bútor, M. eds. *Keď ľahostajnosť nie je odpoveď*. Bratislava (IVO), pp. 91-144.
- MASSEY, D. (1984). *Spatial divisions of labor: Social structures and the geography of production*. New York (Methuen).
- MASSEY, D. (1994). *Space, place, and gender*. Minneapolis (University of Minnesota Press).
- MASSEY, D. (2005). *For space*. London (Sage).
- MASSEY, D. (2009). Concepts of space and power in theory and in political practice. *Documents d'Anàlisi Geogràfica*, 55, 15-26.
- MATLOVIČ, R. (1998). *Geografia priestorovej štruktúry mesta Prešov. Geografické práce*, VIII., 1, Prešov (KGaG FHPV PU).
- MATLOVIČ, R. (2004). Tranzitívna podoba mesta a jeho intraurbánnych štruktúr v ére postkomunistickej transformácie a globalizácie. *Sociológia*, 36, 2, 137-158.
- MATLOVIČ, R., MATLOVIČOVÁ, K. (2012). Spoločenská relevancia a budovania značky geografie. *Geografie*, 117, 1, 33-51.

- McCANN, E. J. (2003). Framing space and time in the city: Urban policy and the politics of spatial and temporal scale. *Journal of Urban Affairs*, 25, 2, 159–178.
- McMANUS, P. (2000). Conservation. In Johnston, R., J., Gregory, D., Pratt, G., Watts, M. eds. *The dictionary of human geography, 4th edition*, Oxford (Blackwell), pp. 106-107.
- MENDEL, M. (2010). Residential Developers and investors in Central Europe: Boom and bust. *Monu – Magazine on Urbanism*, 12, 23-30.
- MESÍK, J. (1996). Počas rozpadu. In Huba, M. ed. *Ponovembrové Slovensko IV*, Bratislava (EuroUniPress a STUŽ SR), pp. 62-64.
- MEYER, D. S. (2004). Protest and political opportunities. *Annual Review of Sociology*, 30, 125-145.
- MICHÁLEK, A. (2007). Regionálne mzdové nerovnosti na Slovensku. *Geografický časopis*, 59, 181-209.
- MICHÁLEK, A., PODOLÁK, P. (2011). Impact of key socio-economic disparities on migration in Slovakia: economic diversification vs. traditional pattern. *European Spatial Research and Policy*, 18, 1, 71-87.
- MICHÁLEK, A., PODOLÁK, P. eds. (2014). *Regionálne a priestorové disparity na Slovensku, ich vývoj v ostatnom desaťročí, súčasny stav a konzekvencie*. Geographia Slovaca 28, Bratislava (GgÚ SAV).
- MILLER, B. A. (2000). *Geography and social movements: Comparing antinuclear activism in the Boston Area*. Minneapolis (University of Minnesota Press).
- MINISTERSTVO FINANCIÍ SR (2000-20009). *Štátne záverečné účty SR*.
- MISTRÍK, L. (2008). Realitný trh domovom pre cudzincov. *Trendreality.sk*. Dostupné na: <http://reality.etrend.sk/realitny-biznis/realitny-trh-domovom-pre-cudzincov.html> [cit. 10-11-2014].
- MISTRÍK, L. (2010). Condominium renaissance: luxus na čudnom mieste. *Trendreality.sk*. Dostupné na: <http://reality.etrend.sk/byvanie/condominium-renaissance-luxus-na-cudnom-mieste.html> [cit. 10-11-2014].
- MISTRÍK, L. (2011). Tri veže: celebrita na Bajkalskej. *Trendreality.sk*. Dostupné na: <http://reality.etrend.sk/byvanie/tri-veze-celebrita-na-bajkalskej.html> [cit. 03-03-2011].
- MLÁDEK, J., BLEHA, B., KÁČEROVÁ, M., MARENČÁKOVÁ, J., PODOLÁK, P. (2009). Population processes changes in Slovakia at the end of the 20th and beginning of the 21st centuries. *Geographia Slovaca*, 26, 49-70.
- MOKRÁŇ, V. (1999). Čo nové v Bratislave. *Informácie bratislavských ochranárov*, 9. Dostupné tiež na: <http://www.seps.sk/zp/mvszopk/ii/1999/0999/celkom.htm> [cit. 10-11-2014].
- MOODIE, E., MARKOVÁ, I., FARR, R., PLICHTOVÁ, J. (1997). The meanings of community and of the individual in Slovakia and in Scotland. *Journal of Community and Applied social Psychology*, 7, 1, 19 - 38.
- MORAVČÍKOVÁ, H. (2007). Tvorba mesta: Od zadania k územnému plánu. *Arch*, 3, 42-49.
- MORAVČÍKOVÁ, H. (2010). Bratislava: mesto bez vlastností? *Architektúra & urbanizmus*, 46, 1-2, 35-51.

- MORAVČÍKOVÁ, H. (2011). *Arch. Henrieta Moravčíková k zachovaniu PKO*. Dostupné na: http://www.pko.estranky.sk/clanky/nazory-odbornikov-na-pko/arch_-henrieta-moravcikova-k-zachovaniu-pko.html [cit. 10-11-2014].
- MORAVČÍKOVÁ, H., TOPOLČANSKÁ, M., SZALAY, P., DULLA, M., SČEPÁNOVÁ, S., TOSCHEROVÁ, S, HABERLANOVÁ, K. (2011). *Bratislava: Atlas sídlisk*. Bratislava (Sloart).
- MsZ (2005). *Uznesenie č. 719/2005*. Dostupné na: http://www.bratislava.sk/vismo/dokumenty2.asp?id_org=700000&id=75477&cp1=11030593 [cit. 10-11-2014].
- MsZ (2006). *Uznesenie č. 1162/2006*. Dostupné na: http://www.bratislava.sk/vismo/dokumenty2.asp?u=700000&id_org=700000&id=78705&cp1=52000 [cit. 10-11-2014].
- MsZ (2009). *Uznesenie č. 685/2009*. Dostupné na: http://bratislava.sk/vismo/dokumenty2.asp?id_org=700000&id=11020927&cp1=92831 [cit. 10-11-2014].
- MURDOCH, J. (2006). *Post-structuralist geography: A guide to relational space*. London, Thousands Oaks and New Delhi (Sage).
- MYANT, M., DRAHOKOUPIL, J. (2010). *Transition economies: Political economy in Russia, Eastern Europe, and Central Asia*. Hoboken (Wiley).
- NBS (2002-2011). Ceny nehnuteľností na bývanie podľa krajov.
- NEGUSSIE, E. (2004). What is worth conserving in the urban environment? Temporal shifts in cultural attitudes towards the built heritage in Ireland. *Irish Geography*, 37, 2, 202-222.
- OBUCHOVÁ, V. (2009). *Priemyselná Bratislava*. Bratislava (Marenčin PT).
- O'DWEYER, C., KOVALČÍK, B. (2007). And the last shall be first: Party system institutionalization and second-generation economic reform in post-communist Europe. *Studies in Comparative International Development*, 41, 4, 3-26.
- ONDOŠ, S., KOREC, P. (2004). Prehľad a interpretácia stavebného vývoja centra Bratislavy v postsocialistickom období. *Geografický časopis*, 56, 2, 153-168.
- ONDOŠ, S., KOREC, P. (2008). The rediscovered city: a case study of post-socialist Bratislava. *Geografický časopis*, 60, 199-213.
- ONDOŠ, S., MAIER, G. (2009). *Residential housing market spatial dynamics in Central Europe*. Annual European Real Estate Society Conference Stockholm, Sweden, 24.6-27.6.2010. Dostupné na: <http://www.humannageografia.sk/clanky/7Emaier.pdf> [cit. 10-11-2014].
- ONUFEROVÁ, M. (2009). Bratislava môže zmluvu o PKO napadnúť ako nepovolenú pomoc. *Sme*, 27. 5. 2009. Dostupné na: <http://bratislava.sme.sk/c/4861112/bratislava-moze-zmluvu-o-pko-napadnut-ako-nepovolenu-pomoc-investorovi.html> [cit. 10-11-2014].
- ONUFEROVÁ, M. (2012). Daň z lepších bytov stúpne. *Sme*, 19. 3. 2012. Dostupné na: <http://ekonomika.sme.sk/c/6306254/dan-z-lepsich-bytov-stupne.html> [cit. 10-11-2014].
- OUŘEDNÍČEK, M., NOVÁK, J., TEMELOVÁ, J., PULDOVÁ, P. (2009). Metody geografického výzkumu mesta. In Ferenčuhová, S., Hledíková, M., Galčanová, L., Vacková, B. eds. *Město: Proměnlivá ne/samozřejmost*. Brno (Pavel Mervart/Masarykova

Univerzita), pp. 93-128.

PACIONE, M. (2001). *Urban geography: A global perspective*. London, New York (Routledge).

PAULÍNIOVÁ, K. (2010). Osobný rozhovor, december 2010.

PAULÍNIOVÁ, K., POLAKOVIČ, I. (1999). *Stretnutie ochranarských organizácií s predstaviteľmi bratislavskeho magistrátu - tlačová správa*. Dostupné na: <http://www.seps.sk/zp/banahlas/991028.htm> [cit. 10-11-2014].

PAVLÍNEK, P (2003). Alternative theoretical approaches to post-communist transformations in Central and Eastern Europe. *Acta Slavica Iaponica*, 20, 85 – 108.

PÄTOPRSTÁ, E. (2010). Osobný rozhovor, december, 2010.

PAZÚR, R., OŤAHEĽ, J., MARETTA, M. (2015). Distribution of selected corine land cover classes in different natural landscapes of Slovakia: methodological framework and its application. *Moravian Geographical Reports*, 23, 1, (v tlači).

PECK, J., TICKELL, A. (2002). Neoliberalizing Space. In Brenner, N., Theodore, N. eds. *Spaces of neoliberalism: Urban restructuring in North America and Western Europe*. Malden, Oxford, Victoria (Blackwell), pp. 33 –57.

PEET, R., WATTS, M. (1993). Development theory and environment policy in an age of market triumphalism – introduction. *Economic Geography*, 69, 227-253.

PETROVA, T., TARROW, S. (2007). Transactional and participatory activism in the emerging European polity: The puzzle of East-Central Europe. *Comparative Political Studies*, 40, 74-94.

PIERRE, J. (1999). Models of urban governance: The institutional dimension of urban politics. *Urban Affairs Review*, 34, 3, 372-396.

PIROŠÍK, V. 2004. Legislatívny vývoj mimovládnych organizácií. In Majchrák, J., Strečanský, B., Bútor, M. eds. *Keď ľahostajnosť nie je odpoveď*. Bratislava (IVO), pp. 59-76.

PLICHTOVÁ, J. (2010). Úvod: Výskum občianskej participácie ako interdisciplinárna spolupráca. *Sociológia*, 42, 5, 443-446.

PODOBA, J. (1996a). Ponovembrové médiá verus environmentálny aktivizmus. In Huba, M. ed. *Ponovembrové Slovensko IV*. Bratislava (EuroUniPress a STUŽ SR), pp. 97-99.

PODOBA, J. (1996b). Zápas medzi modernou a tradíciou. In Huba, M. ed. *Ponovembrové Slovensko IV*. Bratislava (EuroUniPress a STUŽ SR), pp. 100-106.

PODOBA, J. (1998). Rejecting green velvet: transition, environment and nationalism in Slovakia. *Environmental Politics*, 7, 128-144.

PODOLÁK, P. (2002). Spatial aspects of natality decline of Slovakia's population. *Geografický časopis*, 54, 3, 289-301.

PÚ SR (2008). *Odpoveď PÚ na 1. podnet na vyhlásenie PKO za NKP*. Dostupné na: http://www.pko.estranky.sk/clanky/pko-by-mala-byt-narodna-kulturna-pamiatka/odpoved-pu-na-1_navrh-na-nkp.html [cit. 10-11-2014].

PÚ SR (2010). *Odpoveď Pamiatkového úradu na návrh PKO na národnú kultúrnu pamiatku*. Dostupné na: <http://www.pko.estranky.sk/clanky/pko-by-mala-byt-narodna-kulturna-pamiatka/odpoved-pamiatkoveho-uradu-na-navrh-pko-na-narodnu-kulturnu-pamiatku.html> [cit. 10-11-2014].

- PÚ SR (2012). *Výročná správa za rok 2012*. Dostupné na: http://www.pamiatky.sk/pamiatky/data/File/pamiatkovy_urad/Vyrocne_spravy/Vyroc_sprava_PUSR_2011.pdf [cit. 10-11-2014].
- REAS (2010). *Residential markets in Prague and Bratislava - H1 2010*. Warsaw (Reas).
- RITZER, G. (1999). *Enchanting the Disenchanted World: Revolutionizing the Means of Consumption*. Thousands Oaks (Pine Forge Press).
- RIZMAN, J. (2010). *Príspevok na seminári: Revolta občianskej spoločnosti a sociálnych hnutí*. 8. 11. 2010, Filozofický ústav SAV, Bratislava. Záznam zo seminára dostupný na: <http://www.jetotak.sk/videoarchiv/revolta-obcianskej-spolocnosti-a-socialnych-hnuti-seminar-fes-na-tvjtt> [cit. 10-11-2014].
- ROCHOVSKÁ, A., BLAŽEK, M., SOKOL, M. (2007). Ako zlepšiť kvalitu geografie: o dôležitosti kvalitatívneho výskumu v humánnej geografii. *Geografický časopis*, 59, 4, 323-358.
- ROCHOVSKÁ, A., HORŇÁK, M. (2002). Social polarisation of Slovak society and its regional aspects in Slovakia and Bratislava. *Miscellanea Geographica*, Plzeň (Universitatis Bohemiae Occidentalis), pp. 131-141.
- ROOTES, C., A. (1999). Political Opportunity Structures: promise, problems and prospects. *La Lettre de la maison Française d'Oxford*, 10, 75-97.
- SACK, R. D. (1974). The spatial separatist theme in geography. *Economic Geography*, 50, 1-19.
- SARRE, P., JEHLIČKA, P. (2007). Environmental movements in space-time: the Czech and Slovak Republics from stalinism to post-socialism. *Transactions of the Institute of British Geographers*, 32, 3, 346-362.
- SAWITCH, H. V. (1990). Postindustrialism with a difference: Global capitalism and world-class cities. In Logan, J., R., Swanstorm, T. eds. *Beyond the city limits*. Philadelphia (Temple University Press), pp. 150-174.
- SCHUMPETER, J. A. (1975). *Capitalism, socialism and democracy*. New York (Harper).
- SHORT, J. R. (1993). *An introduction to political geography, 2nd edition*. New York and London (Routledge).
- SLAVÍK, V., GRÁC, R. (2008). Developing the capital city functions of Bratislava. *Moravian Geographical Reports*, 16, 1, 16-25.
- SLAVÍK, V., GRÁC, R. (2010). Priestorové aspekty formovania siete zastupiteľských úradov v kontexte zahraničnej politiky Slovenskej republiky. *Geografický časopis*, 62, 3, 237-258.
- SME (2009). Primátor: PKO vydrží 3 až 4 roky. *Sme*, 23. 12. 2009. Dostupné tiež na: <http://bratislava.sme.sk/c/5166019/primator-pko-vydrzi-3-az-4-roky.html> [cit. 10-11-2014].
- SME (2012). Konrad: Developeri by sa mali podieľať aj na sociálnej infraštruktúre. *Sme*, 27. 3. 2012. Dostupné na: <http://bratislava.sme.sk/c/6316338/konrad-developeri-by-sa-mali-podielat-aj-na-socialnej-infrastruktore.html> [cit. 10-11-2014].
- SMITH, A., PICKLES, J. (1998). Introduction: Theorising transition and the political economy of transformation. In Pickles, J., Smith, A. eds. *Theorising transition: The political economy of post-communist transformations*. London and New York (Routledge), pp. 1-22.

- SMITH, A., ROCHOVSKÁ, A. (2006). Neo-liberalism and ‚post-socialist‘ urban transformations: Poverty, inequality and the city. *Acta Geographica Universitas Comeniana*, 48, 43-54.
- SMITH, A., ROCHOVSKÁ, A. (2007). Domesticating neo-liberalism: Everyday lives and the geographies of post-socialist transformations. *Geoforum*, 38, 6, 1163-1178.
- SMITH, J., FETNER, T. (2007). Structural approaches to social movements. In Roggeband, C., Klandermans, B. eds. *Handbook of social movements across disciplines*. New York (Springer), pp. 13-58.
- SMITH, N. (2000). Creative destruction. In Johnston, R., J., Gregory, D., Pratt, G., Watts, M. eds. *The dictionary of human geography, 4th edition*, Oxford (Blackwell), pp. 119-120.
- SNAJDR, E. (2008) *Nature protests: The end of ecology in Slovakia (culture, place, and nature)*. Washington (University of Washington Press).
- SPIPKOVÁ, J. (2012). The birth of the Czech mall enthusiast: The Transition of Shopping Habits From Utilitarian to Leisure Shopping. *Geografie*, 117, 1, 21–32.
- STAEHELI, L. A., MITCHELL, D. (2009). Place, Politics of. In Kitchin, R., Thrift, N. eds. *International Encyclopedia of Human Geography*, Vol. 8, Oxford (Elsevier), pp.185-198.
- STAROMESTSKÝ SPRAVODAJ (2010). Pokuty za čierne stavby dosiahli takmer 100 000 €. *Staromestský spravodaj*, 2, 12, 2.
- STENNING, A., HÖRSCHELMANN, K. (2008). History, geography and difference in the post-socialist world: Or, do we still need post-socialism? *Antipode*, 40, 2, 312-335.
- STENNING, A., SMITH, A, ROCHOVSKÁ, A, SWIATEK, D. (2010). *Domesticating neo-liberalism : spaces of economic practice and social reproduction in post-socialist cities*. Oxford (Wiley-Blackwell).
- STOECKER, R. (1991). Evaluating and rethinking the case study. *The Sociological Review*, 39, 88-112.
- STREČANSKÝ, B. (2004). Občianska advokácia a mimovládne organizácie. In Majchrák, J., Strečanský, B., Bútor, M. eds. *Keď ľahostajnosť nie je odpoveď*. Bratislava (IVO), pp. 183-216.
- SÝKORA, L. (2001). Klasifikace změn v prostorové struktuře postkomunistických měst. *Acta Facultatis Studiorum Humanitatis et Naturae Universitatis Prešoviensis, Folia Geographica*, 4, 194-205.
- SÝKORA, L. (2009). Post-socialist cities. In Kitchin, R., Thrift, N. eds. *International encyclopedia of human geography, Vol. 8*, Oxford (Elsevier), pp. 387-395.
- SÝKORA, L., BOUZAROVSKI, S. (2012). Multiple transformations: Conceptualising the post-communist urban transition. *Urban Studies*, 49, 1, 43-60.
- SÝKORA, L., PAVLÍNEK, P. (1993). Úvod: Geografie v kontextu spoločenských vied. In Sýkora, L. ed. *Teoretické prístupy a vybrané problémy v súčasnej geografii*. Praha (Katedra sociální geografie a regionálního rozvoje PF UK), pp. 1-3.
- SÝKORA, L., POSOVÁ, D. (2007). Specificities of suburbanization in post-socialist context: new housing construction in metropolitan region of Prague 1997–2005. *Geografie*, 112, 3, 334–356.

- SZALAY, P. (2011). Idey a realizácie formujúceho sa veľkomesta: architektúra 20. storočia v Bratislave. In Medvecký, M. ed. *Fenomén Bratislava: zborník z vedeckej konferencie Bratislava, 21. – 22. septembra 2010*. Bratislava (Ústav pamäti národa), pp. 306-320.
- SZCZYRBA, Z. (2005). *Maloobchod v České republice po roce 1989: vývoj a trendy se zaměřením na geografickou organizaci*. Olomouc (Univerzita Palackého).
- SZOMOLÁNYI, S. (1999). *Kľukatá cesta k demokracii*. Bratislava (Stimul).
- ŠIMONČIČOVÁ, K. (2010). Osobný rozhovor, november 2010.
- ŠŤOVÍČKOVÁ JANTULOVÁ, M. (2005). Analýza procesu profesionalizace v občanském sektoru očima jeho aktéru. *Sociální studia*, 1, 131-146.
- ŠULCOVÁ, J. (2011). Osobný rozhovor, marec 2011.
- ŠUŠKA, P. (2008). Urbánna transformácia a historické dedičstvo - prípad Bratislavy. *Geographia Cassoviensis*, 2, 1, 176-180.
- ŠUŠKA, P. (2013). Konflikt v transformácii urbánneho prostredia: Aktéri, procesy a vzťahy (dizertačná práca). Bratislava (Univerzita Komenského v Bratislave).
- ŠUŠKA, P. (2014). Neoliberalizmus ako ideológia, reálny neoliberalizmus a mesto: prípad Bratislava. *Forum historiae: odborný internetový časopis pre históriu a príbuzné spoločenské vedy*, 8, 1, 146-165.
- ŠŮ SR (1990-2011). Štatistická ročenka hlavného mesta Bratislavy. Bratislava (ŠŮ SR).
- ŠVEDA, M. (2010). Bytová výstavba v zázemí Bratislavy v kontexte suburbanizačných procesov. *Geographia Cassoviensis*, 4, 2, 225-230.
- ŠVEDA, M. (2011). Bytová výstavba v zázemí Bratislavy v kontexte suburbanizácie. *Urbanizmus a územný rozvoj*, 14, 3, 13-22.
- ŠVEDA, M., KRÍŽAN, F. (2011). Vývoj bytovej výstavby v slovenských mestách v ostatných rokoch v časových a priestorových súvislostiach. *Regionálni studia*, 2, 14-24.
- TARROW, S. (1989). *Democracy and disorder*. Oxford (Oxford University Press).
- TAŞAN-KOK, T. (2007). Global urban forms and local strategies of property market actors. *Journal of Housing and the Built Environment*, 22, 1, 69-90.
- TEMELOVÁ, J. (2007). Flagship developments and the physical upgrading of post-socialist inner city: The Golden Angel project in Prague. *Geografiska Annaler*, 89B, 2, 169-181.
- THRALL, I. G. (2002). *Business geography and real Estate market analysis*. Oxford (Oxford University Press).
- THURZO, I. (2011). *Bratislavské nábřežie a jeho urbanizmus. Kapitoly z environmentálnej politiky*, XII, pp. 23-25.
- TKÁČIKOVÁ, L. (2012). Ingrid Konrad: Bratislava nevie, aké má pozemky. *Sme*, 6. 7. 2012. Dostupné na: <http://bratislava.sme.sk/c/6445378/ingrid-konrad-bratislavanevie-ake-ma-pozemky.html> [cit. 10-11-2014].
- TRUBÍNIOVÁ, L. (2003). Okrúhly stôl u primátora Ďurkovského. *Informácie bratislavských ochranárov*, 2. Dostupné na: <http://www.seps.sk/zp/mvszopk/ii/2003/022003/celkom.htm> [cit. 10-11-2014].
- VAGAČ, M. (2011). V PKO prevládali najmä nepolitické podujatia. *Bratislavské noviny*, 30. 3. 2011. Dostupné na: <http://www.bratislavskenoviny.sk/>

najnovsie-spravy-z-bratislavy/nazory/v-pko-prevladali-najma-nepoliticke-podujatia.html?page_id=222989 [cit. 10-11-2014].

VRÁBLIKOVÁ, K. (2009). Politická participace a její determinanty v postkomunistických zemích. *Sociologický časopis*, 45, 5, 867–897.

VZBOOO (2004) Vážený pán primátor. *Informácie bratislavských ochranárov*, 9-10, 11. Dostupné tiež na: <http://www.seps.sk/zp/mvszopk/ii/2004/index.htm> [cit. 10-11-2014].

WALLER, M., MILLARD, F. (1992). Environmental politics in Eastern Europe. *Environmental Politics*, 1, 2, 159-185.

WEBER, R. (2002). Extracting value from the city: Neoliberalism and urban redevelopment. *Antipode*, 34, 519–540.

YIN, R. (1994). *Case study research: Design and methods (2nd ed.)*. Beverly Hills (Sage).

ZAJAC, M. (2004). Environmentálne mimovládne organizácie. In Majchrák, J., Strečanský, B., Bútora, M. eds. *Keď labostajnosť nie je odpoveď*. Bratislava (IVO), pp. 287-302.

ZAMKOVSKÝ, J., ŽILINČÍK, P. (1996). Vývoj environmentálnej politiky v SR (január 1990 – máj 1992). In Huba, M. ed. *Ponovembrové Slovensko IV*. Bratislava (Euro- UniPress a STUŽ SR), pp. 6-7.

Zákon NR SR č. 221/1996 Z. z. o územnom a správnom usporiadaní SR v znení neskorších predpisov.

Zákon NR SR č. 300/2005 Z. z. Trestný zákon v znení neskorších predpisov.

Zákon NR SR č. 302/2001 Z. z. o samospráve vyšších územných celkov (zákon o samosprávnych krajoch).

Zákon NR SR č. 416/2001 Z. z. o prechode niektorých pôsobnosti z orgánov štátnej správy na obce a vyššie územné celky a o zmene a doplnení niektorých zákonov.

Zákon NR SR č. 446/2001 Z. z. o majetku vyšších územných celkov v znení neskorších predpisov.

Zákon NR SR č. 50/1976 Z. z. o územnom plánovaní a stavebnom poriadku (stavebný zákon) v znení neskorších predpisov a o zmene a doplnení niektorých zákonov.

ŽÁRSKA, E., KOZOVSKÝ, D. (2008). *Teoretické a praktické aspekty fiškálnej decentralizácie*. Bratislava (Ekonom).

GEOGRAPHIA SLOVACA 29

Posledné vydané čísla / Last issues

22. Novotný, J. (2006). GEOMORFOLOGICKÁ ANALÝZA KYSUCKÝCH BRADIEL
Geomorphologic analysis of the Kysuce Klippen
23. Solín, L. (2006). ODHAD N-ROČNÝCH MAXIMÁLNYCH PRIETOKOV REGIONÁLNOU FKREKVENČNOU ANALÝZOU
Estimate of maximum discharges with T-return period by regional frequency analysis
24. Cebecauerová, M. (2007). ANALÝZA A HODNOTENIE ZMIEN ŠTRUKTÚRY KRAJINY (na príklade časti Borskej nížiny a Malých Karpát)
Analysis and assessment of changes of landscape structure (case study of a selected part of lowland Borská nížina and mountains Malé Karpaty)
25. Ira, V. ed. (2008). ĽUDIA, GEOGRAFICKÉ PROSTREDIE A KVALITA ŽIVOTA
People, geographical environment and quality of life
26. Ira, V., Lacika, J. eds. (2009). SLOVAK GEOGRAPHY AT THE BEGINNING OF THE 21st CENTURY
27. Ira, V., Podolák, P. eds. (2010). SÍDELNÁ ŠTRUKTÚRA SLOVENSKA (diferenciácie v čase a priestore)
Settlement structure of Slovakia (differentiations in time and space)
28. Michálek, A., Podolák, P. eds. (2014). REGIONÁLNE A PRIESTOROVÉ DISPARITY NA SLOVENSKU, ICH VÝVOJ V OSTATNOM DESAŤROČÍ, SÚČASNÝ STAV A KONZEKVENCIE
Regional and spatial disparities in Slovakia: development in the last decade, the present status and consequences

Mgr. Pavel Šuška, PhD.

Vyštudoval geografiu na Prírodovedeckej fakulte UK v Bratislave, v postgraduálnom štúdiu pokračoval v Geografickom ústave SAV v Bratislave, kde momentálne pôsobí ako vedecký pracovník. Zaoberá sa otázkami premien mestského prostredia vo vzťahu k postsocialistickým transformáciám. Výsledky svojich výskumov publikoval vo viacerých vedeckých časopisoch doma a v zahraničí.

GEOGRAFICKÝ ÚSTAV SAV
INSTITUTE OF GEOGRAPHY SAS

Bratislava 2014

ISBN 978-80-89580-09-5